

Wat als je partner boer is?

De rol van de partner in agrarische
bedrijfsovername

HAS Hogeschool
Onderwijsboulevard 221
Postbus 90108
5200 MA 's-Hertogenbosch
Telefoon: 088 890 36 00

Documenttitel: Wat als je partner boer is?
Projectcode: 21400128

Opdrachtgever: ZLTO
Contactpersoon: Anja Roes
anja.roes@zlto.nl

Projectleider: Ge-anneke Hof- de Vries
G.Hof@has.nl

Projectteam: Joëlle Roebroeks
Lizzy Joosten
Manon de Kleijn

Plaats: 's-Hertogenbosch
Datum: 23 juni 2021

Voorwoord

Dit rapport is geschreven in opdracht van Living Lab en in samenwerking met ZLTO. Vanuit de opleiding Bedrijfskunde en Agri-foodbusiness aan HAS Hogeschool 's-Hertogenbosch en Venlo hebben wij de mogelijkheid gekregen om met dit project ons te richten op de afstudeerfase. Het doel van het onderzoek is om erachter te komen wat de wensen en behoeften zijn van partners van agrariërs. Uiteindelijk zal er een kenniscentrum geopend worden voor agrarische bedrijfsovernames. Mede door deze inzichten zal een passend voorstel opgesteld worden om de partners juiste ondersteuning te bieden.

Onze voorkeur ging uit naar dit afstudeerproject en hebben met plezier gewerkt aan dit project. Het was voor ons een ontzettend interessant en leerzaam onderwerp. Wij hebben ons uiterste best gedaan om dit project tot een zo goed mogelijk einde te brengen.

Wij willen graag van de gelegenheid gebruik maken om Ge-anneke Hof- de Vries, Heleen van Loon en Anja Roes te bedanken voor de betrokkenheid en begeleiding gedurende het project. Tot slot willen wij alle betrokkenen die meegewerkt hebben aan een interview bedanken voor hun inzet en nieuwe inzichten.

Wij wensen u veel leesplezier.

's-Hertogenbosch, 23 juni 2021

Manon de Kleijn
Joëlle Roebroeks
Lizzy Joosten

Samenvatting

Het doel van dit onderzoeksverslag is om inzicht te krijgen in de rol van de partner tijdens het agrarische overnameproces en om de verwachtingen en behoeften van de partners in de agrarische sector in kaart te brengen. Het overnametraject bij agrarische bedrijven wordt steeds complexer. Om agrarische ondernemers en belanghebbenden meer begeleiding en advisering omtrent overname te bieden, is er vanuit het Rijk 1,8 miljoen euro vrijgemaakt om hier onderzoek naar te doen zodat er in de toekomst een kenniscentrum voor agrarische bedrijfsovername opgericht kan worden. Sinds mei 2020 werkt HAS Hogeschool samen met zeven andere agrarische hogescholen aan dit onderzoek.

Het agrarisch leven staat bekend als een 'way of life'. Voor de agrarische ondernemer is het vanzelfsprekend dat hij/zij altijd voor het agrarisch bedrijf stand-by staat. De bedrijfsopvolger zal het bedrijf, wat soms al generaties lang in familiebezit is, voortzetten. Maar wat zijn de wensen en behoeften van de partner van de agrariër tijdens de bedrijfsovername? Vandaar de vraag: *"In hoeverre dient de rol van de partner in het overnameproces van een agrarisch familiebedrijf verbeterd te worden?"*

Om inzicht te krijgen in de rol en de wensen en verwachtingen van de partner is er een online enquête opgesteld en hebben er diepte-interviews plaatsgevonden met partners, opvolgers en overdragers. Voor extra verdieping zijn er ook diepte-interviews gehouden met vijf externen.

Het overnameproces bij agrarische bedrijven is complex omdat het meestal een familiebedrijf is, dit houdt in dat privé en werk in elkaar overvloeien. Elk overnameproces is uniek maar doorloopt een aantal fasen: de oriëntatiefase, de samenwerkingsfase, de overname fase en na de overname. De duur van deze fasen is niet vast te stellen omdat dit verschilt per bedrijf en de fasen in elkaar overlopen. Ruim 92% van de landbouwbedrijven is een familiebedrijf. De partner van een agrariër doorloopt in een familiebedrijf verschillende rollen zoals wellicht levenspartner, werknemer en ouder tegelijkertijd. Als een kind in het bedrijf gaat werken wordt de ouder ook collega's van het kind. Het belangrijkste element binnen een familie en een bedrijf is communicatie. Er zijn twee typen communicatiesoorten: open- en gesloten. Een familie met open communicatie heeft vaak weinig regels, dit kan voor problemen zorgen in de hiërarchie in het bedrijf. Bij een gesloten communicatie wordt er minder gesproken over eigen gevoelens en gedachten, dit kan gevolgen hebben voor het bedrijfsovernameproces.

In totaal hebben 266 respondenten de enquête ingevuld en zijn er 30 interviews gehouden met de partner, bedrijfsopvolger en overdrager. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen partners die nog niet-betrokken zijn bij de agrarische overname en partners die betrokken zijn bij de agrarische overname. Partners die nog niet-betrokken zijn willen veelal buitenshuis blijven werken en op het agrarisch bedrijf inspringen wanneer nodig. Ook betrokken partners springen bij wanneer nodig op het agrarisch bedrijf, daarnaast willen zij graag als sparringpartner betrokken worden bij bedrijfsbeslissingen. De rol van iedere partner is uniek door de verschillende familiesystemen en wijze van communicatie. Niet-betrokken partners zien het huishouden het liefst gelijk verdeeld tussen partner en opvolger. De partner stapt in een familiesysteem waar de rollen al vast staan, aanpassing is dus nodig. Er zijn enkele belangrijke wensen en behoeften van partners: meer privacy, minder gebondenheid en een betere verhouding met overdragers.

Partners hebben voornamelijk behoefte aan erkenning en begrip. Er wordt geadviseerd om een spargroep met andere partners op te richten waarbij er gecommuniceerd kan worden over herkenbare situaties en ervaringen. Daarnaast wordt er geadviseerd om een begeleidingstraject voor de overdragende partij te ontwikkelen zodat er meer nazorg is voor de rolverandering bij het verlaten van het agrarisch bedrijf.

Veel partners hebben behoefte aan meer agrarische/financiële vakkennis. Het kenniscentrum zou hierbij een rol kunnen spelen door middel van een begrippenlijst en een stappenplan over de agrarische bedrijfsovername. Daarnaast is het belangrijk dat gevoelige aspecten door een onafhankelijke specialist worden aangesneden om conflicten in de toekomst te vermijden.

Tot slot is de belangrijkste tip van partners naar andere partners toe: Communiceer open en eerlijk over je wensen en verwachtingen en kom voor je eigen rechten op door tijdig regelingen te treffen met de bedrijfsopvolger.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1. Inleiding	8
1.1 Aanleiding	8
1.2 Doelstelling	8
1.3 Probleemstelling	8
1.4 Leeswijzer	8
Hoofdstuk 2. Onderzoeksverantwoording.....	9
Hoofdstuk 3. Beeldvorming agrarische bedrijfsovernames	10
3.1 Verschillende fasen binnen agrarische bedrijfsovernames	10
3.1.1 Oriëntatiefase	10
3.1.2 Samenwerkingsfase.....	10
3.1.3 Overnamefase.....	11
3.1.4 Na de overname.....	12
3.2 Dynamiek familiebedrijven	12
3.3 Cijfers en trends van agrarische bedrijfsovernames	14
Hoofdstuk 4. De rol van de partner in verschillende fasen bij agrarische overname.....	15
4.1 Algemene informatie over de partners	15
4.2 De rol van de niet-betrokken partner in de oriëntatie -en samenwerkingsfase.....	17
4.2.1 Algemene informatie van niet-betrokken partners in oriëntatie- en samenwerkingsfase	17
4.2.2 De huidige situatie van niet-betrokken partners in de oriëntatie -en samenwerkingsfase	18
4.2.3 De gewenste situatie van niet-betrokken partners in de oriëntatie -en samenwerkingsfase.....	21
4.2.4 Vergelijking huidige -en gewenste situatie van niet-betrokken partners	22
4.3 De rol van de betrokken partner in de samenwerking-, overnamefase en na de overname	23
4.3.1 Algemene informatie van betrokken partners in samenwerkings-, overnamefase en na de overname	23
4.3.2 De huidige situatie van betrokken partners in de samenwerkings-, overnamefase en na de overname	24
4.3.2 De gewenste situatie van betrokken partners in de samenwerking-, overnamefase en na de bedrijfsovername	28
4.3.3 Vergelijking huidige en gewenste situatie van betrokken partners in de samenwerking-, overnamefase en na de bedrijfsovername	29
4.4 Verschillen en overeenkomsten tussen betrokken en niet-betrokken partners	30
4.5 Vergelijking van partners die wel of niet zijn opgegroeid op een agrarisch bedrijf.....	31
4.6 Succesfactoren en valkuilen bij een agrarische overname	33
Hoofdstuk 5. Conclusie.....	35
Hoofdstuk 6. Aanbevelingen	36

Bibliografie	38
Bijlagen	39
Bijlage I. Interviews experts	40
Bijlage II. Interview partners	51
Bijlage III. Interview bedrijfsopvolgers	134
Bijlage IV. Interview overdragers	173
Bijlage V. Gespreksverslag focusgroep	180

Hoofdstuk 1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Het overnametraject bij agrarische bedrijven wordt steeds complexer. Om agrarische ondernemers en belanghebbenden meer begeleiding en advisering omtrent overname te bieden, wordt er vanuit het Rijk 1,8 miljoen euro vrijgemaakt om hier onderzoek naar te doen. Sinds mei 2020 werkt HAS Hogeschool samen met zeven andere agrarische hogescholen aan dit onderzoek. Binnen het onderzoek zijn er vier Living Labs actief. HAS Hogeschool behoort tot Living Lab Zuid en focust zich op Zuid-Nederland.

Met de resultaten van dit onderzoek zal er in de toekomst een Kenniscentrum Bedrijfsovername worden opgericht. Dit kenniscentrum zal handvatten bieden op weg naar een succesvolle bedrijfsovername.

1.2 Doelstelling

Het doel is om inzicht te krijgen in de rol van de partner tijdens het overnameproces en om daarbij de verwachtingen en behoeften van de partners in verschillende regio's en sectoren in kaart te brengen. Via deze manier kan het op te richten kenniscentrum de juiste ondersteuning bieden gedurende het overnameproces. Dit adviserend onderzoek wordt volbracht in zeventien weken.

1.3 Probleemstelling

Het agrarisch leven staat bekend als een 'way of life'. Voor de agrariër is het vanzelfsprekend dat hij/ zij altijd voor het agrarisch bedrijf stand-by staat. De bedrijfsopvolger zal het bedrijf, wat soms al generaties lang in familiebezit is, voortzetten. De partner heeft gekozen voor de agrariër, maar welke behoeften en verwachtingen heeft de partner bij een bedrijfsovername? En in hoeverre wordt de partner betrokken bij dit proces? Daarbij heeft de partner ook te maken met verwachtingen vanuit de overdragers en hoe gaat de partner daarmee om?

Om de doelstelling van dit onderzoek te behalen, is hiervoor de volgende hoofdvraag opgesteld:

"In hoeverre dient de rol van de partner in het overnameproces van een agrarisch familiebedrijf verbeterd te worden?"

De hoofdvraag wordt aan de hand van de volgende deelvragen beantwoordt:

- Deelvraag 1: Hoe ziet het overnameproces eruit in de agrarische sector?
- Deelvraag 2: Wat is de rol van de partner in het overnameproces?
- Deelvraag 3: Wat zijn de verwachtingen van de partner zelf in het overnameproces?
- Deelvraag 4: Wat is de behoefte van de partner in het overnameproces?

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt de onderzoeksverantwoording weergegeven. Daarna komt in hoofdstuk 3 de beschrijving van de verschillende fasen gedurende een bedrijfsovername, de verschillende familiesystemen en daarbij behorende rollen aan bod. Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 uitgebreid gekeken naar de rol van de partner, wensen en behoeften. Tevens wordt in hoofdstuk 5 de conclusie getrokken en tot slot worden de aanbevelingen van het onderzoek beschreven in hoofdstuk 6.

Hoofdstuk 2. Onderzoeksverantwoording

In dit hoofdstuk wordt beschreven wat de deelvragen zijn en welke methodes werden gebruikt om antwoord te geven op desbetreffende deelvraag. Ook wordt uitgelegd waarom er is afgeweken van het Plan van Aanpak.

Deelvraag 1: Hoe ziet het overnameproces eruit in de agrarische sector?

Om deze deelvraag te beantwoorden is er een literatuuronderzoek uitgevoerd. Dit werd gedaan om meer achtergrondinformatie in te winnen over dit onderwerp. Deze informatie is gebruikt om de vragen voor de enquête en de diepte-interviews op te stellen. Het literatuuronderzoek was gericht op de verschillende fasen binnen bedrijfsovername. Dit was nodig om later in het onderzoek een splitsing te kunnen maken tussen respondenten aan de hand van de fasen in bedrijfsovername. Ook is er een literatuuronderzoek gedaan met de focus op de trends en ontwikkelingen om de situatie binnen agrarische bedrijfsovernames inzichtelijk te maken. Er is informatie ingewonnen bij WUR, CBS en zijn er diverse boeken over bedrijfsovername gebruikt.

Tevens zijn er ook vijf experts benaderd voor een diepte-interview. Tijdens deze interviews zijn verschillende onderwerpen behandeld waardoor een onafhankelijk beeld verkregen is vanuit diverse invalshoeken. Deze personen zijn benaderd vanwege hun specialisme, agrarische werkervaring en expertise. De experts die geïnterviewd zijn, zijn:

- Ondernemerscoach: Veronique Verdurmen- Serrarens van ZLTO, akkerbouwsector en bedrijfsovernames
- Accountmanagers Agri & food: René van Tiggelen en Martijn Kneepkens van Rabobank Peelland Zuid
- Bedrijfsspecialisten: Paul Bosch van ABAB accountants en adviseurs, Senior Agrarisch Bedrijfsadviseur
- Notaris: Govert-Jan Hoogeboom, agrarisch notaris en voorzitter van de Vereniging Agrarisch Specialisten in het Notariaat (VASN)
- Agrarische coaching: Rianne en Marlies van Zeeland van Mevrouw de Boer

In bijlage I zijn de interviewverslagen van bovenstaande experts weergegeven.

Deelvraag 2: Wat is de rol van de partner in het overnameproces?

Deelvraag 3: Wat zijn de verwachtingen van de partner zelf in het overnameproces?

Deelvraag 4: Wat is de behoefte van de partner in het overnameproces?

Om deze deelvragen te beantwoorden is een online enquête via Google Forms uitgezet bij partners van agrariërs. Deze online enquête is uitgezet via ZLTO, relevante Facebookgroepen, LinkedIn, HAS Hogeschool, HAS-alumni ZAJK, BAJK, LAJK, Mevrouw de Boer en Boert Bewust. Aangezien de steekproefgrootte lastig te behalen was, is ervoor gekozen dat ook partners uit alle provincies aan de enquête konden deelnemen (in plaats van alleen Noord-Brabant, Zeeland en Limburg). Uiteindelijk is het niet gelukt om de benodigde 329 respondenten te behalen. Er zijn in totaal 266 enquêtes ingevuld. Volgens Plan van Aanpak zou de betrouwbaarheid 95 procent moeten zijn, dit is gedaald tot 92 procent vanwege het niet behalen van het vooraf berekende aantal respondenten.

Daarnaast zijn er dertig diepte-interviews gehouden met partners van agrariërs (bijlage II). Er zijn zestien diepte-interviews afgenomen bij bedrijfsopvolgers (bijlage III), dit zijn er geen dertig aangezien de bedrijfsopvolgers geen meerwaarde zagen in de interviews. Het was de bedoeling dat ook de overdragende partij voor deze deelvragen geïnterviewd zouden worden, maar ook deze doelgroep wilde niet meewerken aan het onderzoek door verschillende persoonlijke redenen. Uiteindelijk is er met drie overdragende partijen gesproken (bijlage IV). Tot slot is er een focusgroep georganiseerd met vier partners om de behoeften en ideeën omtrent de rol van de partners te toetsen (bijlage V).

Hoofdstuk 3. Beeldvorming agrarische bedrijfsovernames

In dit hoofdstuk worden de beschrijvende onderzoeksvragen beantwoord op het gebied van de verschillende fasen, cijfers en trends gericht op agrarische bedrijfsovernames. Door middel van literatuuronderzoek en afgenomen diepte-interviews met experts wordt de theorie onderbouwd.

3.1 Verschillende fasen binnen agrarische bedrijfsovernames

Het overnameproces bij agrarische bedrijven is complex, omdat er geen strikte scheiding tussen werk en privé is. Een korte omschrijving van dit proces is dan ook lastig want iedere bedrijfsovername is uniek. Elk overnameproces is anders en verschilt per familie en situatie, dit leidt ook tot verschil in tijdsbestek van het totale overnameproces. In de volgende paragrafen worden de verschillende fasen doorlopen die een agrarische bedrijfsovername kenmerken.

3.1.1 Oriëntatiefase

De eerste fase is de oriëntatiefase, hierbij is het van belang om erachter te komen of het bedrijf een opvolger heeft en of het financieel haalbaar is om het bedrijf over te nemen. In de voorfase worden er verschillende mogelijkheden verkend door opvolger en de overdrager. Indien de opvolger interesse heeft in het bedrijf, zal er een begin gemaakt worden met de samenwerkingsfase (Scholman, 2018). Het tijdig beginnen, het betrekken van de juiste personen en de mogelijkheid geven aan familieleden om hun wensen en behoeften kenbaar te kunnen maken is belangrijk voor een succesvolle overname (Kneepkens & Tiggelen, 2021). In de oriëntatiefase wordt de partner van de opvolger nauwelijks betrokken.

“Ik ben zelf nog aan het ontdekken hoe en of ik het bedrijf wil overnemen. Dan is het niet handig als ik mijn partner hier ook al mee in betrek. Daarnaast mag hij wel altijd zijn mening geven, maar uiteindelijk is het de beslissing van mijn ouders en mij.”

~bedrijfsopvolger J

3.1.2 Samenwerkingsfase

Nadat de bedrijfsopvolger besloten heeft om het bedrijf over te nemen, zal de oriëntatiefase veranderen in de samenwerkingsfase. In deze fase zal er samengewerkt worden tussen overdrager en bedrijfsopvolger binnen het bedrijf (Scholman, 2018). “Ze werken eerst samen met de ouders die de verantwoordelijkheid dan nog dragen. Na verloop van jaren zal de bedrijfsopvolger meer verantwoordelijkheden en taken overnemen van de overdrager. Tevens is het voor de bedrijfsopvolger van belang dat de overdragers op een gegeven moment het bedrijf los gaan laten. De gemiddelde samenwerkingsperiode duurt ongeveer tien tot vijftien jaar”, aldus mevrouw Verdurmen (zie bijlage I). De samenwerking kan op diverse manieren plaatsvinden, bijvoorbeeld in loondienst, maatschap of vennootschap onder firma. Uiteindelijk is het belangrijk dat de bedrijfsopvolger een bewuste keus maakt wat passend is (Scholman, 2018).

De partner kan verschillende rollen innemen in het agrarisch bedrijf, voorbeelden daarvan zijn het samen overnemen van het agrarisch bedrijf, werkzaam zijn in het bedrijf, maar niet mee overnemen of de partner is niet betrokken bij het agrarisch bedrijf. De partner moet zich al snel schikken naar verwachtingen en wensen vanuit het bedrijf en de overdragende partij. Dit kan ertoe leiden dat de partner druk voelt vanuit zichzelf of anderen

(Kneepkens & Tiggelen, 2021). Er zitten verschillen in het type partner, met name de interesse in de agrarische sector en bijbehorende werkzaamheden binnen het bedrijf. De ene persoon wil alles weten en de ander is daar weinig geïnteresseerd in. Dit heeft ook invloed op de aanwezigheid bij adviesgesprekken (Verdurmen, 2021). Tevens kan het zo zijn dat de partner andere verwachtingen heeft van het agrarisch bedrijf en de bedrijfsvoering. Hierdoor komt de bedrijfsopvolger tussen twee vuren te staan, de overdragers en partner (Bosch, 2021). Om dit gevoel te verminderen is communicatie van belang in dit proces. Daarnaast is het van belang dat de overdragers en bedrijfsopvolger een overeenkomst hebben over de voortzetting van het bedrijf en (onvoorziene) bedrijfsveranderingen. De overeenkomst kan naar eigen wensen en behoeften ingevuld worden (Scholman, 2018).

3.1.3 Overnamefase

De samenwerkingsfase loopt geleidelijk over in de overnamefase. In deze periode zal het bedrijf werkelijk worden overgedragen aan de bedrijfsopvolger. Bij deze fase zijn fiscale, notariële en financiële afhandelingen aan de orde. Een overname is afhankelijk van veel partijen en belangen, hierbij valt te denken aan de overnemer, overdrager, andere kinderen en externe adviseurs. Vaak heeft een agrarisch bedrijf een groot vermogen en een laag rendement. Deze factoren zorgen voor een beperking in mogelijkheden. Dit betekent dat een agrarisch bedrijf moeilijker over te nemen is (Hoogeboom, 2021). Ook is het belangrijk dat de overnamesom bekend is bij de betrokkenen. Dit wordt beïnvloed door bijvoorbeeld: oudedagsvoorziening, andere betrokken partijen en eigen inbreng van opvolger (Scholman, 2018). Het is opvallend dat er in de agrarische sector weinig tot geen pensioen opgebouwd wordt, dit vermogen zit in het bedrijf. Tevens zijn de overdragers nog vaak te veel gefocust op het voortzetten van het bedrijf dan met het regelen van de oudedagsvoorziening (Hoogeboom, 2021).

Naast de ‘harde’ kant is de ‘zachte’ kant eveneens van groot belang (Scholman, 2018). Het is belangrijk dat de partner direct betrokken is bij het proces, dit zodat de partner niet voor eventuele verrassingen komt te staan. Daarnaast moeten deze gesprekken tijdig gevoerd worden, zodat emoties en verwachtingen uitgebreid besproken kunnen worden (Hoogeboom, 2021). Uit de interviews met de experts is gebleken dat iedere expert anders omgaat met het bespreken van de ‘zachte kant’. Experts betrekken zelf de partner bij de gesprekken of laat deze beslissing juist bij de familie liggen. Iedere overname is anders en daarom is maatwerk van belang.

Naast de overdragers is het van belang dat ook eventueel broers en zussen betrokken worden bij het proces. Indien dit vanaf het begin gebeurt, is de kans op onenigheid kleiner. Indien de communicatie niet naar behoren verloopt, kan er een specialist bij betrokken worden (Scholman, 2018).

“Transparant handelen wordt nog steeds heel moeilijk gevonden. Het is lastig om uit te leggen en voor te rekenen hoe je tot beslissingen bent gekomen. De angst voor scheve gezichten verhindert ouders om open te zijn. Als andere broers en zussen inzicht hebben in de belangen en afwegingen is het voor hen mogelijk zich een goed beeld te vormen en zich verantwoordelijk te voelen voor een goede afwikkeling (Weerkamp, Wat de boer niet zegt, 2013).”

3.1.4 Na de overname

Na de overname vinden er veranderingen in de taakverdeling plaats. Dit betekent dat de bedrijfsopvolger het bedrijf leidt en de overdragende partij een stapje terugzet. Het loslaten van het bedrijf is lastig voor de overdragers. Het bedrijf blijft zich ontwikkelen, terwijl de overdragers daar geen directe zeggenspraak meer over hebben. Dit kan leiden tot emotionele situaties. De overdragers krijgen een adviserende rol in plaats van dat de overdragers zelf besluiten nemen. Het is immers het levenswerk van de overdragers (Scholman, 2018). Daarnaast blijkt uit diepte-interviews bij overdragers dat er nog te weinig nazorg wordt geleverd aan de overdragers.

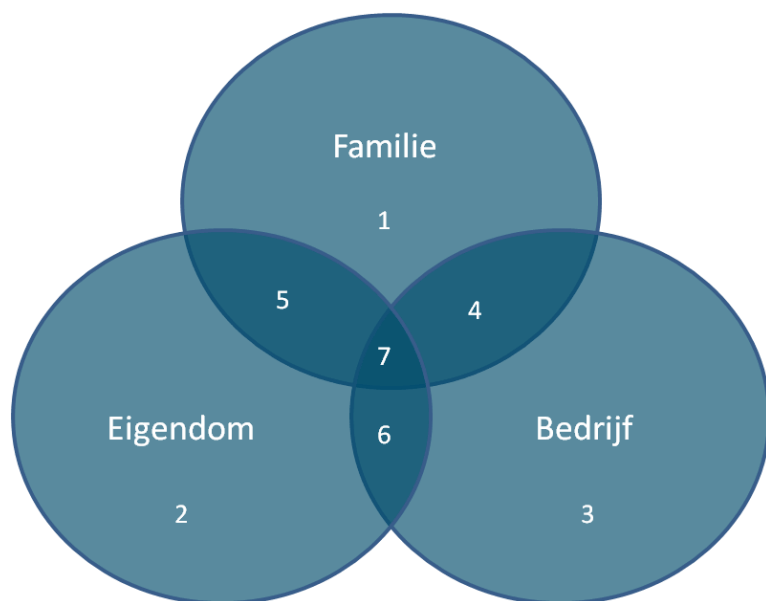
“Mijn ouders vonden het moeilijk om het bedrijf los te laten. Vooral de periode na de overname was erg zwaar. Ze hadden het gevoel dat ze in een zwart gat vielen. Mijn ouders moesten namelijk echt een hobby gaan zoeken, voorheen was dat het bedrijf.”

~bedrijfsopvolger V

3.2 Dynamiek familiebedrijven

Een familiebedrijf is een bijzonder bedrijfstype waarbij korte lijnen en informele sfeer voorop staan. Een belangrijk verschil met andere bedrijven is de dynamiek tussen werk en privé. Ruim 92 procent van alle landbouwbedrijven is een familiebedrijf (CBS, 2016). De dynamiek van familiebedrijven is terug te zien in het driecirkelmodel (figuur 1 en tabel 1). De drie elementen in dit model werken onafhankelijk van elkaar.

Als er een verandering plaatsvindt binnen één van de cirkels, heeft dit functionele en emotionele gevolgen voor de dynamiek in de andere cirkels. Door middel van dit model worden de verschillende rollen en taken van het bedrijf weergegeven (Abelen & Goot, 2020).

Figuur 1: Driecirkelmodel (Abelen & Goot, 2020)

Tabel 1: Legenda driecirkelmodel (Abelen & Goot, 2020)

1.	Familielid, werkt niet mee in het bedrijf en bezit geen aandelen
2.	Geen familielid, werkt niet in het bedrijf, maar bezit aandelen
3.	Werknemer, behoort niet tot familie en bezit geen aandelen
4.	Familielid, werkt in het bedrijf, maar bezit geen aandelen
5.	Familielid, werkt niet mee op het bedrijf, maar bezit aandelen
6.	Mededirecteur, behoort niet tot de familie, maar werkt mee in het bedrijf en heeft aandelen
7.	Directeur/ eigenaar, is lid van de familie, werkt in het bedrijf en bezit aandelen

In de cirkel 'familie' en de cirkel 'bedrijf' is er sprake van rangorde. Deze rangorde ontstaat meestal door leeftijd, geslacht en generatie. Ondanks deze natuurlijke rangorde kunnen conflicten ontstaan, bijvoorbeeld als een familielid zich niet houdt aan de hiërarchische positie. De rangorde in de familie dient vaak als maatstaf in het familiebedrijf. Dit leidt ertoe dat vanuit familiegewoontes verschillende taken en rollen in het bedrijf verdeeld worden (Abelen & Goot, 2020).

“In een familiebedrijf betekent gelijkheid niet steeds eerlijkheid. Want in een bedrijf krijg je wat je verdient, is de stelregel. In een gezin is dat anders: Je krijgt wat je nodig hebt. Dus moet je in een familiebedrijf zoeken naar een evenwicht tussen gelijkheid, eerlijkheid, verdienste en behoefte (Weerkamp, Wat de boer niet zegt, 2013).”

Ook de partner doorloopt verschillende rollen binnen het bedrijf en familie, onder andere levenspartner, werknemer en ouder tegelijkertijd. Wanneer een kind in het bedrijf gaat werken, zal er een nieuwe rol bijkomen, namelijk collega's. Aangezien privé en werk in elkaar overlopen en het agrarisch leven een 'way of life' is, worden problemen vanuit het bedrijf ook vaak naar de privésfeer meegenomen (Meulen, et al., 2014).

Communicatie is onmisbaar tussen mensen. De wijze van communicatie is zowel binnen het bedrijf als familie belangrijk. Dit leidt tot twee typen communicatiesoorten: open -en gesloten communicatie. Open communicatie is gericht op vertrouwen, ideeën en ieder durft eigen gevoelens en gedachten te uiten. Dit zorgt tijdens het overnameproces ervoor dat alle rollen binnen de familie en het bedrijf aan kunnen geven wat familieleden van de overname vinden. Een familie met open communicatie heeft vaak weinig regels, dit kan voor problemen zorgen in de hiërarchie in het bedrijf. Bij een gesloten communicatie wordt er minder gesproken over eigen gevoelens en gedachten (Abelen & Goot, 2020). Wanneer er in een familie gesloten gecommuniceerd wordt, wordt er minder gesproken over het overnameproces. Dit kan tot gevolg hebben dat er verschillende verwachtingen zijn ten aanzien van de overname, waardoor het overnameproces moeizaam kan verlopen. Daarnaast zijn er twee typen familiesystemen gericht op communicatie, een gesloten en open familie. Een gesloten familie houdt zich aan eigen normen en waarden, weinig tot geen verandering in de samenleving. Een zeer gesloten systeem staat erom bekend dat het vaak niet standhoudt. In tegenstelling tot een gesloten familie heeft een open familie weinig regels. Dit kan leiden tot verwarring en mogelijke conflicten (Abelen & Goot, 2020).

“Mijn zoon en mijn man werken op dit moment samen. Zij hebben ieder zo hun eigen wensen voor het bedrijf. Dit wringt ooit en dan sta ik tussen twee vuren.”

~overdrager C

3.3 Cijfers en trends van agrarische bedrijfsovernames

De meerderheid van de Nederlandse land -en tuinbouwbedrijven wordt als familiebedrijf gezien. Bijna alle melkveehouderijen staan bekend als een familiebedrijf. In de intensieve veehouderij en akkerbouw gaat dit om negentig procent van de bedrijven. In de glastuinbouw is circa zestig procent van het totaal aantal bedrijven geen familiebedrijf. Ook in de tuinbouw open grond is ruim dertig procent van het totale aandeel geen familiebedrijf (Meulen, et al., 2014).

In de akkerbouwsector blijft de partner over het algemeen meer buiten beeld. De partner heeft vaak een eigen baan en woont ook niet op het bedrijf. Dit kan zijn doordat het vanuit oudsher mannelijk werk is, daarnaast is het seizoen afhankelijk werk wat leidt tot pieken en dat betekent dat er niet altijd werk is voor de partner. De partner komt wel op het bedrijf, maar werkt vaak niet mee. Dit in tegenstelling tot een veehouderijbedrijf. Hier werken de partners vaker mee. Dit geeft een andere betrokkenheid dan dat de partner niet meewerkt op het bedrijf (Verdurmen, 2021).

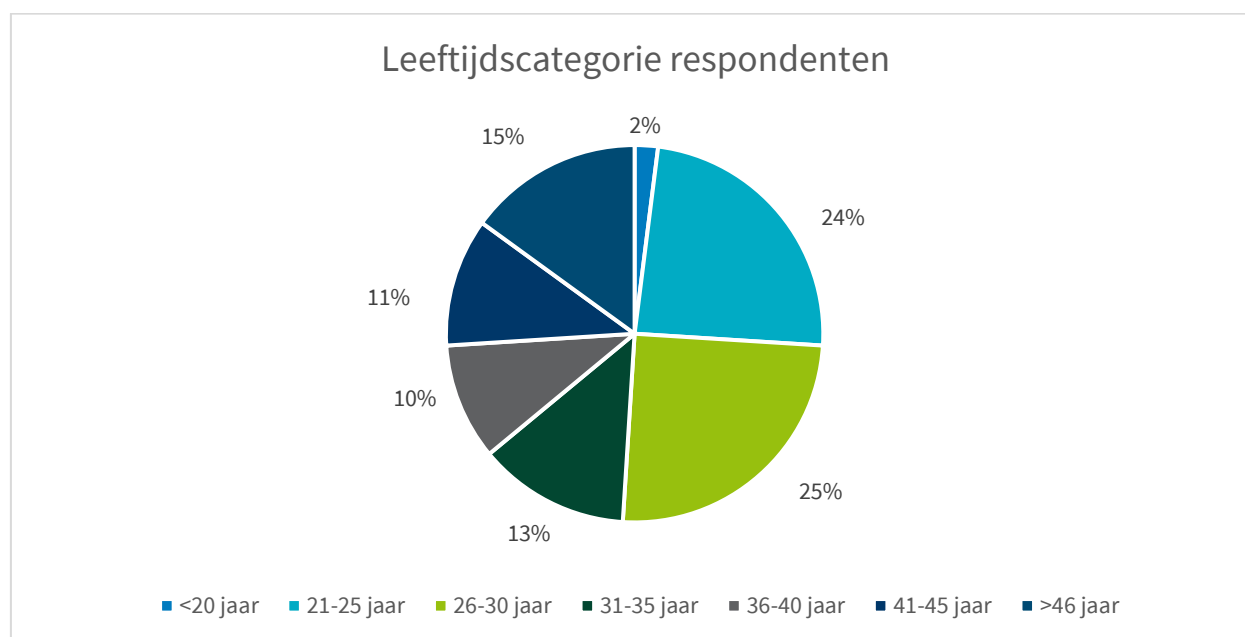
Het succes van een agrarische bedrijfsovername ligt vaak niet bij de financiële of fiscale kant, maar bij de emotionele kant. Bij 95 procent van de mislukte bedrijfsovernames gaat het mis op sociaal-emotioneel vlak. Dus de emotionele kant speelt een grote rol bij het mislukken van opvolgingsprocessen. Met name de gunfactor aan de bedrijfsopvolger is van groot belang (Seidel, Smit, & Wouda, 2021). Wanneer de betrokkenen geen oog hebben voor de zachte kant en conflictontwijkend gedrag vertonen, zal het lastig worden om er financieel en juridisch wel uit te komen (Verdurmen, 2021).

Hoofdstuk 4. De rol van de partner in verschillende fasen bij agrarische overname

Aan de hand van de verschillende fasen van overname die in hoofdstuk 3 benoemd zijn, wordt hoofdstuk 4 ingedeeld. Wanneer de bedrijfsopvolger en overdrager samenwerken of waarbij de bedrijfsovername nog niet besproken is, zitten de bedrijfsopvolger en overdrager vaak in de oriëntatie en samenwerkingsfase. In deze fase is de partner vaak nog niet betrokken bij het overnameproces. Als de bedrijfsopvolger en overdrager in het laatste stadium van de samenwerkings-, overnamefase of na de overname zijn, is de partner vaak wel betrokken in het overnameproces. In dit hoofdstuk worden de wensen en behoeften van de partner in de huidige en gewenste situatie beschreven. Er is met name voor de thema's: agrarisch bedrijf, huishouden en zorgtaken omtrent kinderen gekozen vanwege het feit dat een agrarisch bedrijf en privé sfeer onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Deze inzichten zijn verkregen via diepte-interviews met partners en een online enquête.

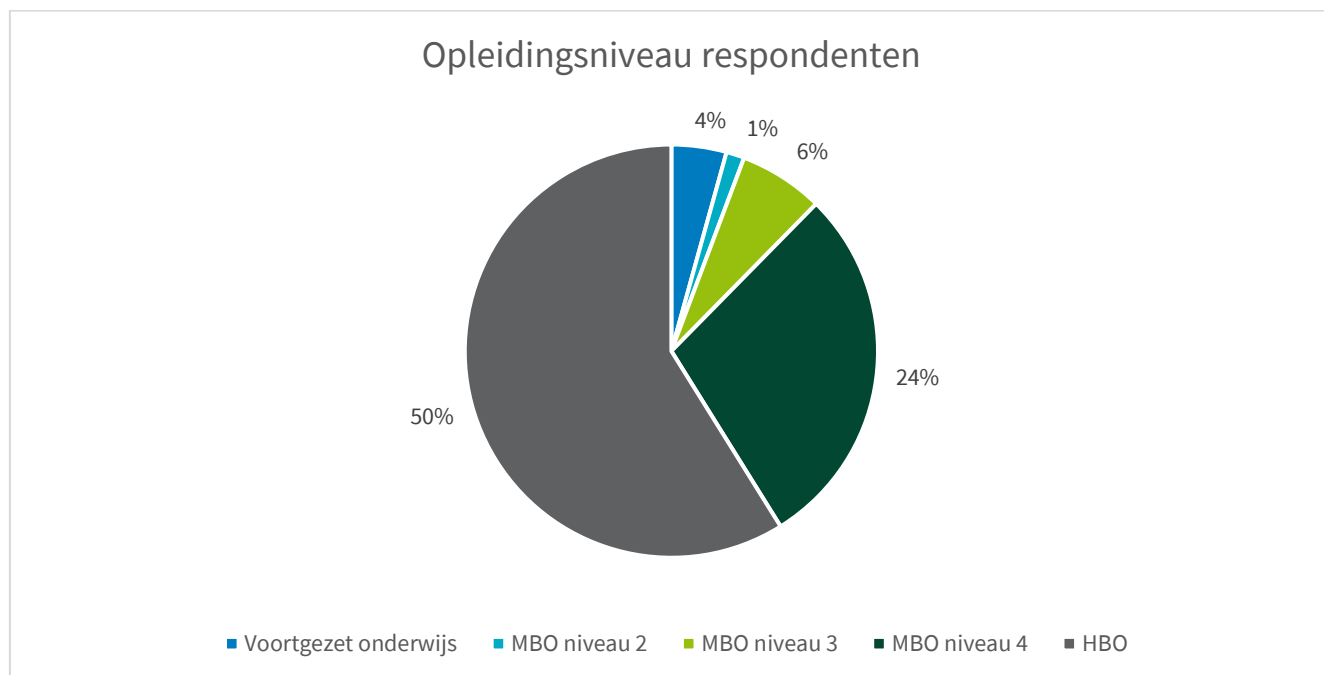
4.1 Algemene informatie over de partners

In totaliteit hebben er 266 partners deelgenomen aan de online enquête. Hiervan is 96 procent vrouw. De leeftijdscategorie van de respondenten is weergegeven in onderstaand figuur 2.

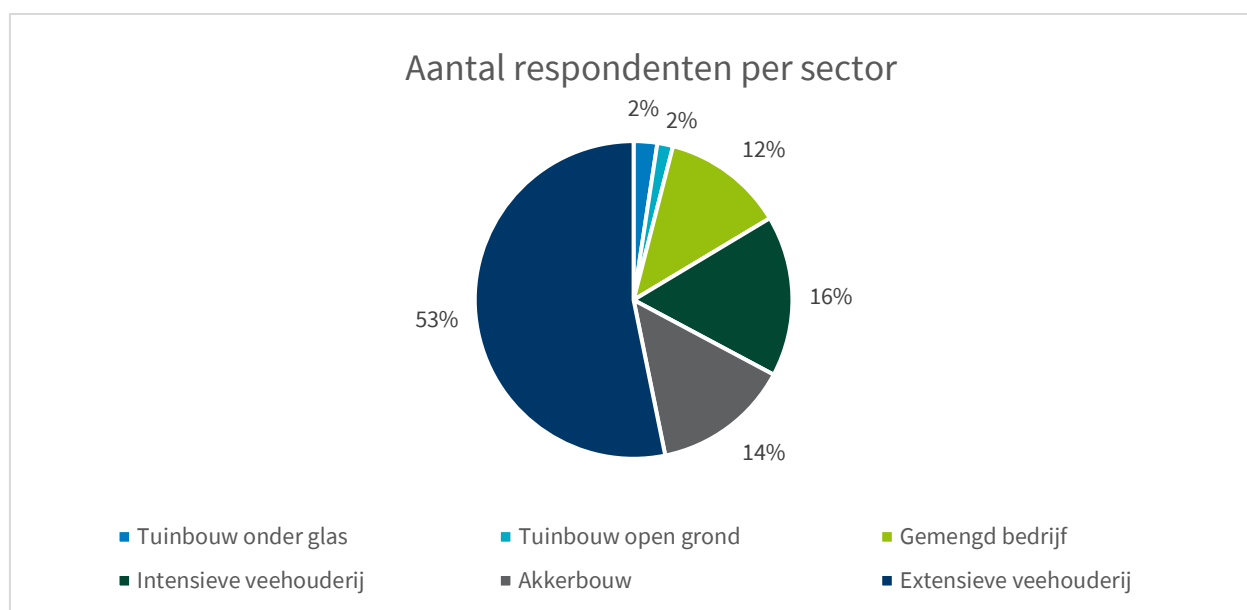
Figuur 2: Leeftijdscategorie respondenten

De helft van de partners heeft een hbo-achtergrond, daarnaast heeft 25 procent een MBO-niveau 4 opleiding gevolgd (figuur 3). Van de respondenten zijn er 166 opgegroeid in het dorp, waarvan 64 procent op een agrarisch bedrijf. Daarnaast zijn 23 respondenten opgegroeid in een stad.

Figuur 3: Opleidingsniveau respondenten

Uit figuur 4 blijkt dat 53 procent van de respondenten een extensief veehouderijbedrijf heeft (rundvee-, paarden-, schapen-, of geitenhouderij), 16 procent een intensieve veehouderij (varkens-, pluimvee- of kalverhouderij) en 14 procent een akkerbouwbedrijf heeft.

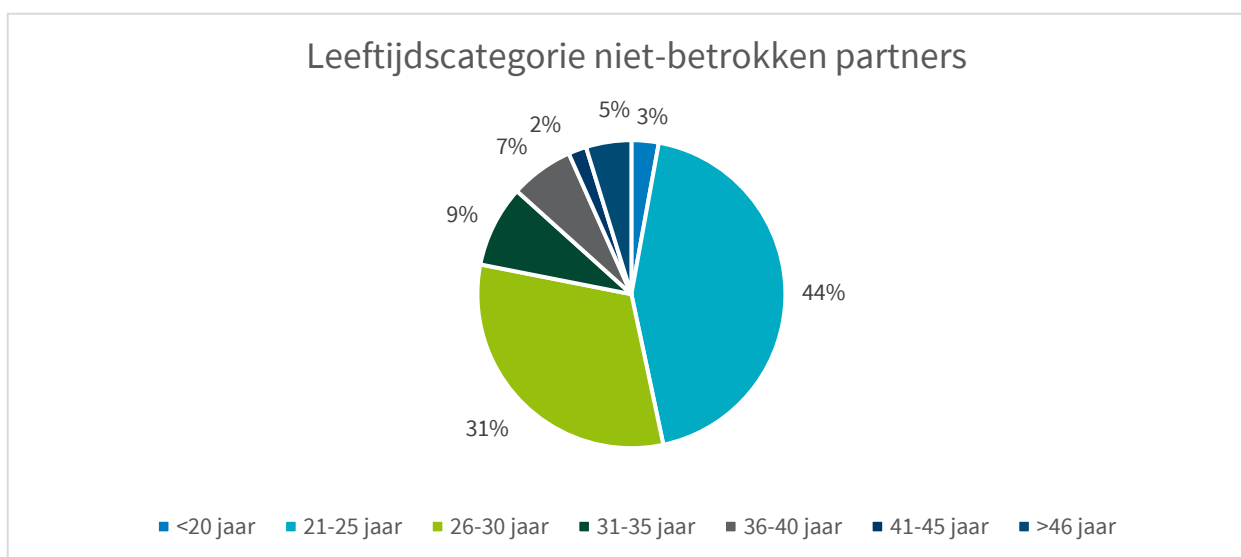
Figuur 4: Aantal respondenten per sector

4.2 De rol van de niet-betrokken partners in de oriëntatie -en samenwerkingsfase

Van het totaal aantal respondenten is 34 procent nog niet-betrokken bij een bedrijfsovername of waarbij de bedrijfsovername nog ter sprake moet komen. Totaal zijn dit 93 respondenten. Het merendeel van de betreffende bedrijfsovername bevindt zich in de oriëntatiefase of de samenwerkingsfase.

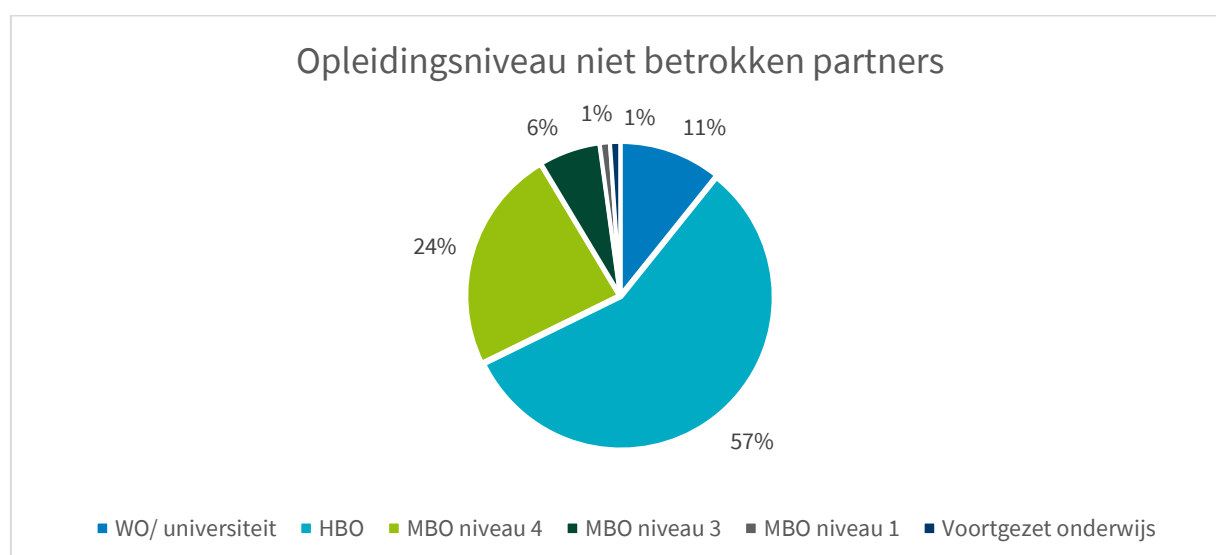
4.2.1 Algemene informatie van niet-betrokken partners in oriëntatie- en samenwerkingsfase

Van de 93 respondenten in deze fase is 44 procent tussen de 21 en 25 jaar en 31 procent tussen de 26 en 30 jaar, zie figuur 5. Dit betekent dat 25 procent ouder dan dertig jaar is.

Figuur 5: Leeftijdscategorie niet-betrokken partners

Zevenenvijftig procent van de niet-betrokken partners hebben een hbo-achtergrond (53 respondenten). Negentien procent van de respondenten heeft een MBO-niveau 4 achtergrond of lager (figuur 6).

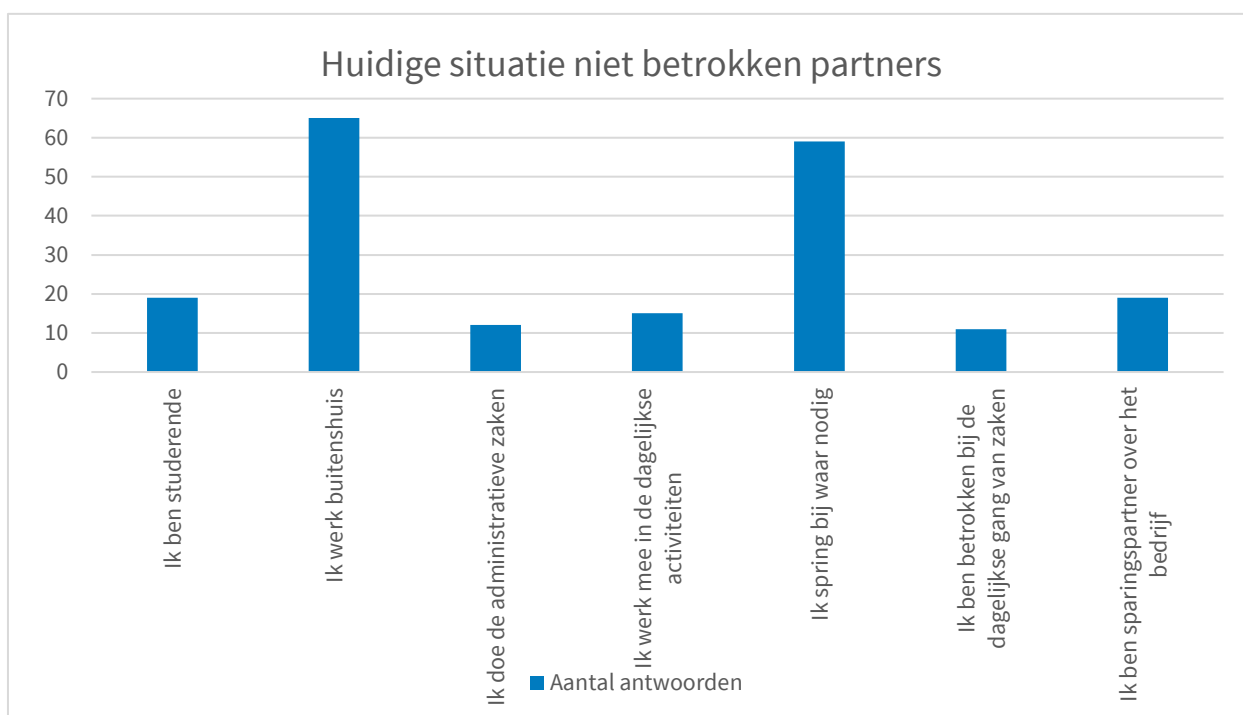

Figuur 6: Opleidingsniveau niet-betrokken partners

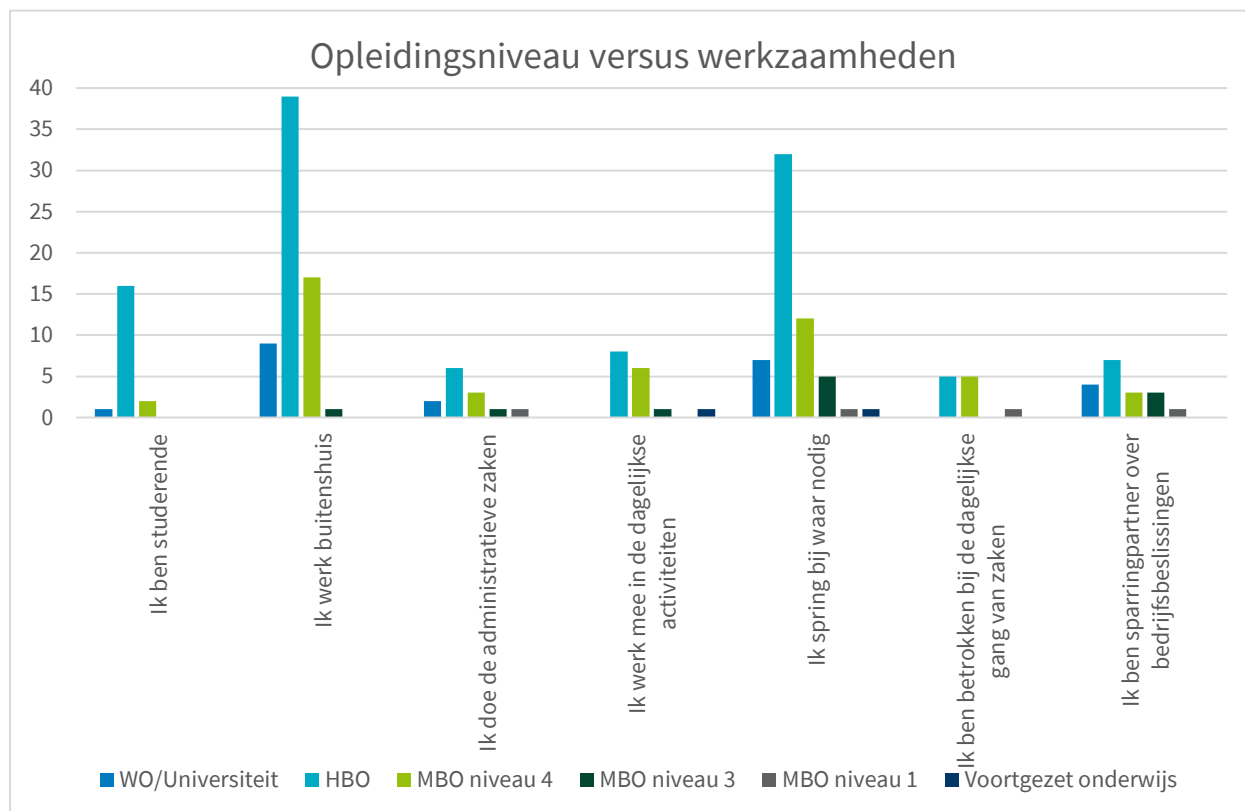
4.2.2 De huidige situatie van niet-betrokken partners in de oriëntatie -en samenwerkingsfase

Van de 93 respondenten geeft 22 procent aan alleen buitenshuis te werken. Dit betekent dat deze respondenten geen werkzaamheden verrichten binnen het agrarisch bedrijf. Daarentegen werkt 47 procent van de respondenten zowel buitenshuis als op het agrarisch bedrijf. Uit de online enquête is ook gebleken dat veel respondenten bij springen wanneer nodig, zie figuur 7. Uit de interviews blijkt dat de partners niet fulltime op het agrarisch bedrijf werken vanwege het behouden van sociale contacten, plezier aan de huidige baan en onafhankelijk willen blijven.

Daarnaast zijn er negentien studerende partners, waarvan dertien respondenten ook werkzaamheden uitvoeren op het agrarisch bedrijf. In figuur 8 het opleidingsniveau in combinatie met de werkzaamheden weergegeven. Aan de hand van verkregen data is er geen significant verschil omtrent werkzaamheden tussen hoger opgeleiden (WO en HBO) en lager opgeleiden (mbo-niveau 4 en lager).

Figuur 7: Huidige situatie niet-betrokken partners

Figuur 8: Opleidingsniveau versus werkzaamheden

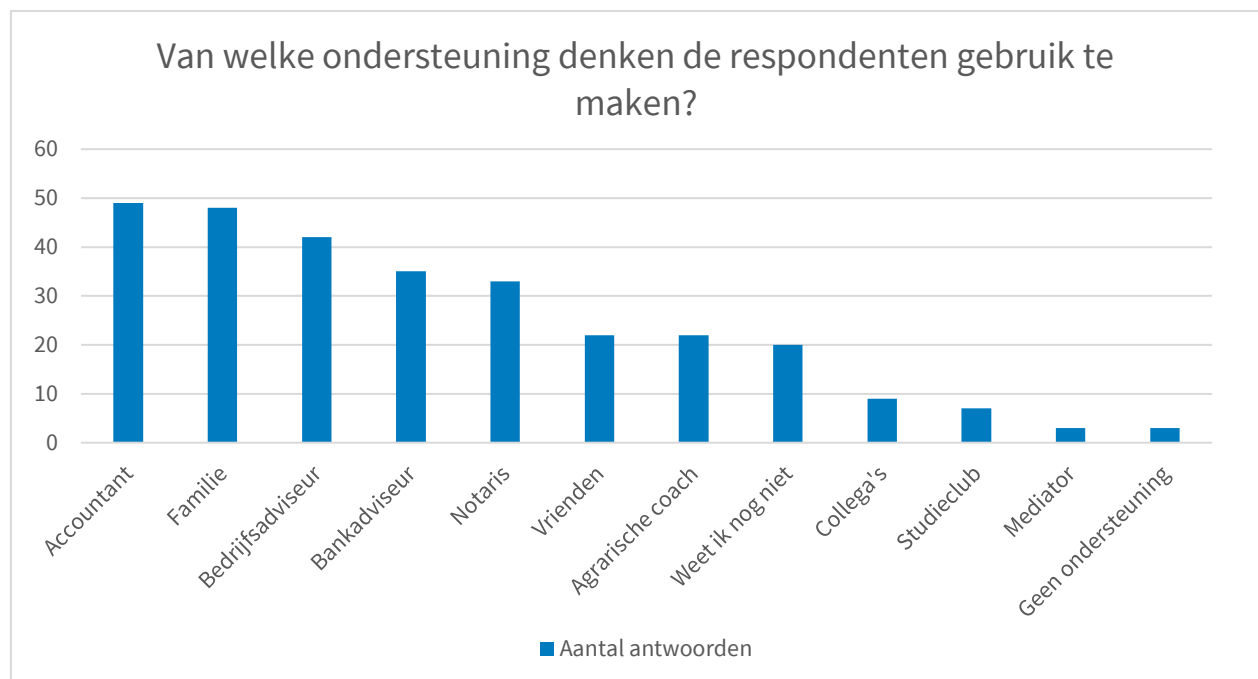
“Ik vind het erg leuk om bij mijn man op het bedrijf te werken, maar ik wil ook nog financieel onafhankelijk blijven. Daarnaast vind ik mijn sociale contacten erg belangrijk.”

~partner I

Vierenzestig respondenten van deze groep wonen samen, waarvan 81 procent voornamelijk zelf het huishouden verzorgt. De leeftijd van de respondenten die niet samenwonen ligt tussen de eenentwintig en dertig jaar, dus er zijn geen stellen boven de dertig die niet samenwonen. De stellen die samenwonen bevinden zich in alle leeftijdscategorieën.

Vijfendertig respondenten geven aan kinderen te hebben. Van deze groep voert 65 procent voornamelijk zelf de zorgtaken uit over de kinderen. De helft hiervan schakelt ook ouders of een kinderopvang in om de kinderen op te vangen. De ouders waarvan de kinderen buitenshuis worden opgevangen werkt de partner voornamelijk buitenshuis.

Aan de 93 respondenten is de volgende vraag voorgelegd: “Welke ondersteuning denk jij te gaan gebruiken bij de bedrijfsovername?” Hierbij konden meerdere antwoorden ingevuld worden. Uit figuur 9 blijkt dat er voornamelijk vraag is naar ondersteuning op fiscaal en financieel gebied. Daarnaast geven respondenten ook aan dat familieleden ter ondersteuning ingeschakeld zullen worden.

Figuur 9: Ondersteuning niet-betrokken partners

Het is opvallend dat weinig jongeren al iets van regelingen hebben getroffen, zoals huwelijksvoorwaarden of een samenlevingscontract. De jongere generatie waarmee gesproken is en al samenwoont gaf vaak aan dat er geen officiële regelingen zijn getroffen en dit in de toekomst wel van plan zijn. De stellen zijn zich vaak wel bewust dat het van belang is voor de toekomst, maar schuiven het nog voor zich uit en stellen op het moment geen prioriteit aan het opstellen van regelingen.

Uit de interviews is gebleken dat er weinig tot geen verwachtingen zijn van de overdragers naar de partner toe. De overdragers zouden het waarderen als de partner mee zou werken in het agrarisch bedrijf. Dit ontstaat doordat het vroeger vanzelfsprekend was bij de overdragers. De uitspraak ‘Bij ons ging het ook goed, dus dan zal dat bij hen ook zo gaan’ is regelmatig gevallen. Daarbij geven de overdragers en de bedrijfsopvolger allen aan dat de keus bij de partner ligt. Indien de partner gelukkig is door het werken buiten de deur wordt dat zeker toegejuicht. Uit de gesprekken met de partners is gebleken dat partners het gevoel hebben dat er wel degelijk verwachtingen zijn vanuit de overdragers. Dit wordt niet specifiek besproken tussen partner en overdrager, maar het gevoel heerst.

“Mijn schoonhouders zeggen dat er geen verwachtingen zijn ten aanzien van mij. Maar ik denk dat ze uiteindelijk toch wel iets verwachten. Ik denk bijvoorbeeld dat mijn schoonouders het niet goed vinden als mijn vriend grotendeels het huishouden zou gaan doen.”

~partner L

4.2.3 De gewenste situatie van niet-betrokken partners in de oriëntatie -en samenwerkingsfase

De gewenste situatie van partners die nog niet-betrokken zijn of waarbij het onderwerp overname nog niet besproken is, willen van de 93 respondenten 59 respondenten buitenshuis werken. Daarbij wil bijna vijftig procent sparringpartner zijn. Iets meer dan twintig procent van de respondenten wil mede-eigenaar worden in de gewenste situatie. Vierendertig respondenten willen in de toekomst graag op het agrarisch bedrijf werken en niet meer buitenshuis. In figuur 10 is het verschil te zien in de werkzaamheden van de partners die wel en niet buitenshuis willen werken. Echter kan dit een vertekend beeld geven gezien het verschil in aantal respondenten per groep.

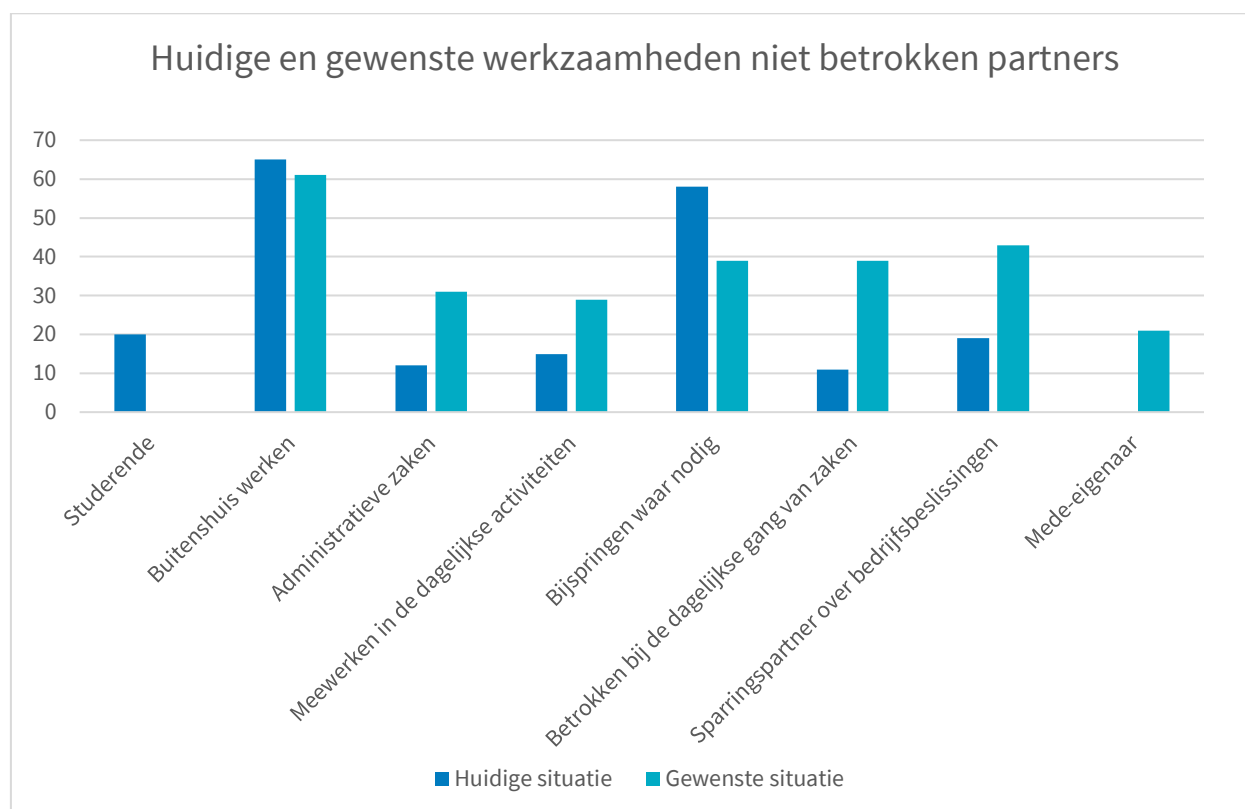

Figuur 10: Gewenste situatie van partners die wel en niet buitenshuis willen werken

De gewenste situatie in het huishouden voor deze groep loopt erg uiteen. Ruim veertig procent geeft aan het huishouden zelf te willen doen en veertig procent geeft aan dat zij het huishouden eerlijk verdeeld willen doen. De overige twintig procent geeft aan het huishouden grotendeels uit te willen besteden. Omtrent de zorg van de kinderen vindt men dat de bedrijfsopvolger en partner evenveel zorg horen te dragen over de kinderen.

4.2.4 Vergelijking huidige -en gewenste situatie van niet-betrokken partners

Partners die nog niet-betrokken zijn willen in de gewenste situatie meer doen in het agrarisch bedrijf dan in de huidige situatie, zoals het betrokken zijn bij de dagelijkse gang van zaken en sparringpartner zijn bij bedrijfsbeslissingen (figuur 11). Daarentegen willen partners buitenshuis werken niet loslaten, maar het werken op het agrarisch bedrijf en het buitenshuis werken combineren. Overigens willen de partners minder in het huishouden gaan doen. Dit komt erop neer dat óf het huishouden (meer) wordt uitbesteed óf dat de bedrijfsopvolger meer in het huishouden moet gaan doen. Ook geldt voor de zorgtaken over de kinderen dat de partners de zorgtaken meer verdeeld willen zien dan hoe de huidige verdeling is.

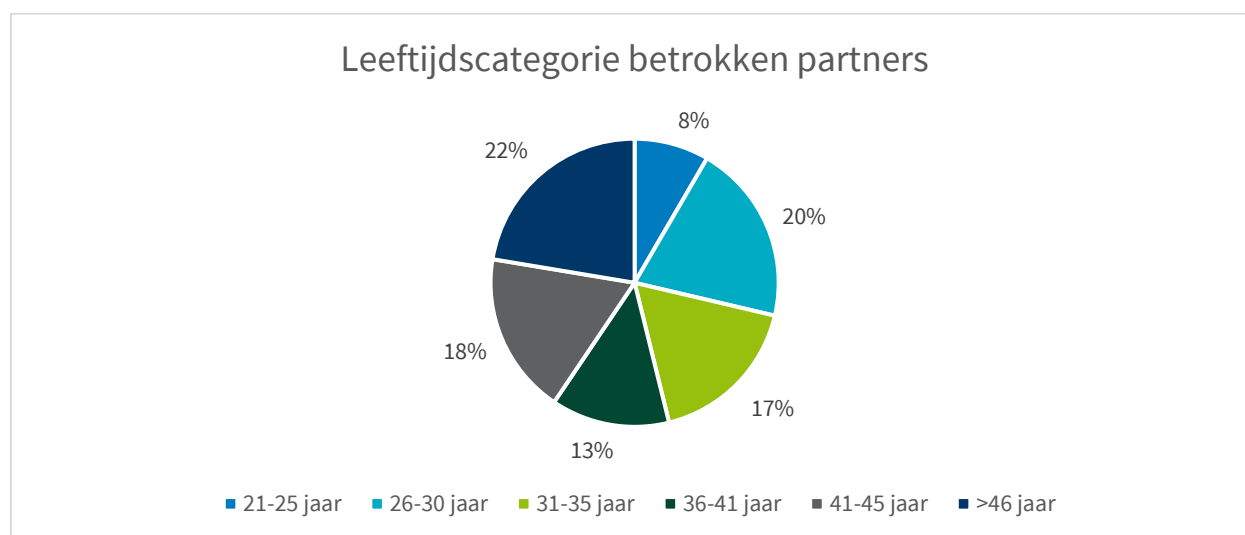
Figuur 11: Huidige en gewenste werkzaamheden niet-betrokken partners

4.3 De rol van de betrokken partner in de samenwerking-, overnamefase en na de overname

Van de 266 respondenten is 54 procent betrokken (geweest) bij de overname, dit zijn 143 respondenten. In deze paragraaf worden de huidige situatie en gewenste situatie van de betrokken partners toegelicht.

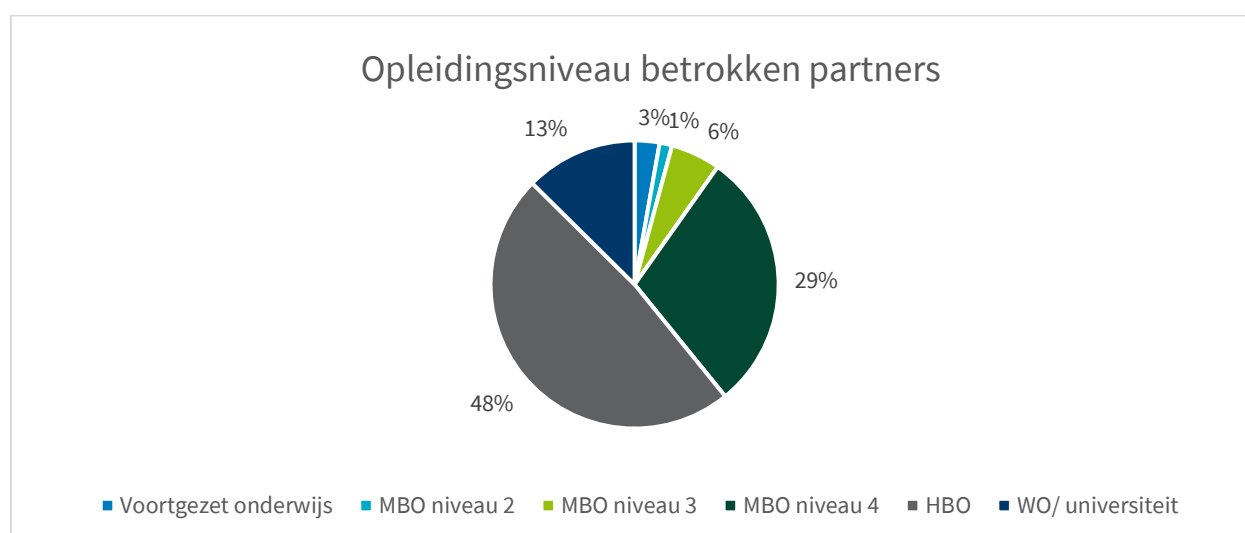
4.3.1 Algemene informatie van betrokken partners in samenwerkings-, overnamefase en na de overname

Van de 143 respondenten die betrokken zijn bij de agrarische bedrijfsovername blijkt uit figuur 12 dat 22 procent van de respondenten tussen de 41-45 jaar, 20 procent tussen de 26-30 jaar en 18 procent ouder dan 46 jaar.

Figuur 12: Leeftijdscategorie betrokken partners

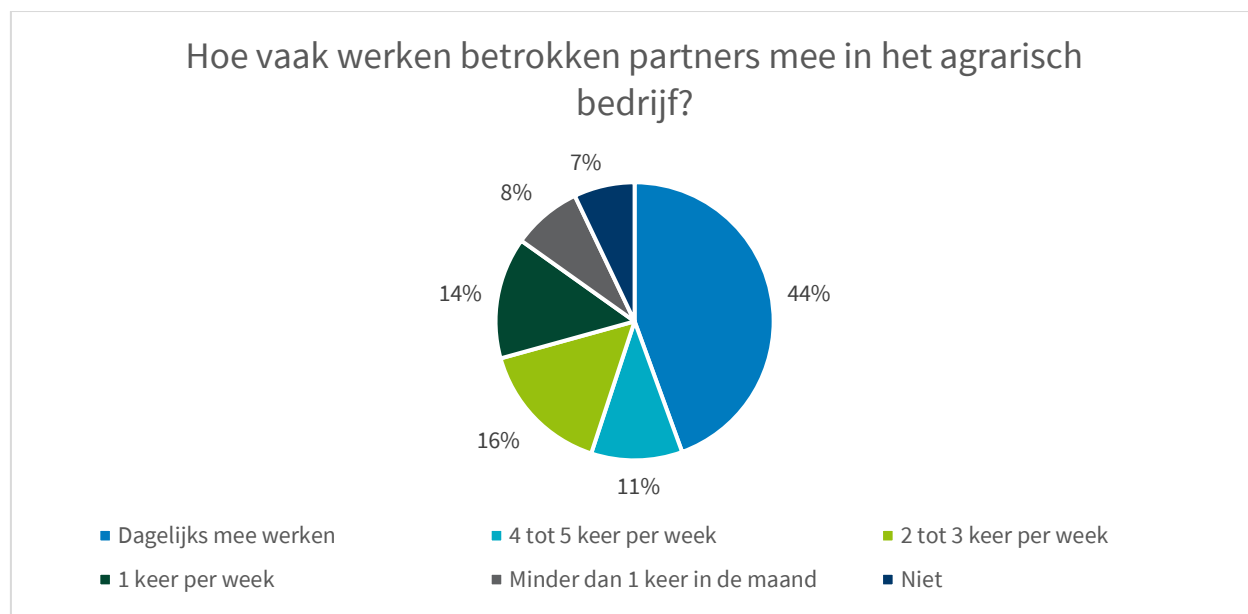
Bijna de helft van de 143 respondenten heeft een hbo-opleiding afgerond, daarnaast 29 procent een MBO-niveau 4 en 13 procent een universitaire opleiding, zie figuur 13.

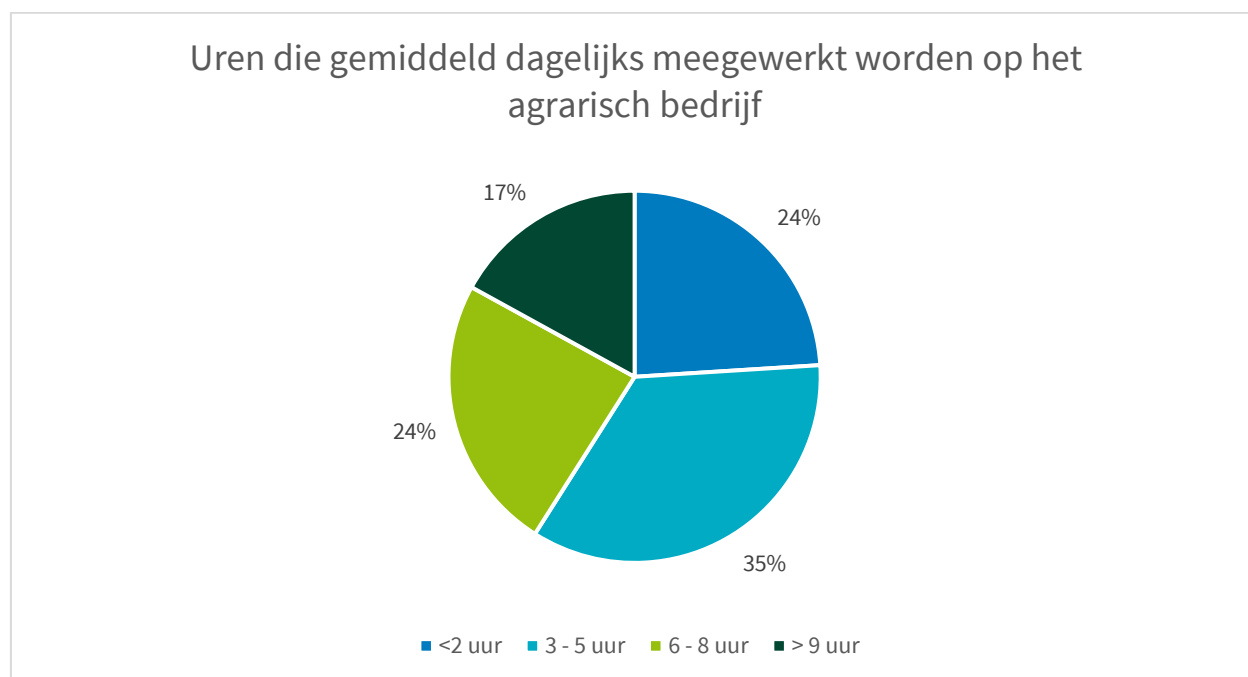
Figuur 13: Opleidingsniveau betrokken partner

4.3.2 De huidige situatie van betrokken partners in de samenwerkings-, overnamefase en na de overname

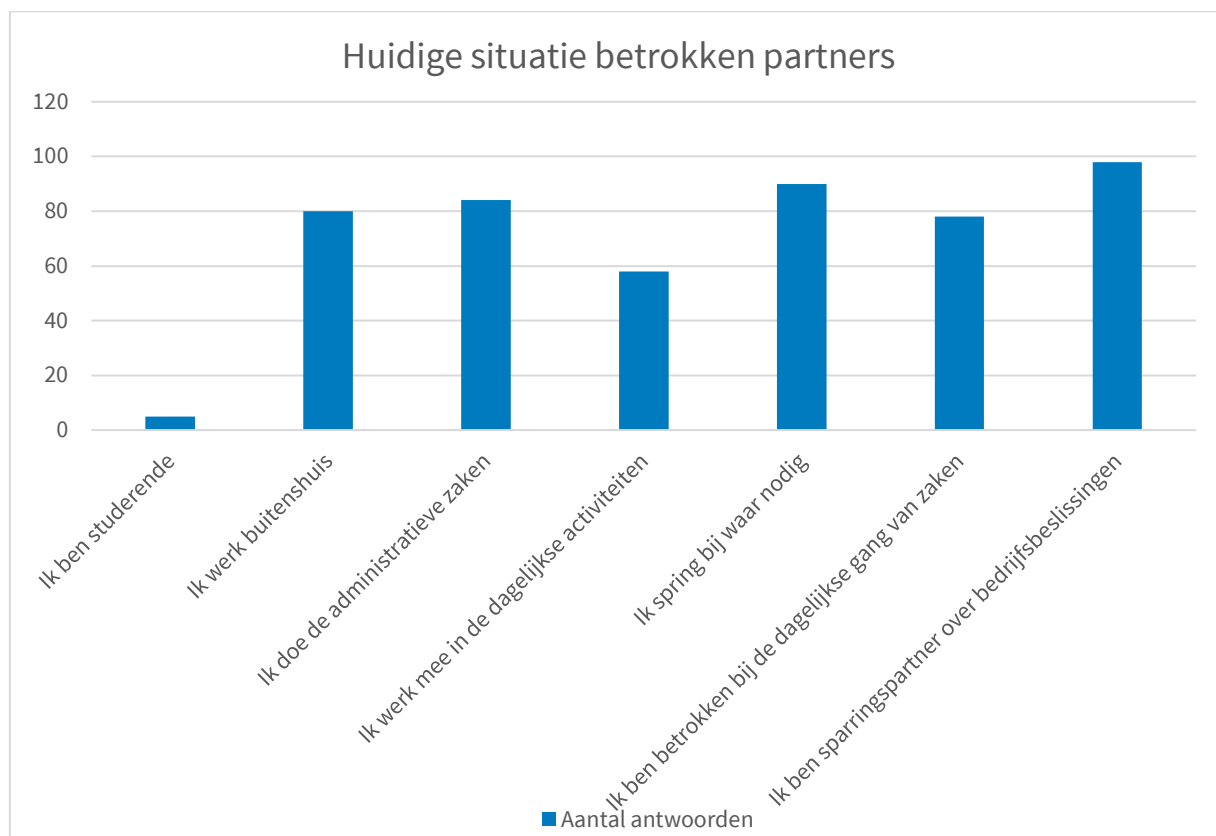
In figuur 14 is te zien dat 44 procent dagelijks meewerkt op het agrarisch bedrijf. Tien procent werkt vier tot vijf keer mee in de week en vijftien procent werkt twee tot drie keer mee per week. Van de respondenten die minimaal twee keer meewerken op het bedrijf, geeft 35 procent aan dat er rond de drie tot vijf uur gewerkt wordt per dag. Van de respondenten die aangeven dat er dagelijks gewerkt wordt op het agrarisch bedrijf, zijn de arbeidsuren gelijk verdeeld (zie figuur 15).

Figuur 14: Aantal keren dat betrokken partners meewerken

Figuur 15: Uren die gemiddeld dagelijks meegewerkt worden op het agrarisch bedrijf

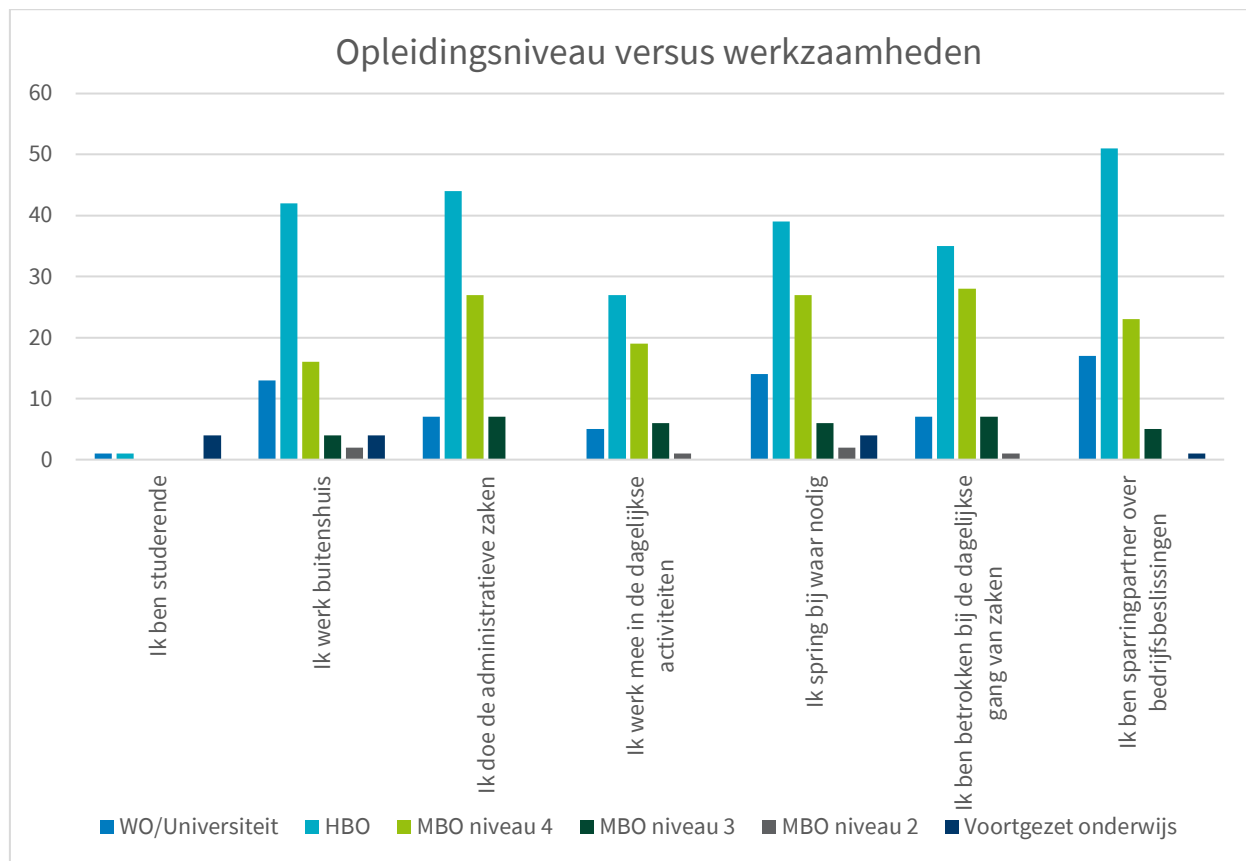

Figuur 16: Huidige situatie betrokken partners

Ruim vijftig procent van de partners die betrokken zijn bij de bedrijfsovername werkt buitenshuis (figuur 16). Tevens is 84 procent tevreden met de huidige taakverdeling op het agrarisch bedrijf, zoals het bijspringen waar nodig en een sparringpartner zijn (figuur 17). Er is een significant verschil tussen partners met een lager opleidingsniveau en een hbo-opleiding, hbo'ers zijn eerder sparringpartner dan respondenten met een lager opleidingsniveau (figuur 18).

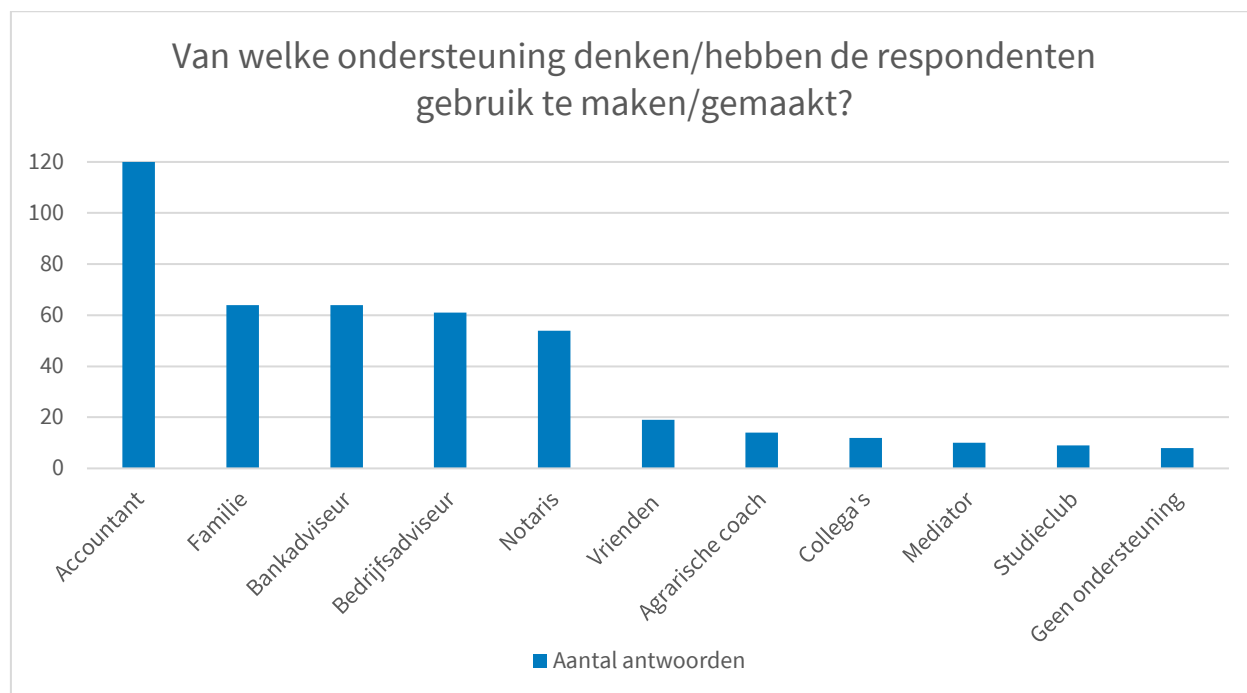
Figuur 17: Tevredenheid huidige taakverdeling op het bedrijf

Figuur 18: Opleidingsniveau versus werkzaamheden

De respondenten geven aan dat er zelf meer zorg gedragen wordt voor het huishouden dan de bedrijfsopvolger (86 procent). Een grote meerderheid (82 procent) van deze respondenten is tevreden over de taakverdeling in het huishouden. Tevens geven de partners aan dat de zorgtaken van de kinderen meer bij hen ligt dan bij de bedrijfsopvolger.

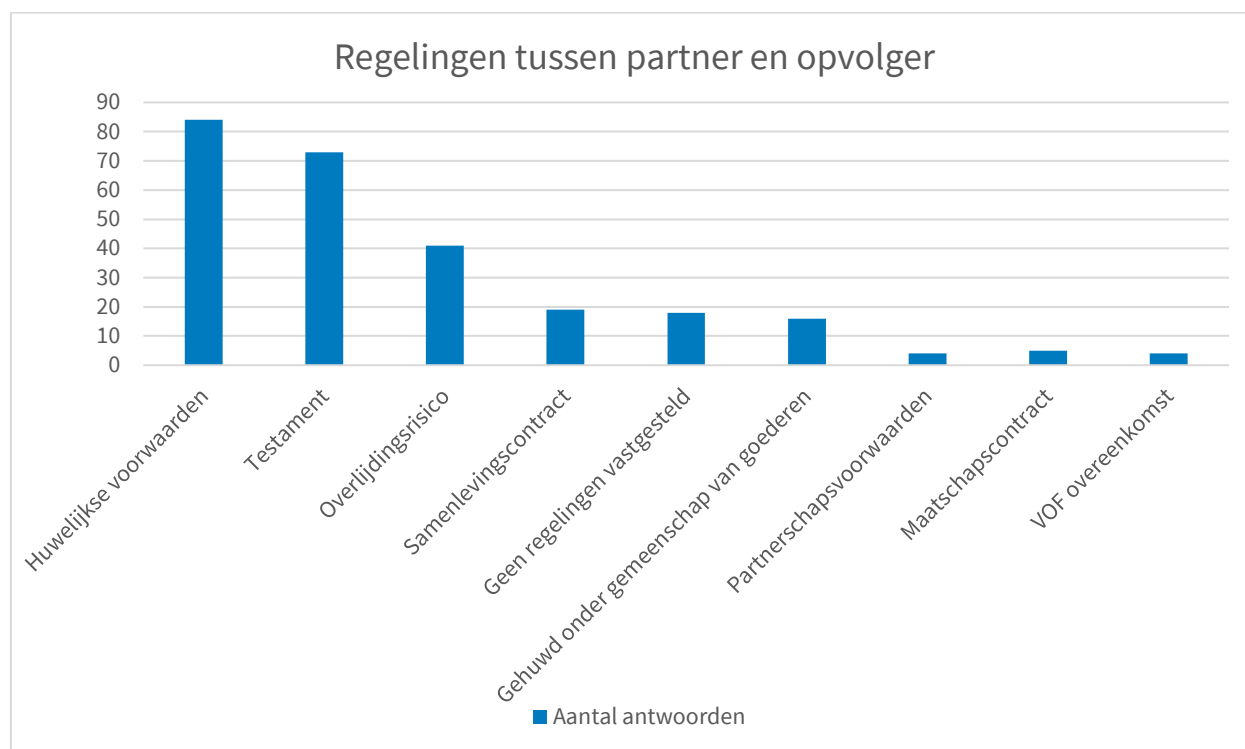
Circa 55 procent van de respondenten geeft aan dat de impact van bedrijfsbeslissingen op het privéleven vaak tot altijd meegewogen wordt in de uiteindelijke keuze. Vijf procent geeft aan dat er te weinig of nooit omgekeken wordt naar de impact van bedrijfsbeslissingen op het privéleven. Daarnaast is er ook gekeken welke ondersteuning deze partners gebruikt hebben. In figuur 19 zijn de antwoorden hiervan weergegeven. Hieruit blijkt dat dat deze partners veel gebruik gemaakt hebben van de ondersteuning van de accountant, ofwel de 'harde kant'.

Figuur 19 Ondersteuning betrokken partners

Tevens is er bij deze respondenten gekeken naar arbeidsvergoeding. Zestig procent van de respondenten geeft aan dat er afspraken gemaakt zijn over de vergoeding voor de werkzaamheden. Uit de interviews blijkt wanneer de leeftijd stijgt van de partners, des te meer partners er een arbeidsvergoeding geregeld hebben. Daarnaast geven partners ook aan dat dit is aangegeven in de V.O.F.-akte of maatschapsakte. De arbeidsvergoedingen worden vaak als maandelijks loon uitbetaald en de afspraken over het loon zijn meestal mondeling besproken.

Ook is er de vraag gesteld welke regelingen er vastgesteld zijn tussen partner en bedrijfsopvolger, weergegeven in figuur 20. Van de respondenten die geen regelingen hebben vastgesteld is 84 procent tussen de eenentwintig en dertig jaar oud.

Figuur 20 Regelingen tussen partner en opvolger

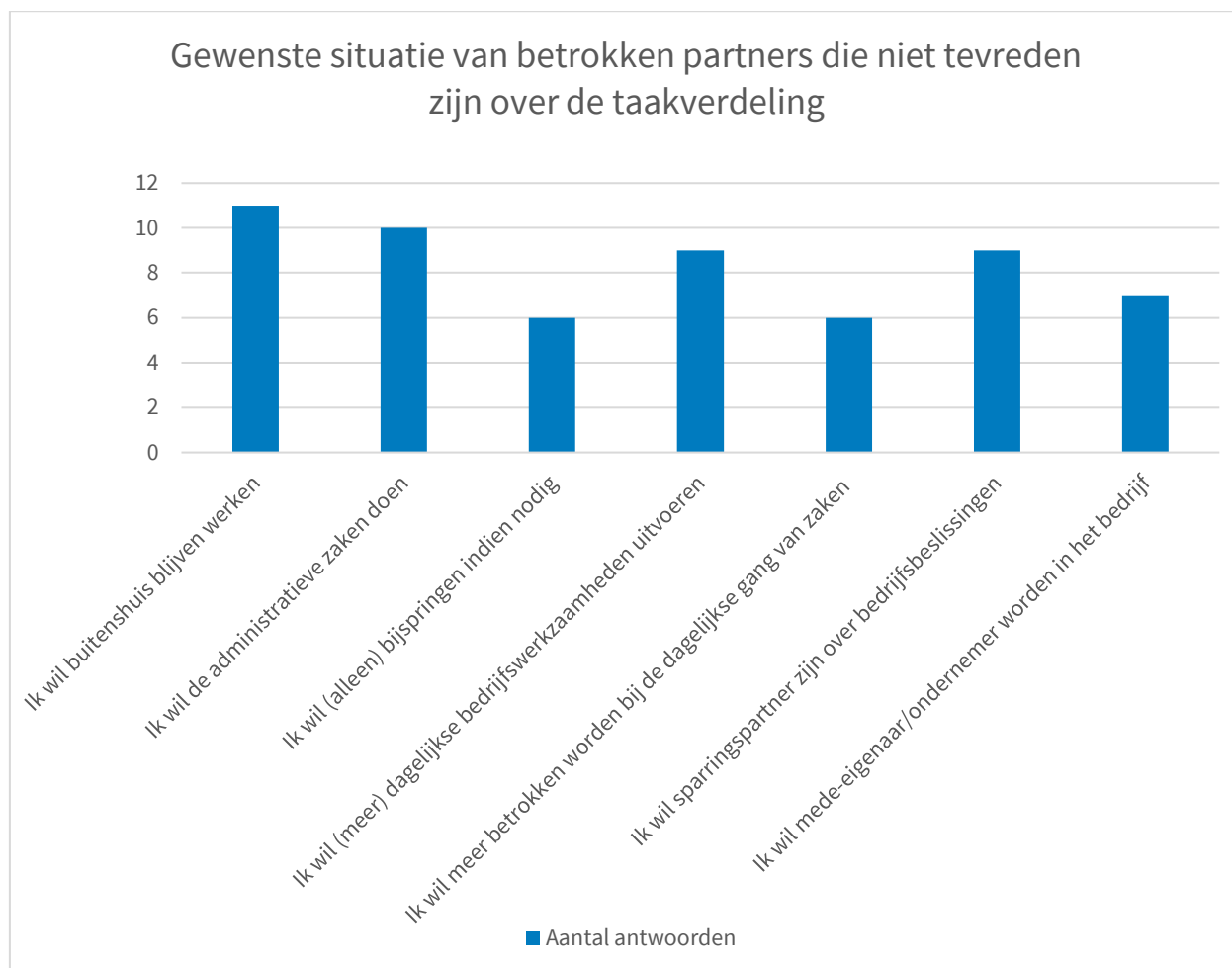
4.3.2 De gewenste situatie van betrokken partners in de samenwerking-, overnamefase en na de bedrijfsovername

Zoals beschreven is in paragraaf 4.3.1 zijn de partners over het algemeen zeer tevreden met de huidige taakverdeling. Van de ontevreden respondenten geeft 56 procent aan dat zij tevreden zijn met het aantal uren, maar de taakverdeling anders zou willen hebben. Daarnaast geeft 34 procent aan dat de partner structureel meer op het agrarisch bedrijf wil werken.

Ruim tachtig procent geeft aan dat de respondent tevreden is met de huidige taakverdeling in het huishouden. De 26 respondenten die aangeven dat zij iets veranderd willen hebben, geven achttien respondenten aan dat de bedrijfsopvolger meer in het huishouden mag doen (figuur 21). Acht respondenten geven aan dat zij het huishouden meer zouden willen uitbesteden. De gewenste situatie voor veel partners is dat de bedrijfsopvolger meer zorg draagt voor de kinderen. Uit de diepte-interviews is gebleken dat de partners graag meer gelijkheid zouden willen zien omtrent de zorgtaken van de kinderen. De partners geven ook aan dat dit niet realistisch is vanwege het feit dat de bedrijfsopvolger meer uren werkt in het agrarisch bedrijf.

“Ik zou graag zien dat mijn man iets opgeruimder was, maar om hem nou te laten strijken lijkt mij ook geen goed idee. Sommige dingen in het huishouden wil ik ook niet loslaten.”

~partner A

Figuur 21: Gewenste situatie van betrokken partners die niet tevreden zijn over de taakverdeling

4.3.3 Vergelijking huidige en gewenste situatie van betrokken partners in de samenwerking-, overnamefase en na de bedrijfsovername

Over het algemeen zijn betrokken partners tevreden over de huidige taakverdeling binnen het agrarisch bedrijf vandaar dat de partners de taakverdeling in de gewenste situatie ook niet willen veranderen (84 procent). Ook over het huishouden zijn betrokken partners tevreden in het huishouden, 86 procent doet zelf het huishouden. In het ideaalbeeld zouden de partners deze verdeling gelijkmatiger willen zien, maar de betrokken partners zien ook in dat het niet realistisch is om meer gelijkheid te hebben in het huishouden. In de huidige situatie draagt voornamelijk de partner de zorg voor de kinderen (59 procent). In de gewenste situatie zou ook de bedrijfsopvolger meer zorg mogen dragen voor de kinderen. Daarentegen wil de partner de zorg voor de kinderen deels niet loslaten.

4.4 Verschillen en overeenkomsten tussen betrokken en niet-betrokken partners

Van de partners die nog niet-betrokken zijn wil 68 procent buitenshuis blijven werken. Bij de partners die betrokken zijn (geweest) werkt 57 procent buitenshuis. Er is een significant verschil tussen niet-betrokken partners en betrokken partners. Partners die niet betrokken zijn bij het overnametraject werken vaker buitenshuis. De gewenste situatie voor de respondenten in de beginfase ligt minder in het agrarisch bedrijf dan de betrokken partners. Dit is ook gebleken uit de afgenomen interviews. Uiteindelijk heeft de jonge generatie meer behoefte aan eigen onafhankelijkheid. Betrokken partners zijn significant vaker sparringpartner ten opzichte van niet-betrokken partners. Daarentegen blijkt dat niet-betrokken partners significant meer bijspringen. Daarnaast is er geen significant verschil in werkzaamheden tussen niet-betrokken en betrokken partners met een afgeronde hbo-opleiding.

Op dit moment wonen 29 partners die nog niet-betrokken zijn bij de bedrijfsovername nog niet samen. Van de partners die samenwonen, geven 52 partners aan zelf het huishouden te doen. Partners die nog niet betrokken zijn, zijn verdeeld over de gewenste situatie in het huishouden. Er gaan zowel 40 stemmen naar 'Ik doe (voornamelijk) het huishouden' als 'De bedrijfsopvolger en ik doen evenveel in het huishouden'. Daarnaast willen nog 18 respondenten het huishouden (ook) uit laten besteden. De huidige taakverdeling in het huishouden bij betrokken partners ligt voor bijna 86 procent bij de partner zelf. Geïnterviewden uit deze fase lieten weten dat de verdeling tussen bedrijfsopvolger en partner meer gelijkwaardig verdeeld moet worden, maar dat dit niet realistisch is. Er is geen significant verschil tussen betrokken en niet-betrokken partners in het huishouden.

In de diepte-interviews is gevraagd aan de partners welke ondersteuning er ontbrak tijdens de bedrijfsovername. Het merendeel van de partners liet blijken dat er lastig gespard kan worden over situaties die zich voor deden tijdens de bedrijfsovername. Hierin werd het gevoel van erkenning en begrip gemist. Tevens is opgevallen dat de partners eraan toe waren dat eigen gevoelens en ervaringen uitgesproken konden worden aan externen.

"Ik kan mijn mening vaak moeilijk uiten richting mijn schoonfamilie. Ik ben blij dat ik nu mijn hart kan luchten."
~partner V

4.5 Vergelijking van partners die wel of niet zijn opgegroeid op een agrarisch bedrijf

Van het totaal aantal respondenten zijn 99 respondenten opgegroeid op een agrarisch bedrijf, daarvan werken 59 respondenten buitenshuis en doen ook werkzaamheden binnen het agrarisch bedrijf. Van dit totaal doet 71 procent zelf het huishouden. Van de respondenten met een agrarische achtergrond hebben 60 respondenten kinderen. Hiervan verzorgt 72 procent zelf het huishouden en/of laat de kinderen ook buitenshuis opvangen worden.

“Ik vind het een plus dat ik een agrarische achtergrond heb. Waarom? Ik heb sneller begrip voor de onverwachte en langere werktijden van mijn partner.”

~partner H

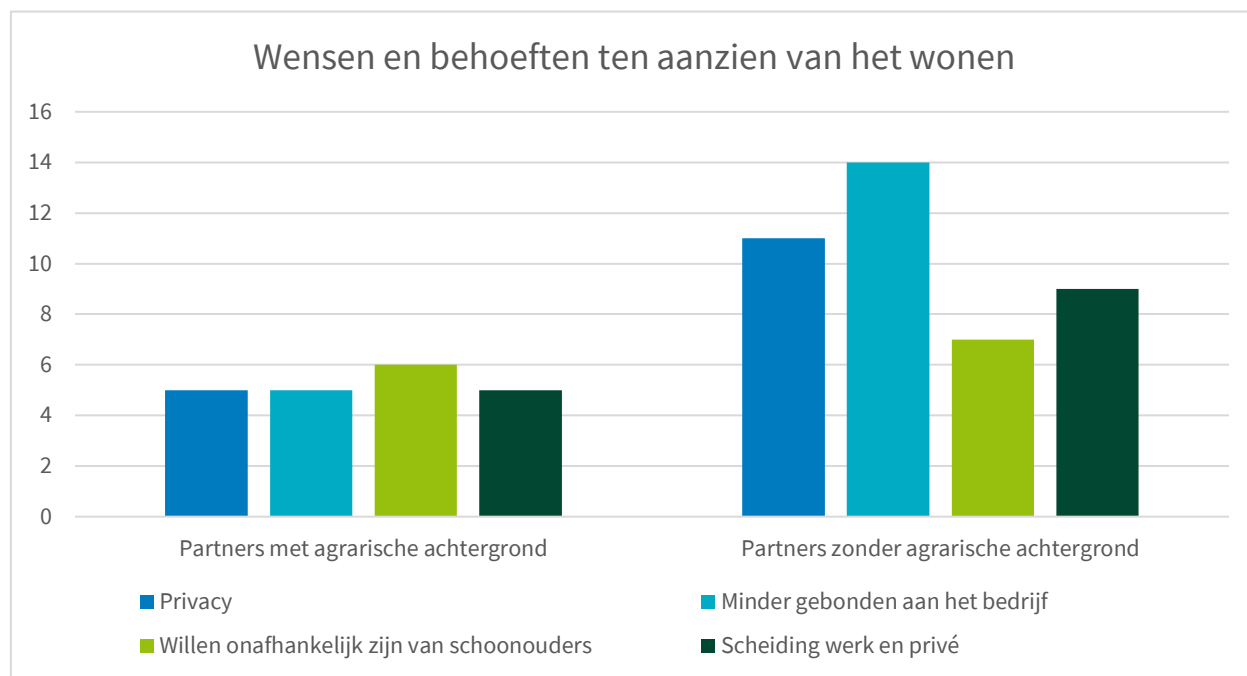
Het aantal partners zonder agrarische achtergrond zijn 137 respondenten. Hiervan doet 77 procent zelf het huishouden. Van de respondenten zonder agrarische hebben 88 respondenten kinderen. Hiervan verzorgt 80 procent zelf het huishouden en/of laat de kinderen buitenshuis opgevangen worden.

“Ik heb na een tijdje geleerd dat ik niet alles op een weegschaal moet leggen omtrent de verdeling van het huishouden en kinderen.”

~partner M

Uit de interviews met partners blijkt dat partners zonder agrarische achtergrond weinig vakspecifieke termen kennen. Voor de partner is het daardoor dus ook moeilijker om de bedrijfsovername te begrijpen. Uit de online enquête is gebleken dat er verschillende wensen en behoeften zijn ten aanzien van het wonen op het agrarisch bedrijf.

De grafiek in figuur 22 is onderverdeeld aan de hand van vaak benoemde thema's. In totaliteit hebben 236 partners antwoord kunnen geven op deze vraag, waarvan 99 partners met een agrarische achtergrond en 137 partners zonder agrarische achtergrond. Opvallend is dat partners zonder agrarische achtergrond meer behoefte hebben aan vrijheid en privacy, maar er is geen significant verschil tussen deze twee groepen gevonden. Er kunnen geen significante verschillen worden vastgesteld ten aanzien van het wonen tussen partners zonder agrarische achtergrond of met agrarische achtergrond.

Figuur 22: Wensen en behoeften ten aanzien van het wonen op het agrarisch bedrijf door partners met en zonder agrarische achtergrond

4.6 Succesfactoren en valkuilen bij een agrarische overname

Er zijn een aantal succesfactoren die herhaaldelijk genoemd werden in de diepte-interviews en online enquête. De meest genoemde zaken die goed gingen gedurende de overname volgens de partners zijn:

- Openheid tussen familieleden
- Regelmatig overleg met familie
- Duidelijke communicatie
- Transparantie
- Gunfactor vanuit broers en zussen
- Intensief contact met expert

“Mijn boekhouder kent onze situatie tot in de puntjes. Ik zit daarom ook niet zo te wachten om telkens mijn verhaal te herhalen. Hij weet alle ins en outs van ons bedrijf. Ik vertrouw erop dat hij passend advies voor ons heeft en ook op de hoogte is van alle nieuwtjes.”

~bedrijfsopvolger J

Daarnaast zijn er ook valkuilen wat betreft de overname. Zaken die genoemd werden zijn:

- Lastig loslaten van overdragende partij
- De partner wordt weinig betrokken door schoonfamilie
- Gevoeligheden (bespreekbaar maken) tussen familieleden
- Moeilijke financiële positie

“Als je te veel respect hebt voor schoonouders dan wordt het nooit jouw huis.”

~Mevrouw van Zeeland (Zeeland, 2021)

Het kenniscentrum voor agrarische overnames zou volgens de geïnterviewden een vertrouwde omgeving zijn om verhalen te delen over agrarische bedrijfsovername. Ook is er geen overzicht van de verschillende stappen in de agrarische bedrijfsovername. Daarnaast wordt er door de meeste geïnterviewden aangegeven dat de eigen boekhouder of bedrijfsadviseur vertrouwd wordt en dat deze specialisten over dezelfde kennis beschikken als een kenniscentrum.

Tot slot is er gekeken naar wensen en behoeften ten aanzien van het wonen op het agrarisch bedrijf. Deze wensen en behoeften kunnen onderverdeeld worden in thema's. Om een duidelijker beeld te schetsen worden hieronder enkele voorbeelden genoemd per thema.

Meer privacy voor de partner

“Niet zomaar het huis binnenlopen zonder te kloppen”

“Niet elke dag alle aanwezige mensen op het bedrijf in huis koffie laten drinken”

Minder gebonden aan het bedrijf

“Het is lastig met een boerderij om even samen weg te gaan”

“Meer tijd voor gezinsactiviteiten”

“Soms een rustmoment inplannen”

“Geen 24/7 bereikbaarheid”

Schoonouders

“Schoonouders bepalen nog te veel”

“Schoonouders hebben nog het hoogste woord”

“Mijn schoonvader is nog veel bij ons in huis en op het erf, dit vind ik soms vervelend”

“Voor mij mag het woonhuis meer naar mijn smaak veranderd worden, maar dit was van mijn schoonouders”

“Er staan nog kasten en spullen van mijn schoonvader in ons woonhuis, dit heb ik liever niet”

“Volledig eigen gang gaan omtrent wonen, zonder schoonfamilie bemoeienis”

“Het is vaak lastig voor de schoonouders, ze onderschatten vaak de impact van de overdracht”

“Het is best moeilijk om voor jezelf op te komen aangezien het niet mijn bedrijf is”

“Mijn schoonmoeder had veel moeite met het loslaten van het bedrijf en haar positie als moeder”

Combinatie privé en agrarisch bedrijf

“Privé en zakelijk kunnen nooit gescheiden zijn, alle beslissingen hebben impact op beide”

“Ik zou graag een ruime bijkeuken hebben voor de laarzen en overall”

“Ons huis is soms net een kantine, ondanks dat we een kantine hebben. Meer privacy zou fijn zijn”

“Zakelijk wordt snel privé”

Waardering partner

“Meer respect voor mijn bijdrage”

“Ik voel dat ik de eerste plaats deel met het bedrijf”

“Ik werd niet betrokken bij het proces, terwijl ik wel een mening had”

“Het huishouden komt veel op mij neer en dat vind ik niet direct vanzelfsprekend”

Eigen inbreng

Een groot aantal partners wil ook zelf iets op het bedrijf ondernemen. Deze partners willen ook graag een eigen 'dingetje' op het bedrijf hebben waarin zij hun passie in kwijt kunnen. Hierdoor wordt de boerderij voor de partner meer eigen, denk aan: een boerderijautomaat, boereneducatie, kinderopvang of paarden aan huis.

Hoofdstuk 5. Conclusie

Door alle inzichten die verkregen zijn vanuit het literatuuronderzoek, online enquête en diepte-interviews is er een conclusie opgesteld.

Het overnameproces binnen een agrarisch familiebedrijf kent vier fasen, deze fasen zullen elkaar opvolgen. De bedrijfsovername start met de oriëntatiefase waarbij het helder wordt of er een familielid interesse heeft in het agrarisch bedrijf. Indien de bedrijfsopvolger besloten heeft om het bedrijf over te nemen worden er afspraken gemaakt, ofwel de samenwerkingsfase. Vanwege het feit dat de rollen tussen bedrijfsopvolger, overdragers en partner zullen veranderen is het van belang dat de wensen en behoeften naar elkaar uitgesproken worden. Tijdens de overnamefase wordt het bedrijf daadwerkelijk overgenomen. In de fase na de overname verandert de rol van de overdragers van begeleidend naar adviserend. Per situatie verschilt de betrokkenheid van de partner, daarbij is elke agrarisch familiebedrijf uniek, waardoor ook de bedrijfsovername in elke situatie anders is. Uiteindelijk lopen werk en privé door elkaar heen wat kan leiden tot versterking tussen personen of tot een kloof binnen de familie. Tijdens het bedrijfsovernameproces wordt er voornamelijk gebruik gemaakt van financiële en fiscale ondersteuning. De 'zachte kant' wordt hierin onderbelicht.

Tevens stapt de partner in een familiesysteem waarbij rollen al vast staan en waarbij de partner zich over het algemeen moet aanpassen. De partner heeft ook eigen wensen en behoeften binnen het agrarisch familiebedrijf, zoals: privacy, minder gebondenheid aan het agrarisch bedrijf en het creëren van een goede verhouding met overdragers.

Daarnaast is er gebleken dat niet-betrokken partners buitenshuis willen blijven werken en tevens willen deze partners bijspringen waar nodig. De reden dat de niet-betrokken partners buitenshuis blijven werken is het behouden van sociale contacten, plezier hebben in de huidige baan en financieel onafhankelijk willen blijven. Bij de betrokken partners ligt dit genuanceerder. Betrokken partners hebben de voorkeur om als sparringpartner bij bedrijfsbeslissingen te dienen. Bovendien springen deze partners graag bij waar nodig. Het is dus opvallend dat in beide situaties de partners bij willen springen waar nodig. Niet-betrokken partners hebben minder behoefte om betrokken te worden bij de dagelijkse activiteiten van het agrarisch bedrijf. Uiteindelijk is de rol van de partner bij iedere agrarische bedrijfsovername anders, dit ontstaat door de verschillende familiesystemen en wijze van communicatie.

Niet-betrokken partners die al in het bedrijfsovernameproces zitten denken meer vanuit het ideaalbeeld over een gelijkwaardige verdeling van huishouden en kinderen tussen partner en bedrijfsopvolger. Overdragers geven aan dat er weinig tot geen verwachtingen zijn naar de partner toe daarentegen voelen de partners dat er wel verwachtingen zijn, maar deze bevestiging nooit gekregen hebben of nooit naar gevraagd hebben. De meerderheid van de bedrijfsopvolgers zou het leuk vinden als de partner mee zou helpen op het agrarisch bedrijf, maar dit is geen verplichting.

Aan de hand van de volgende probleemstelling is het onderzoek uitgevoerd. "In hoeverre dient de rol van de partner in het overnameproces van een agrarisch familiebedrijf verbeterd te worden?" Daarop kan geconcludeerd worden dat de partners over het algemeen tevreden zijn over de rol binnen de bedrijfsovername. De rol van de partner is in ieder bedrijf uniek, dit komt door verschillende familiesystemen, wijze van communicatie en verwachtingen. Voor de partners die ontevreden zijn over de huidige rol binnen het agrarisch bedrijf, dient de rol te worden verbeterd. Dit is met name in de overnamefase. Wanneer partners tijdens deze fase niet of nauwelijks betrokken worden door overdragers en/of externen zal er een kloof ontstaan en voelen de partners zich uiteindelijk niet gehoord. Met name de posities en de verwachtingen van elkaar wordt vaak niet besproken, dit zou verbeterd moeten worden. Daarnaast heeft de partner behoefte aan begrip en erkenning van zowel bedrijfsopvolger, overdragers en externe omgeving.

Hoofdstuk 6. Aanbevelingen

In hoofdstuk 6 worden aanbevelingen gedaan gericht op de wensen en behoeften van partners tijdens de bedrijfsovername. Gezien het feit dat iedere overname uniek is, is het lastig om dé succesfactor te bepalen. Om de aanbevelingen te toetsen, heeft er een focusgroep plaatsgevonden. Het gespreksverslag van de focusgroep is weergegeven in bijlage V.

Er is gebleken dat partners behoefte hebben aan erkenning en begrip. Een aanbeveling is om een spargroep met andere partners op te richten. Door middel van deze groep kan er gecommuniceerd worden over herkenbare situaties en ervaringen. Hierbij gaat de voorkeur uit naar partners uit een andere omgeving om de privacy te waarborgen. Vanuit de focusgroep is gebleken dat er behoefte is aan een spargroep waarbij deelnemers ongeveer in dezelfde fase van overname zitten. Het is hierbij van belang om het programma van de spargroep op te splitsen in meerdere delen, bijvoorbeeld gericht op financiële aspecten en sociaal-emotionele thema's. Dit moet in thema's worden aangeboden, zodat de partner rekening kan houden met de vooraf vastgestelde data en thema's die besproken worden. Verschillende thema's die aan bod kunnen komen zijn: privacy, regelingen tussen bedrijfsopvolger en partner, communicatie rondom het agrarisch bedrijf, financiële -en fiscale aspecten bij bedrijfsovername. Daarnaast is het van belang dat er een gespreksleider aanwezig is die voor structuur zorgt binnen de sparsessie, die indien nodig ook antwoord kan geven op inhoudelijke vragen. De voorkeur gaat uit naar sparsessie doordeweeks in de avond. De sessies zullen vijf à zes keer per jaar plaatsvinden. Tevens is het voor de groepsbinding belangrijk dat de sparsessies worden afgewisseld met activiteiten in een externe omgeving.

Daarnaast hebben partners meer behoefte aan privacy door de overdragers. Overdragers vinden het moeilijk om het levenswerk over te dragen en dit ook emotioneel los te laten. Dit is voor overdragers een lastige transitie. Op dit moment lijkt er te weinig aandacht besteed te worden aan nazorg van de overdragers. Hierbij zou een begeleidingstraject opgezet kunnen worden met aandacht voor rolverandering, positie binnen het agrarisch bedrijf en vrijetijdsbesteding. Vanuit de focusgroep is gebleken dat er ook bij de overdragers behoefte is aan een spargroep om ervaringen te delen. Tevens zal hiervoor een vervolgonderzoek voor opgezet kunnen worden om een specifiek beeld te krijgen over de nazorg en behoeften van overdragers.

Bovendien komt er veelal bij de partners zonder agrarische achtergrond naar voren dat er sectorspecifieke informatie gemist wordt tijdens gesprekken met experts. Doordat de partner deze informatie mist, zijn de partners minder op de hoogte van het gehele proces. Hierdoor voelt de partner zich minder betrokken en minder gewaardeerd. Door middel van korte interactieve filmpjes over praktijkvoorbeelden en agrarische/financiële vaktermen zullen de partners ondersteund kunnen worden in gesprekken met externen. Tevens zou een gestructureerd stappenplan helpen om partners meer overzicht te geven in het agrarisch bedrijfsovernameproces, dit wordt beaamd door de deelnemers van de focusgroep. De voorkeur gaat uit naar een website waar deze informatie gemakkelijk en laagdrempelig gevonden kan worden. Daarbij is het belangrijk dat de vindbaarheid van het kenniscentrum hoog moet zijn, voor iedereen toegankelijk is en dat de vertrouwde adviseur van de familie hiernaar verwijst.

Het bespreken van de 'zachte kant' bij bedrijfsovername wordt te weinig gedaan. De voorkeur gaat uit naar de financieel adviseur die al enige tijd gebonden is aan het bedrijf, met deze adviseur is een vertrouwensband opgebouwd. Uit het onderzoek blijkt dat de sociaal-emotionele factoren niet tot nauwelijks aangedragen wordt door de adviseur. Daarnaast is gebleken dat iedere adviseur eigen kwaliteiten heeft, hierdoor is het moeilijk om tegelijkertijd gespecialiseerd te zijn in het bespreken van de 'harde kant' en 'zachte kant'. Gezien het feit dat 95 procent van de mislukte overnames stuklopen op sociaal-emotioneel vlak is het belangrijk om het onderbelichte thema alsnog bespreekbaar te maken.

Een aanbeveling hiervoor is dat een sociaal-emotioneel specialist standaard meegaat met de vertrouwde adviseur. Om de 'zachte kant' te normaliseren is het belangrijk dat dit meegenomen wordt in het adviesplan. Dit zal leiden tot meer succesvolle overnames en een langdurige samenwerking voor alle betrokkenen.

Tot slot zijn de belangrijkste tips van partners naar andere partners toe om open en eerlijk te communiceren met opvolger, overdragers en overige familieleden. Daarnaast is het van belang om tijdig regelingen te treffen om niet in benarde situaties terecht te komen.

Bibliografie

- Abelen, B., & Goot, W. v. (2020). *Opvolging en overdracht bij familiebedrijven*. BigBusiness publishers.
- Bosch, P. (2021, april 21). Gespreksverslag. (J. Roebroeks, M. d. Kleijn, & L. Joosten, Interviewers)
- CBS. (2016, september 22). *Familiebedrijven*. Opgehaald van CBS: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/38/ruim-270-duizend-familiebedrijven>
- Hoogeboom, G.-J. (2021, april 21). Gespreksverslag Hoogenboom Netwerk Notarissen. (M. d. Kleijn, J. Roebroeks, & L. Joosten, Interviewers)
- Kneepkens, M., & Tiggelen, R. v. (2021, april 21). Gespreksverslag accountmanagers Agri-Food Rabobank. (M. d. Kleijn, J. Roebroeks, & L. Joosten, Interviewers)
- Meulen, H. v., Matser, I., Remery, C., Terluin, I., Bouma, J., & Jager, J. (2014). *Vrouwen op agrarische bedrijven: Actief en betrokken*. Wageningen: LEI Wageningen UR.
- Scholman, D. (2018). *Bedrijfsovername, hoe zit dat nou eigenlijk?* NAJK.
- Seidel, J., Smit, P., & Wouda, T. (2021, april 2). *Emoties bij niet-opvolgers vaak onderbelicht*. Opgehaald van Nieuwe Oogst: <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2021/04/02/emoties-bij-niet-opvolgers-vaak-onderbelicht>
- Verdurmen, V. (2021, april 20). Gespreksverslag bedrijfsadviseur ZLTO. (L. Joosten, J. Roebroeks, & M. d. Kleijn, Interviewers)
- Weerkamp, J. (2013). Wat de boer niet zegt. In J. Weerkamp, *Wat de boer niet zegt* (p. 41). Amsterdam: Boom uitgevers.
- Weerkamp, J. (2013). Wat de boer niet zegt. In J. Weerkamp, *Wat de boer niet zegt* (p. 42). Amsterdam: Boom uitgevers.
- Zeeland, M. v. (2021, juni 8). Agrarische bedrijfsovername. (J. Roebroeks, M. d. Kleijn, & L. Joosten, Interviewers)

Bijlagen

Bijlage I.	Interview experts
Bijlage II.	Interview partners
Bijlage III.	Interview bedrijfsopvolgers
Bijlage IV.	Interview overdragers
Bijlage V.	Gespreksverslag focusgroep

Bijlage I. Interviews experts

Interview Hoogenboom Netwerk Notarissen

Dhr. Hoogenboom

Agrarisch notaris

Datum: 21 april 2021

1. Intro over dhr. Hoogenboom

Mijn naam is Govert Jan Hoogenboom en ik ben werkzaam als notaris. Ik richt me op ondernemingsrecht, ontroerend goed, familierecht en agrarisch recht.

2. Kunt u een korte omschrijving geven over hoe een bedrijfsovername in zijn werk gaat?

Het gaat als volgt. Vaak is het zo dat mensen ertegen aan hikken. De accountant wordt dan vaak als eerste benaderd. Moet er worden geleend? Moeten bestaande leningen worden overgenomen? Er wordt dan onderzoek gedaan naar de mogelijkheden. Wij, als notaris worden hierbij nog niet-betrokken. Vaak wordt gekeken naar het maximaal haalbare (financieel). De zachte kant worden vaak op de achtergrond geplaatst. Op het moment dat de accountant terugkomt wat mogelijk is wordt dit naar de bank gestuurd. Er wordt dan een plan gemaakt. De notaris zorgt dat het in een akte wordt opgenomen. De andere aspecten moet een notaris ook erbij betrekken. Het plan is gemaakt en iedereen heeft al een richting gekozen. De notaris kijkt ook naar belangenbehartiging. Ga eerder naar de notaris zodat je in het voortraject ook al rekening kan houden met de andere factoren die erbij komen kijken en waar er rekening gehouden moet worden. Agrarische bedrijfsovername is moeilijk. Afhankelijk van veel partijen, veel belangen (overnemer, ouders, bank, andere kinderen). Een groot vermogen, laag rendement. Dit zijn aspecten waar er rekening mee gehouden moet worden. Deze factoren zorgen voor een beperking in mogelijkheden. Altijd voor zorgen dat je keuze hebt om zo goed mogelijke optie te kiezen. Elke situatie is anders. Hoe ga je hiermee om?

3. Wat is het verschil tussen 'gewone' overnames en agrarische overnames?

Boeren hebben geen pensioen opgebouwd dit zit in de activa. Hoe wordt er omgegaan met de andere kinderen? Voor sommige ouders is het lastig om voor een appel en een ei over te dragen aan de bedrijfsopvolger. Er zou een deel moeten worden geschonken aan de bedrijfsopvolger anders financiert de bank het niet. Andere notarissen begrijpen dit niet. Ik begrijp dit wel omdat dit de enige manier is dat de bedrijfsopvolger een kans heeft om verder te gaan en een boterham in te verdienen. Dit is dan ook in het belang van de ouders. De ouders hebben lang/hard gewerkt op de boerderij en zien graag dat de kinderen het voortzet. Er zijn gevallen dat de bedrijfsopvolger boerderij krijgt en de kinderen wat grond. De bedrijfsopvolger mag dan de grond van de kinderen pachten. Dit is een nekslag, bij broers en zussen gaat dit goed. Wanneer er verkocht wil gaan worden en de bedrijfsopvolger kan dit niet betalen gaat het vaak mis. Wanneer er gesproken wordt van een volgende generatie heb je te maken met neven/nichten in de stad en geen band met de agrarische sector. Dit wordt ingewikkeld en zal er geen toekomst zijn voor de bedrijfsopvolger. Het is belangrijk om naar iedereen's belangen te kijken.

4. Wat zijn de meest voorkomende voorwaarden/ aktes die vastgelegd worden?

Kijken naar werk van partner of in de toekomst. Hier wordt rekening mee gehouden. Als je het goed wil doen controleren van huwelijkse voorwaarden en (levens)testamenten. Dan wordt de bedrijfsoverdracht gemaakt. Er zijn situaties dat de partner niet meedoet in het bedrijf, hierbij zorgen dat de partner haar/zijn zaken goed op orde heeft.

5. Hoe is het geregeld met arbeidsvergoeding voor partner?

Als er in het eigen bedrijf mee wordt gewerkt moet je zorgen voor jaarlijkse beloning. Dit mag je er ook in

laten zitten, maar dan is het vastgelegd. Wanneer er sprake is van scheiding dan is er vermogen opgebouwd. Het wordt wel 50/50 gedeeld maar tot een maximumbedrag, dit zijn huwelijkse voorwaarden. Het eerste waar ik mee begin bij overname of overlijden; hoe zijn de mensen getrouwd? Huwelijkse voorwaarden? Wat is het vermogen? Wat zijn de bronnen van inkomsten? Dit is de basis waar ik mee begin. Ik vind het belangrijk dat de partner precies weet wat er gebeurt bij een scheiding of overlijden. De partner kan dan zelf de afweging maken of het anders geregeld moet worden. Wanneer een partner echt niets krijgt dan zit de partner eventueel met kinderen en heeft ze/hij geen poot om op te staan.

6. In hoeverre wordt de ‘zachte kant’ besproken?

Op het moment dat de notaris vroeg bij dit traject wordt betrokken dan wordt de zachte kant goed besproken. Wanneer dit op het laatste moment gebeurt wordt deze kant minder goed besproken. Het is mijn taak als notaris om mensen op te wijzen dat het anders moet, of wat de gevolgen zijn dat mensen dit goed beseffen. Bij vroegtijdige betrokkenheid moet de notaris er nog steeds zelf over hebben. Aangetrouwden blijven dan vaak thuis, het is onze taak om het dan toch anders te doen. Zachte kant heb je dan ook op de kinderen, bij alle families is dit anders. Ik wil dan alles weten wat ze doen, beroep en verhouding etc. Ik vind het belangrijk dat de verhoudingen goed blijven.

7. Wat zijn de succesfactoren voor een goede overname?

Iedereen betrekken kan soms een succesfactor zijn en soms niet. Er zijn gevallen dat een kind zegt als dit gebeurt kom ik niet meer thuis. Het is van belang om aan te voelen hoe de verhoudingen liggen en hoe men met elkaar omgaat. Je moet proberen te voelen met wat voor soort gezin je te maken hebt en wat het beste is. Als je gaat kijken wil je dit laten slagen? Wanneer het mogelijk is om iedereen erbij te betrekken inclusief kinderen en partners. Dan is het voor niemand een verrassing, maar het is niet altijd mogelijk.

8. Wat zou u elke overnemer en partner mee willen geven in een agrarisch overnametraject?

Doe het samen. Ik zie vaak dat één van beide het alleen doet. Wanneer partner een goede baan heeft dan is het niet erg, maar wel als partner op het bedrijf meewerkt. Het gaat hier om weet je van tevoren wat er gebeurt als het fout gaat?

9. Er komt een kenniscentrum voor agrarische bedrijfsovernames. Wat zou er in dat kenniscentrum wat mag er in uw ogen niet ontbreken?

De aspecten van de zachte kant mogen niet ontbreken gericht op partner, kinderen en ouders. Uiteindelijk moeten de ouders ook nog een inkomen hebben. Met dit kenniscentrum zou je zeker aandacht moeten geven aan de andere kinderen, partners en de stoppers (ouders).

10. Hoe gaat u om als ouders langs willen komen op het bedrijf?

Dat wordt besproken, soms komen ze er onderling uit. Er worden hier afspraken over gemaakt dat ouders nog in de woning mogen blijven, machines in de loods mag blijven staan. Hoeveel moet er afgelost worden? Hoeveel rente moet worden betaald? Het is belangrijk dat de ouders de rekeningen kunnen blijven betalen. Dit wordt vaak vergeten doordat de bedrijfsopvolger door kan, te veel focus om het te laten slagen. Dit is afhankelijk van wat de ouders nog willen in de toekomst en leeftijd. Je moet met veel factoren rekening houden en het blijft mensenwerk. Bij een agrarisch bedrijfsovername loopt privé en zakelijk dwars door elkaar heen. Bij andere bedrijfsoverdrachten is dat niet. Ik heb specifiek gekozen voor de agrarische sector, omdat dit het leuk maakt omdat je met mensen te maken hebt en iedereen weer anders is. Dit houdt het leuk en dynamisch.

Interview ABAB

Paul Bosch

Senior Agrarisch Bedrijfsadviseur

Datum: 21 april 2021

1. Kunt u een korte omschrijving geven over hoe een bedrijfsovername in zijn werk gaat?

Eerst wordt er een intakegesprek gestart met ouders en opvolger gekeken naar wensen en verwachtingen van beide partijen. Op het moment dat je gaat samenwerken wordt een vof-akte gemaakt met de afspraken (winstverdeling). Hierop kan worden teruggevallen.

2. Welke rol speelt de partner in de bedrijfsovername volgens u?

Afspraken met de opvolger, maar de opvolger heeft ook een partner. In hoeverre is de partner werkzaam binnen het bedrijf? Wat is mijn leven de komende jaren?

3. In hoeverre wordt de partner betrokken in het bedrijfsovernameproces?

Ik laat dit aan de familie over, ik juich het wel aan. Het gaat om werk en privé, ik vind dat de partner aan tafel moet zitten.

4. Wat voor advies geeft u partners in het beginstadium van overnameproces?

Ga mee aan tafel zitten, welke keuzes worden er gemaakt? Voordat we bij de notaris zitten wordt het hele bedrijfsplan uitgelegd aan het hele gezin. Hiervoor wordt er alleen met ouders en opvolger gezeten.

5. In hoeverre worden de belangen van de kinderen meegenomen?

Daar zijn de ouders voor, erfrecht is niets. Ik vind dat ouders recht hebben om zelf bepaalde keuzes te maken.

6. In hoeverre wordt er van de zachte kant gesproken?

Dit ligt aan de wensen en verwachtingen, gericht op werkplezier en vrije tijd. We doen wel steeds vaker een profieltest om te kijken waar mensen zich prettig bij voelen. Wanneer komt de opvolger op het bedrijf te wonen? Huisvesting van beide op het bedrijf? Is dit wenselijk? Het onderwerp bespreken is wisselend in communicatie. Soms voel je de spanning als je binnen komt en soms zie je dat er een open communicatie is. Het moet uiteindelijk op tafel.

7. Welke uitdagingen komt u tegen bij de agrarische bedrijfsovername?

Zie bovenstaande antwoord. Er zit veel verschil tussen de boer en de man, ook de acceptatie van de partner. Hoe de partner in deze situatie staat, deze bedrijfsopvolger staat meestal tussen twee vuren in tussen ouders en partner.

8. Welke succesfactoren komt u tegen bij agrarische bedrijfsovername?

Transparantie, eerlijkheid en openheid. Wanneer dit niet wordt gedaan wordt het nog lastiger om je te uiten. Dit heeft vaak te maken met de aard van het beestje. Soms is het goed om een conflict aan te gaan en kan de samenwerking zelfs beter gaan dan van tevoren. Samenwerking ouders en kind is hetzelfde als samenwerking tussen twee personen. Op het moment dat de verantwoordelijkheid van het bedrijf niet volledig gebeurt. Ouders worden dan adviseur, dit moet je als ouders accepteren. De opvolger heeft recht op om zelf keuzes te maken. Ouders zijn vaak nog van mening om beslissingen te nemen. Wanneer er een conflict is wordt er gekeken naar de verschillen en proberen mee te denken naar oplossingen. We proberen te streven naar een win-win situatie, mensen moeten soms water bij de wijn doen. Soms is het goed om jezelf in te leven in de andere partij, dit blijft lastig. Wanneer bedrijfsovername bij ouders moeizaam is verlopen is de komende bedrijfsovername ook moeilijk. De angst wordt vaak doorgegeven. De verschillen van toen en nu zijn het kapitaal wat wordt doorgeschoven. Nu is er sprake van grotere bedrijven. Wat willen de ouders nog ontvangen? Wat is het verdienmodel op het bedrijf? Gekeken naar de arbeidsbehoefte wordt er soms te weinig rekening mee gehouden.

Tegenwoordig vinden we het normaal dat opvolgers 70 uur in de week werken totdat er kinderen in beeld komen. Het is belangrijk dat een ondernemer zich richt op het gezin. Vele situaties tegenwoordig dat er een echtscheiding ontstaat doordat het gezin verwaarloosd wordt, verwaarlozing van het gezin. Ik denk dat dit een van de belangrijkste redenen zijn. Mensen denken soms te makkelijk om geld te reserveren voor privé zaken. Uiteindelijk is werkplezier ook belangrijk en daar kan geen geld tegenop.

Gevoelsmatig zijn jongeren minder kapitalistisch. Ik zie daar een positieve ontwikkeling in, meer aandacht naar privé. Het is goed om eerst een aantal jaren bij een ander bedrijf te gaan werken om te kijken hoe het bij een ander is. Hierdoor ontstaat er een andere benadering. Het is ook goed dat een persoon een aantal jaren zelfstandig gewoond heeft, dan dat een persoon altijd thuis heeft gewoond.

9. Wat zijn de verschillen per sector?

Dit is vaak grondgebonden, hier zit veel kapitaal in. Het wordt steeds meer grondgebonden, productierechten.

10. Hoe denkt u over een kenniscentrum op het gebied van agrarische bedrijfsovername? En wat mag er niet ontbreken?

Vanuit ABAB is er een speciaal team, belastingadviseur, bedrijfskundige etc. We besteden veel aandacht aan de persoonlijke kant. Is het verstandig en past het bij jou? Ik ben een voorstander voor een kenniscentrum. De ondernemer moet centraal staan en specialisten dienstbaar zijn voor de ondernemer. Ik vraag me af of ieder bedrijf voor zich gaat adviseren, de vraag is: Is dit vanuit de bedrijven of vanuit de ondernemer? Dat moet niet gebeuren. Het moet een aanvulling zijn voor de ondernemer dat keuzes worden bevestigd. Er moet meer samengewerkt worden met bedrijven en adviseurs.

11. Welke tip zou u meegeven aan uw klanten wat betreft agrarische bedrijfsovername?

Tijdig beginnen, regelmatig bespreken zodat het concreet is. Verwachtingen moeten concreet zijn en niet tot teleurstellingen leiden. Recent situatie: Opvolging was niet haalbaar, door financiële situatie. Maak ook een goede planning wat je doel is en wat je wilt en probeer dit zo goed mogelijk in te vullen, want het moet je eigen bedrijf worden en niet van je ouders. Waar de opvolger zijn werkplezier uit haalt. Richting de ouders is dat soms moeilijk omdat er andere keuzes gemaakt moeten worden.

12. Welke tip zou u meegeven specifiek aan de partner?

Zorg dat je regelmatig je partner spiegelt, werk en privé. Evenwicht zoeken naar leven van de partner en leven van de boer. Wie is mijn partner? Uiteindelijk goede afspraken maken hierover. Agrarische sector maakt het uniek, omdat er gewerkt wordt met levende dieren en planten. Agrarische sector krijgt tegenwoordig ook veel (negatieve) aandacht.

13. Wat is leuk aan bedrijfsadviseur bij ABAB?

Ik heb aan de HAS gestudeerd. Gesprekken aan de keukentafel zijn leuk, prettige omgeving. Ik vind het belangrijk dat iedereen na afloop tevreden is. De combinatie van sociaal, emotioneel en fiscaal is interessant. Ik heb te maken met fiscalisten, mediators en advocaten, een breed veld rondom de ondernemer.

Interview ZLTO

Veronique Verdurmen-Serrarens

Bedrijfsadviseur

Datum: 20 april 2021

Intro over Veronique

Ik ben Veronique Verdurmen, ik werk bij de ZLTO. Ik ben directe collega met Anja Roes, maar ik zit voornamelijk in het Westelijke deel van Nederland. Ik begeleid onder andere veel bedrijfsovernames, samenwerkingsverbanden en bedrijfsbeëindiging. Ik richt mij voornamelijk op de sociale kant. Ik ben een boerendochter en mijn broer heeft het bedrijf doorgezet. Mijn man heeft een akkerbouwbedrijf en samen zitten wij in de V.O.F..

1. Kunt u een korte omschrijving geven over hoe een bedrijfsovername in zijn werk gaat?

De klassieke overname is dat een zoon of dochter gaat samenwerken met de ouders in de vorm van een vennootschap. Zeker in de plantaardige sector is het vaker dat de opvolger eerst buiten de deur gaat werken. In de dierlijke sector is dat meestal niet, dat komt omdat je hier toch vaker meer gebonden bent. Ze werken dan eerst samen met de ouders en de ouders zijn dan ook nog steeds verantwoordelijk en na lief en leed wordt er steeds meer werk overgenomen. Ook de verantwoordelijkheden worden steeds meer overgenomen en vaak dat er steeds meer uren in het bedrijf worden overgenomen. Gemiddelde samenwerkingsperiode duurt ongeveer 10 tot 15 jaar. En op een gegeven moment wordt het bedrijf ook juridisch overgenomen en wordt de stap gemaakt naar de notaris. Maar er gaat dus een hele periode van vooraf. Die periode is een samenwerkingsperiode, maar ook een hele ontwikkelingsperiode. Bijvoorbeeld dat het geïntensiveerd wordt of uitgebreid worden in areaal of ook een nieuwe tak erbij. In feit ook dat het bedrijf klaargemaakt wordt om het voldoende perspectief te geven naar de toekomst toe voor die opvolger.

2. En jouw rol daarbij is dan de ondersteuning?

Ja, wij komen vaak op belangrijke momenten in beeld. Dat is dan vaak bij het begin van de samenwerkingsperiode. Dit omdat er dan ook afspraken gemaakt moeten worden van "Hoe ga je dat dan doen en welke vorm kies je daarbij?". Welke afspraken maak je met elkaar als het gaat om beloning voor die opvolger. Dan soms ook nog eens tussendoor zo van "Hoe gaat het nu en zijn we op de goede weg?". En dan nog op het eind. Dus echt voor de overdracht zelf. Op een gegeven moment zeggen ze dat het moment is gekomen en dat ze over willen stappen naar overname. Dan moeten er wat dingen geregeld worden en dat is dan meer de harde kant. En de zachte kant is vaak toch wel met de ouders en opvolgers en partners rond tafel zitten om te kijken of er tot afspraken gekomen kan worden. Dat kunnen harde maar ook zachte afspraken zijn. Zoals of de ouders nog welkom zijn op het bedrijf, gaan ze nog meewerken en hoe er omgegaan wordt met broers en zussen. Dat vinden ouders ook een erg belangrijk onderwerp. Dit zijn zo'n beetje de momenten dat ik langskom op een bedrijf, ik kom niet jaarlijks daar. Bij de ene kom ik alleen aan het begin en bij de andere erg vaak, dat is afhankelijk van de behoefte.

3. En welke rol heeft dan die partner tijdens de bedrijfsovername?

Ik heb daar ook over na zitten denken, want ik ben zelf ook partner natuurlijk. Maar in mijn beleving zit er een groot verschil tussen de sectoren. De meeste akkerbouwbedrijven waar ik kom is de partner toch een beetje buiten beeld. Heeft een eigen baan en wonen vaak niet op het eigen bedrijf. De partner komt wel op het bedrijf maar is niet zo betrokken. Werkt vaak ook niet mee en heeft ook meer een eigen leven. De partner krijgt natuurlijk daar wel mee over dat het seizoen afhankelijk werk is en dat de inkomens ook erg fluctueert. En bij een veehouderijbedrijf werken de vrouwen vaker mee heb ik het idee. En dat geeft een andere betrokkenheid dan dat je er niet op werkt.

4. In hoeverre wordt de partner mee betrokken bij die overname. Zijn er ook verschillen partners met of zonder agrarische achtergrond?

Of het echt afhankelijk is van wel of geen agrarische achtergrond weet ik niet. Maar ik merk wel dat er groot verschil is in belangstelling.

De een wil alles weten waar getekend voor wordt en de ander is daar niet zo geïnteresseerd in. Maar dit is echt bij iedere familie anders. Want er zijn ook families die eerst praten met de eigen familie en waar de partner nog even buiten beeld blijft. Overigens probeer ik dat wel te stimuleren, dat die partner ook meekrijgt wat er gebeurt. Daar zitten grote verschillen in.

5. Zitten daar dan nog grote verschillen in, in partners die wel of niet-betrokken in het advies dat je geeft?

Ja, ook daar zit verschil in. Sommige partners zie je gewoon niet en anderen die altijd aanwezig zijn bij de gesprekken.

6. Als je de partners dan een advies zou kunnen meegeven voor in het beginstadium van het proces, wat zou je dan zeggen?

Ik zou zeggen: "Probeer je toch wel een beetje te verdiepen in wat er gebeurt. Ook al zit daar wat afstand tussen." Dat je ook meekrijgt in welke stappen er genomen worden in zo'n proces. En wat de voor- en nadelen zijn van bepaalde keuzes en dat je betrokken bent in eerste instantie via de opvolger misschien. Om ook te voorkomen dat je achteraf spijt hebt van bepaalde zaken.

7. In hoeverre wordt in zo'n gesprek de zachte kant besproken?

Ik denk als dat de ZLTO betrokken is bij zoiets, dat de zachte kant goed besproken wordt. Dat is ook wel onze achtergrond, om niet alleen het over het zakelijke te hebben. Ik vind de zachte kant ook wel ooit belangrijker dan het zakelijke. Want als je geen oog hebt en er zit iets in de familie of relaties, dan kom je er in de harde kant nooit uit. De zachte kant wordt ook wel onderschat denk ik.

8. En hoe ga jij daar dan mee om als adviseur zijnde?

Ik maak het bespreekbaar. Ook voor de simpele dingen zoals waar mensen koffiedrinken. Wil de partner dat de werkkoffie binnen in het privéhuis gedronken wordt? Ditzelfde geldt voor bedrijfswas of de caravan van het andere kind. Het zijn knullige dingetjes, maar als het niet bespreekbaar maakt, kan dat uitgroeien tot iets vervelends.

9. Dus eigenlijk dagelijkse dingen die kunnen cruciaal zijn voor een geslaagde overname?

Inderdaad. Het is natuurlijk ook belangrijk dat de opvolger een bepaalde gunfactor heeft. Anders kan er bijna geen een bedrijf overgenomen worden. Dat heeft ook met die zachte kant te maken. Broers en zussen hebben een belangrijke rol hierin. Hebben zij ook de droom dat het bedrijf van hun ouders voortgezet wordt.

10. Maak je vaak mee dat broers of zussen het niet gunnen en dat dat alsnog leidt tot een succesvolle overname?

Ik merk wel dat het lastiger wordt om dat er doorheen te krijgen. We leven in een maatschappij waar het allemaal meer open gelegd wordt. We betrekken de broers en zussen daarbij en zij weten dus ook dat het bedrijf een grote waarde heeft. Dan is dat soms een best zure appel om te weten dat dat naar de volgende generatie geschoven wordt. Stel dat je het zou verkopen is dat wel veel geld wat verdeeld zou kunnen worden. Het gros van de families vindt het mooi dat het bedrijf doorgezet wordt.

11. Zijn er dan nog meer uitdagingen tijdens een bedrijfsovername?

Onvoldoende perspectief. Bedrijven die te klein zijn en dus niet echt toekomstperspectief bieden.

12. En wat zijn dan juist de succesfactoren?

Ik vind communicatie een hele belangrijke succesfactor. Als je dat niet goed doet met elkaar, dan kom je niet goed door zo'n proces in de meeste gevallen. Ook openheid naar elkaar toe is van belang. Ook de moeilijke dingen durven benoemen.

13. En die moeilijke dingen stip jij aan dan in zo'n gesprek?

Soms gebeurt dat vanzelf, iedere familie is anders. Sommige families praten daar heel makkelijk over. Als ik voel dat er ergens wat zit, dan is het mijn taak om dat boven water te krijgen.

14. Met welke andere specialisten werk jij samen?

Wij werken vaak samen met de betrokken accountant. Maar ook met een taxateur, bank en notaris. Binnen het bedrijf begin je vaak met ouders en opvolger en eventueel partner. En daarna met de andere kinderen.

15. Durft iedereen ook vrij te spreken?

Als je merkt dat er wat speelt, dan kies ik er ook wel eens voor om apart met mensen te spreken. Dit ligt natuurlijk ook bij iedere families anders.

16. En hoe wordt er omgegaan met de teruggetrokken ouders en waar de opvolger volledig verantwoordelijk is?

Stel dat de vader toch nog graag wil meebeslissen in bepaalde zaken. Dat gebeurt inderdaad. Dat is best een lastig punt. Tijdens de samenwerkingsfase moet je er met elkaar uitkomen, maar op een gegeven moment is het aan de opvolger. Maar je hebt natuurlijk ooit erg dominante ouders. Dat is wel de kunst om het daarover te praten. Dat is wel lastig, dat is vaak actie-reactie. Het is meestal iets wat in elkaar grijpt. Bijvoorbeeld een erg dominante vader met een kind die gehoorzaamd is. En dan kun je zeggen dat het kind weinig initiatief neemt, maar als dat altijd al zo geweest is, is dat lastig om in te zien en te veranderen. Er zijn altijd twee kanten aan een verhaal. Maar als het kind net zo dominant was als zijn vader, dan was het waarschijnlijk lastiger geweest om het over te nemen. Ieder had namelijk een overduidelijke mening.

17. De overheid wil een kenniscentrum op richten voor agrarische bedrijfsovernames. Wat zou in jouw ogen hierin absoluut niet mogen ontbreken?

Ik ben zelf van oudsher betrokken bij het geven van bedrijfsovernames. En ik merk dat daar nog steeds behoefte aan is. Dit leer je namelijk niet op school. Hoe het echt in de praktijk gaat is natuurlijk bij iedereen anders. Wat ik hoor is dat het nog niet zo zeer gaat om de kennis die zij op doen maar voornamelijk de verhalen met leeftijdsgenoten met "waar loop je tegen aan?" en "Hoe ga jij met bepaalde zaken om?". De uitwisseling wordt als heel waardevol ervaren. En dit kan ook voor partners van opvolgers heel waardevol zijn.

18. Als je een specifieke tip zou moeten geven aan de partner van een opvolger, wat zou dat dan zijn?

Sta open voor het proces en verdiep je daar ook in.

Interview Rabobank

René van Tiggelen en Martijn Kneepkens

Accountmanagers Agri-food Rabobank

Datum: 21 april 2021

1. Kunt u een korte omschrijving geven over hoe een bedrijfsovername in zijn werk gaat?

Een korte omschrijving is lastig want iedere bedrijfsovername is anders. Wat we vaak zien is dat overdragers en overnemers het over de financiële en fiscale kant hebben van een overname. Ze hebben het dan vaak over in welke ondernemingsvorm ze dit moeten doen of dat de zoon of dochter in de maatschap moet en dat het moet op een bepaalde manier zodat het fiscaal vriendelijker is en minder belasting hoeft worden betaald. Dit is niet overal het geval. Welke situatie dan ook moeten we opzoek naar de meest optimale situatie voor overdrager en overnemer. Wij zijn dan niet bezig met de fiscaliteit maar meer met de financiële kant. Wij stellen vragen over hoe de financiën eruitziet, is het bedrijf financieel toekomstbestendig. Als er wel eens wordt gesproken over hoe de bedrijfsovername vroeger ging dan hoor je vaak dat familieleden met de ene broer of zus geen contact of slecht contact heeft. Wij proberen daarom ook duidelijk te maken dat zowel het financiële als fiscale stuk belangrijk is maar ook de andere onderwerpen en voornamelijk het communiceren. Bij sommige bedrijven is het ook gewoon financieel niet haalbaar en daar proberen we dan ook helder in te zijn. Maar de overnemer moet ook de juiste kwaliteiten hebben om een bedrijf over te nemen. Je moet je goed voorbereiden, de tijd nemen, de juiste mensen betrekken en absoluut op tijd beginnen. Daarnaast is het belangrijk om iedereen uit het gezin de kans te geven om zijn/haar input te geven en zijn/haar wensen kenbaar te maken. Ieder bedrijf is weer anders en dat zorgt ook dat het verloop van het proces sneller of langzamer verloopt.

2. Wat is uw rol tijdens een bedrijfsovernameproces?

Meedenken over de financiële kant van het bedrijfsovernameproces en daarnaast de overdragers en overnemers ook spiegelen over de andere aspecten. Ook is het voor ons soms lastig omdat je als buitenstaander niet altijd de situatie kan overzien bij iemand thuis want zo een bezoek is een momentopname. Dat speelt bij een bedrijfsovername in familieverband veel mee. Wij zijn de strategische gesprekspartner omdat als je de strategische gesprekspartner bent en het bedrijf een spiegel kan voorhouden dan is een ondernemer sneller geneigd met je in zee te gaan. Een bedrijfsovername is dan ook een groot deel van strategisch denken en daarom proberen we vaak al vroeg met de ondernemers hierover in gesprek te gaan. Als het bedrijf pas is overgenomen bespreken we vaak dingen over optimaliseren van allerlei ontwikkelingen in het bedrijf en niet veel later ben je alweer aan het denken van hoe gaat het bedrijf verder en wie doet het in de volgende generatie. Wij proberen zoveel mogelijk onderwerpen bespreekbaar te maken.

3. Welke rol speelt de partner in de bedrijfsovername volgens u?

De rol van de partner is heel verschillend, maar blijft in alle gevallen belangrijk. Soms nemen ze het bedrijf samen over, soms werkt de partner wel in het bedrijf maar heeft niet mee overgenomen en soms wil de partner niets met het agrarische bedrijf te maken hebben. En daarnaast zijn er nog veel meer vormen. In de zachte kant zit veel verschil en dat maakt wel degelijk uit over hoe de bedrijfsovername uit komt te zien. De partner moet zich al snel schikken naar verwachtingen of wensen vanuit het bedrijf en dit werkt niet altijd. Belangrijk is ook dat hier niet alleen de emotionele kant in speelt maar ook de financiële kant en regelingen die getroffen moeten worden i.v.m. allerlei scenario's die in de toekomst kunnen gebeuren. Daarnaast is er ook een verschil per overname in hoeverre de overname tussen overnemer en partner wordt besproken en in hoeverre de partner erbij betrokken wordt. Belangrijk aan communicatie is enerzijds de boodschap overbrengen maar vervolgens ook nog eens vragen van is de boodschap echt overgekomen of snap je wat ik bedoel.

4. In hoeverre wordt de partner betrokken in het bedrijfsovernameproces?

Dat is heel verschillend per bedrijf, zie bovenstaande, we proberen wel met cursussen en sessies iets vaker met partners in gesprek te komen. Bij de keukentafel gesprekken begint het vaak met overdrager en overnemer en dat hoop je vaak dat op het einde ook de partner erbij zit. We proberen dit wel te sturen maar soms kunnen we ook niet inschatten of het wel de juiste keuze is om de partner bij te betrekken. Er zit een groot verschil tussen bedrijf waar de partner mee ondernemer wordt en waar dat niet is.

5. Welk advies geeft u partners die in het beginstadium van het overnameproces zitten?

Begin op tijd en duidelijk communiceren wat je wil en wat voor een mogelijkheden je ziet. Het is belangrijk om duidelijk en betrokken te zijn.

6. In hoeverre wordt de 'zachte kant' besproken?

Door het zoveel mogelijk bespreekbaar te maken, daarnaast zit daar ook een stukje scholing in van ons. Wij hebben geleerd hoe we dat gesprek aan de keukentafel het beste kunnen insteken om voor alle partijen een geslaagde bedrijfsovername als uitkomst te krijgen. Daarnaast is het misschien belangrijk om de zachte kant juist hard te maken, juist de vragen op een lijst zetten en bespreekbaar maken.

7. Welke uitdagingen komt u tegen bij agrarische bedrijfsovername?

Het verdienmodel achter het bedrijf om de overname gedaan te krijgen en daarnaast hebben de ouders steeds meer moeite om de bedrijfswoning te verlaten en willen ze graag hun andere kinderen gelijkwaardig te behandelen. Wij stellen daarom vragen aan de overnemers en overdragers. Ook schetsen we toekomstplannen over de haalbaarheid en proberen we deze uitdagingen om te zetten in successen.

8. Welke succesfactoren komt u tegen bij agrarische bedrijfsovername?

Communicatie en keuzes maken zijn belangrijke succesfactoren. Schets dat toekomstbeeld en kijk in grote lijnen of het financieel haalbaar is en wanneer het gaat plaatsvinden. Betrek alle partijen en belangrijk werk samen naar de stip op de horizon. En houd daarbij in acht dat niet iedereen dezelfde wegen naar Rome neemt maar iedereen op zijn/haar manier bij die stip op de horizon kan komen maar blijf goed communiceren ondertussen. En soms kom je nog wel eens struikelblokken tegen en wees ook hier dan oplossingsgericht. Communicatie, strategie tussen de lange termijn doelstelling en op tijd beginnen.

9. Hoe denkt u over een kenniscentrum op het gebied van agrarische bedrijfsovername?

Dat ligt eraan wie dat kenniscentrum zou gaan oprichten maar het moet voor boeren wel makkelijk bereikbaar blijven. Ze hebben al zo ontzettend veel mensen die op hun erf afdraaien en die ze in vertrouwen moeten nemen en het is vaak makkelijker om dat bij de bekende accountant doen dan een vreemd kenniscentrum. Het zou wel belangrijk zijn om kennis te bundelen en daar echte specialisten op te zetten. Niet alle boeren zouden er gebruik van maken maar sommige wel. Ik zou het ontzettend fantastisch vinden als er een kenniscentrum komt maar vraag me wel realistisch af hoeveel gebruik er daadwerkelijk van gemaakt zal worden. Het belang is ontzettend groot maar het moet wel een kenniscentrum zijn die gevoed en gestuurd wordt door alle betrokken partijen en dan moet je gaan opletten er geen commercieel tintje aan de bedrijfsovername gaat hangen. En de betrokken specialisten moeten ook goed met elkaar samenwerken en niet elkaar gaan tegenwerken en met elkaar dezelfde weg bewandelen.

10. Welke tip zou u meegeven aan de partner m.b.t. de bedrijfsovername?

Als je kiest voor een agrarische ondernemer dan weet je van tevoren al dat die ook in de weekenden en avonden moet werken. Help hem/haar een keertje zodat je beseft waarom die het doet en waarom die niet altijd tijd heeft. Probeer je in te leven in de ander. Belangrijk ook is dat de overnemer met zijn/haar partner over de overname communiceert en die kan zelf inschatten in hoeverre de partner dit interesseert en betrokken moet worden maar neem elkaar mee in elkaars leefwereld anders denk ik niet dat het op termijn standhoudt. Werk en privé gescheiden houden is vaak moeilijk al verschilt dit ook wel weer per sector.

Interview Mevrouw De Boer

Marlies van Zeeland

Agrarisch coach

Datum: 8 juni 2021

1. Introductie

Ik heb ook gestudeerd aan de HAS, woonachtig in de Mortel. Ik ben opgegroeid met vier zussen. Mijn oudste zus bedrijf overgenomen melkveebedrijf. Daarnaast heb ik nog Wageningen gedaan. Ik ben hierna voor mezelf begonnen, marketingadvies voor boeren met een neventak. Daarna op de HAS gaan werken als marketingdocent, kledinglijn gestart en daarna mw. De Boer gestart in 2014. In eerste instantie twee doelgroepen: man en vrouw. Nu alleen de vrouwen. We zien nu dat vrouwen ballen hooghouden en tijd tekortkomen om eigen doelen na te streven. Als de vrouw verandert, verandert de rest mee. Ik heb een verleden met een whiplash, 5 jaar niets kunnen doen. Ik ben toen gestopt met alles. Uiteindelijk weer de weg naar boven gevonden.

2. Waar lopen partners tegen aan in de beginfase van overname?

Vaak zijn partners niet bewust van de fasen. Gewoontes worden overgenomen, generaties lang. Vrouwen komen in een nieuwe familie, ook op bedrijf, die hebben nieuwe ideeën wat ook waardevol kan zijn. Die ideeën worden dan vaak als een bedreiging gezien, familie wilt graag dat het bedrijf doorgaat. Die willen niet de generatie zijn dat bedrijf failliet gaat. Een vrouw loopt hierop vast, vrouw heeft ook te maken met schoonouders.

Zoon en dochter ruimte geven wie hij is, wat hij wil, visie etc. Dan is er ruimte voor een vrouw. Touwtjes blijven nog te veel in handen gevoed door angst, dan is er geen ruimte voor de zoon. Moeilijk om open te zijn, grenzen voor jezelf stellen, op boerderij wonen: dan hebben schoonouders nog ruimte. Toen ik in dorp woonde was het fijner, afstand en meer mijn thuis. Nu niet. Ze lopen tegen eigen ruimte, eigen ideeën, grenzen aan, moeilijk ook om eigen grenzen te stellen voor partners en dan ook het gesprek aan te gaan.

3. Hoe ondersteunen jullie hen?

Dicht bij het gevoel brengen, wat willen zij? Wat vinden ze belangrijk? Zichzelf te staan en te uitten? Teruggaan naar jezelf. Je wordt dan meegezogen in het systeem. Je eigen plek vinden, en wat wil ik? De man gaat naast de vrouw staan, samen de wereld ontdekken.

4. Waarom denk je dat de zachte kant achterwege wordt gelaten?

Wij lopen in agrarische sector hierop achter. Communicatie, groei van personen harde kant dit is de basis van alles. En niet bij de accountant. Begint bij de ondernemer zichzelf leert kennen en de vrouw weet wie ze is. Ik denk vanuit oudsher dat we dat niet belangrijk vinden, weinig mee in aanraking komen. Duidelijke overtuiging in de sector dat we het zelf wel op kunnen lossen. Zelfmanagement is belangrijk. Als we hierin meer gaan ontwikkelen leiderschap en openstaan voor coachen dan denk ik dat we de kloof meer kunnen dichten (ook met de consument).

5. Heb jij een algemene tip voor partners met agrariërs?

Ga goed naar wie je bent en wat je wilt. Als je wordt geboren dan staat er een zandloper op je hoofd, elke dag loopt er zand uit. Geef niet al je tijd weg, elke dag is waardevol. Ga voor jezelf staan. Opvoeden van kinderen; tijd dat ze klein zijn is kort, wat wil je? Dit kan ook met twee personen.

6. Partners vinden het lastig met schoonouders, hoe ga je hiermee om?

Ik denk een gesprek aan te gaan met je eigen partner. Dat is belangrijk dat je bespreekt wat je samen wilt. Soms beter om gesprek van man te laten doen, maar het is wel je ruimte. Als je te veel respect hebt voor schoonouders dan wordt het nooit jouw huis. Goed communiceren met je partner hoe het voor jou voelt.

Bijlage II. Interview partners

Interview partner 1

Datum: 17 mei 2021

Korte inleiding

1. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Ik heb drie kleine kinderen en woon op een melkveebedrijf.

2. Wat is jouw opleidingsniveau?

HAS Hogeschool, hbo- opleiding.

3. Wat voor werk/ studie doe jij?

Ik ben directeur van een logistiek bedrijf.

4. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?

Een melkveebedrijf met 220 koeien.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Ik verzorg het huishouden, ik heb geluk dat mijn schoonouders ook helpen in het huis.

2. Hoe is de huidige taakverdeling omtrent de zorg over de kinderen?

Mijn man verzorgd de koeien en ik verzorg de kinderen. Wij wonen gezamenlijk met mijn schoonouders in één huis.

3. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Ik doe alleen de kalveren, dit is afhankelijk van het geboorteprogramma. De overige werkzaamheden doet mijn man. Als mijn man ziek is of iets heeft dan neem ik het melken regelmatig over.

4. Waarom werk jij buitenshuis?

Ik kan vaak vanuit huis werken als dat mogelijk is. Het is vanuit beide redenen: financieel en uitdaging. Het geeft mij meer lucht.

5. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?

Ja, makkelijk. Als het niet opgeruimd is dan is het niet opgeruimd. Ik maak het daarna netjes op orde. Dit ligt bij mij.

6. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?

Daar bemoei ik mij niet mee. Ik ben altijd ondersteunend en kritisch, maar ik zal nooit zeggen dat moet je wel of niet doen. Ik heb zelf ook veel verantwoordelijkheden.

7. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?

Te allen tijde. Wij moeten hierin een balans zoeken. Als je niet comfortabel bij voelt dan moet je het niet doen.

8. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, ik heb geen druk ervaren.

9. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie over de zorgtaken van de kinderen?

Nee, geen druk ervaren. Dan gaat het bij mij ene kant in, andere kant uit. Dan gaat de deur keer hard dicht en zoek het uit. Dat komt wel eens voor als je op één erf woont.

10. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee, ik zit daar niet bij in maatschap. Daarnaast heb ik ook geen zeggenschap. Ik zal geen mening uitspreken bij aanwezigheid van schoonfamilie. Ik heb voor mij besloten om dit niet te doen, dit zijn dus de lusten en lasten. Ik ben onafhankelijk, eigenvermogend en vrij. Ik heb grond, dit pacht ik elk jaar aan mijn man. Als er iets gebeurt heb ik wat op de achtergrond. Ik kan netjes de schuld aflossen.

11. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?

Nee.

12. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie over de zorgtaken van de kinderen?

Nee.

13. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee, eerder aangegeven bovenste vragen.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Mijn partner heeft weinig verwachtingen in het huishouden.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner omtrent de zorgtaken van de kinderen?

We verdelen de zorgtaken goed, mijn partner brengt of haalt ze soms uit school.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

De accountant denkt met ons mee. Ik word hier niet bij betrokken, ik ben wel een luisterend oor.

2. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?

Zoals ik al eerder heb aangegeven zit ik niet in maatschap. Ik heb hier bewust voor gekozen.

3. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw schoonfamilie?

Ik heb hiervoor bewust voor gekozen om niet betrokken te zijn bij het overnameproces.

4. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Sommige vrouwen maken het zichzelf moeilijk. Ik heb de rijkdom dat mijn schoonouders voor mijn kinderen willen zorgen.

5. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Ik had er liever meer tempo in gezien, maar ben dan ook een buitenstaander.

6. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Nee, dit is niet veranderd.

7. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Denk zelf na, gebruik je eigen hersenen. Laat je niet leiden door één familielid of één adviseur.

8. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Denk zelf na, er is niet één oplossing voor iedereen. Cijfers moeten getallen worden. Als je zelf niet weet wat je aan bestedingsruimte hebt dan moet je daar zelf mee bezig zijn. Vaak is het zo, dat de vrouw dit doet. Dit doe ik niet, dat moet hij zelf doen. Dit is de kracht. Dit is bij veel ondernemers niet, die kunnen dit niet ondergronden. Het gaat om iedere cent, overal op letten en altijd.

Interview partner 2

Datum: 20 mei 2021

Korte inleiding

1. Wat is jouw opleidingsniveau?

Interieur en vormgeving. Ik heb de opleiding docent geprobeerd te volgen, maar dat lukte niet zo goed.

2. Wat voor werk/ studie doe jij?

Inrichten van etalages.

3. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?

Boomkwekerij.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Ik werk vier dagen in de week, Eén dag vrij. Ik doe het meeste in het huishouden. Qua koken doet mijn vriend dit altijd. Ik vind het goed verdeeld. Mijn vriend werkt meestal zes dagen in de week, minder tijd hiervoor. We doen niet alles op de weegschaal, daar word je erg moe van.

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Ik werk niet binnen het bedrijf. Het bedrijf is 6 ha, waarvan 4,5 ha in de volle grond en 1,5 container/kas teelt. Het is specifiek en intensief werk.

3. Waarom werk jij buitenshuis?

Ik begon eerst als weekendhulp, tijdelijk. Ik ben blijven plakken en het inrichten vond ik interessant. Ik vind het ook een leuk bedrijf.

4. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?

Ja, ik denk het wel. Het komt bijna niet voor om dingen door te zetten.

5. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?

Ik bemoei me niet met het bedrijf.

6. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?

Er zijn flinke beslissingen gemaakt om het bedrijf uit te breiden. Ik bemoei me daar niet mee want het is zijn bedrijf. Zijn vader zit ook nog in het bedrijf, mijn vriend kan daar goed mee overleggen. Ik stem er dan mee in, want ik verwacht dat hun daar verstand van hebben. Misschien in de toekomst dat ik meer ga doen, maar dat weet ik niet. Dit is tussen ons geen probleem, dit maken wij altijd bespreekbaar.

7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, ik heb nooit het gevoel gehad dat ik mee moet werken, geen druk erop gezet.

8. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Hij vindt het altijd leuk als ik kom helpen, maar het moet niet. Ik probeer als hij thuis is om altijd over problemen te praten en dat alles weer goed komt. Dat hoort er gewoon bij, druk bij zo'n bedrijf.

9. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, toen ik met hem ging had hij net het bedrijf overgenomen. Ik weet niet hoe het hiervoor ging, heb er geen last van. Ik merk wel als ik naar schoonfamilie ga gaat het altijd over werk, klanten, producten etc.

10. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Het gaat vaak over werk, maar ze leggen het wel altijd uit. Het gaat steeds beter.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Het gaat goed, we zeggen het altijd tegen elkaar. Alles wordt gezegd, het gaat goed nu. Als we naar de toekomst kijken en we krijgen kinderen kan het weer anders worden. Mijn moeder werkte fulltime en huishouden erbij en dat is altijd goed gegaan, dus ik verwacht dat dit ook goed gaat. Bespreekbaar maken met elkaar is het belangrijkste.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Bij mijn baan moeten we vaak aangeven of we door willen groeien of niet. Dat vraag ik mezelf vaker af. Misschien kijkje nemen in de kwekerij? Misschien met kinderen makkelijker. Nu nog even uitzoeken hoe of wat.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Alles wat al geregeld, toen kwam ik. Ik merk wel dat de zussen blij zijn dat het goed gaat met de zaak en gaat gemoedelijk en dat is fijn. Er zijn geen regelingen getroffen, geen samenlevingscontract. Ik heb alles op het bedrijf staan inclusief huis. Het is niet verstandig om het huis op beide namen te zetten, bijvoorbeeld: failliet. Wel gekozen dat ze meebetaald in het huishouden etc. Staat nu niets op papier.

2. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Veel in de vriendengroep met een eigen bedrijf, die hebben al kinderen. Niet alles op een weegschaal doen qua werk en huishouden. Goede communicatie, dat werkt het beste voor iedereen. Dan weten we waar we allemaal aan toe zijn qua verwachtingen.

3. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Ene kant wel, dan kan je mekaar steunen als het niet loopt. Ik denk meelopen in de zaak hoe het gaat, hoe zij te werk gaan. Beter inzicht hoe het daadwerkelijk gaat. Gesprekken met zijn vader, interesse tonen dat scheelt veel. Ik snap ook wel dat een groep met partners zou helpen.

Interview partner 3

Datum: 31 mei 2021

Bedrijfsovernameproces

1. In hoeverre was jouw vriend betrokken in de overname?

Hij nam het bedrijf bijna over (dat was na vijf jaar). Hij nam ook het bedrijf over van een boer die geen bedrijfsopvolger had, melkveebedrijf met 300 koeien. Ze zijn ze ook een bedrijf aan het bouwen. Het zijn nu twee losse bedrijven, waarvan zijn broer er ook een runt.

2. In hoeverre werd jij toen erbij betrokken?

Ik werd aan de ene kant wel en niet betrokken. Hij wilde niet dat ik in het bedrijf ging werken, ik mocht wel mee melken en vragen stellen. Wanneer ik mijn mening gaf werd dat niet altijd gewaardeerd op het gebied van diervoeding. Ik had dan soms het idee dat hij daar weinig interesse in toonde. Uiteindelijk ging hij op advies van experts uit. Wij waren beide koppig.

3. Wat zijn jouw positieve en negatieve factoren geweest over bedrijfsovername?

Ik kom zelf niet van boerenafkomst. Ik wilde altijd graag op een boerderij wonen. Het gaf mij veel hoop voor de toekomst. Het negatieve eraan gaf veel stress, veel kosten die je niet helemaal terug gaat verdienen.

4. Wat zijn volgens jou succesfactoren?

Goede samenwerking tussen alle partijen, goed overleg en privé scheiden met het bedrijf.

5. Wat zijn volgens jou valkuilen?

Bij ons ging het mis qua privé scheiden binnen het bedrijf, en het hebben over kinderen. Bedrijf staat altijd op plaats één en het gezin op twee.

6. Hoe ver wordt volgens jou emotionele kant besproken?

Voor hem is het een familiebedrijf en een droom. Voor hem maakt het niet uit dat hij met schuld rondloopt. Hij heeft het hier veel over gehad, ook over koeien die niet weg mochten. Het was bespreekbaar.

7. Wat had jou kunnen helpen in het overnametraject?

Ik begon de termen te leren. Als ik er geen verstand van had gehad had ik graag een boekje voor dummy's gewild of een adviseur die mij het beter kon uitleggen. Wat belangrijk is voor mij. Ik heb onderschat hoe het is om een relatie te hebben met een boer. Ik vond het lastig om altijd minder belangrijk te zijn, dus om op plaats twee te staan. In deze relatie heb ik dit echt onderschat om niet je eigen droom waar te kunnen maken. Het was voor mij een blok aan mijn been. Daarnaast was het wel mooi om op een boerderij te wonen qua woonsituatie en dieren. Verder hadden ze veel kosten aan tepeldip, ik had dan iets gevonden wat natuurlijker was en beter werkte. Ik heb soms ook het idee gehad dat ze het niet van mij aannamen maar wel van adviseurs.

8. Welke tip zou je meegeven aan andere partners?

Bemoei je er heel veel mee of helemaal niet. Je moet leren dat je een gedeelde eerste plek hebt. Het is niet onmogelijk om een keer vrij te hebben voor de partner. Ik voelde me soms zelfs een koe, mag koken, kinderen krijgen en huishouden. Maar ik heb ook een mening en verstand, daarnaast kreeg ik ook geen waardering. Daarom heb ik deze keus gemaakt om hiermee te stoppen.

9. Wanneer er een kenniscentrum wordt opgericht wat mag er niet ontbreken?

Hoe denkt een gemiddelde boer? Wat kan ik verwachten? Zodat je mee kan praten met de rest.

Interview partner 4

Datum: 26 april 2021

Korte inleiding

1. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Dochter werkt mee in VOF en vriend mee in een pootbedrijf. Dochter neemt het over in de toekomst. Samen één bedrijf van maken samen met vriend. Partner is opgegroeid op een boerderij.

2. Wat voor werk/ studie doe jij?

Verpleegkundige, altijd buiten de deur gewerkt. Het is al 25 jaar dat ik een seizoen thuis ben, rest van het jaar werk ik overuren. Daarnaast werk ik 16 uur in de zorg. Dan tien tot twaalf weken thuis dat doe ik al 25 jaar sinds ik mijn eerste kind heb gekregen. Ik heb lang in het ziekenhuis gewerkt, inmiddels bij de thuiszorg. Thuis werk ik ook mee zo nodig, stuk onderhoud (tuin en onderhoud).

3. Wat voor bedrijf heb jij?

Akkerbouw met biologische asperges.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Nu gaan we het seizoen in. Samen met mijn dochter de winkel en de schuur (sorteer en schilwerk). We werken met 8 tot 10 man personeel, schuur met 4 à 5 mensen. We hebben 7 ha asperges. Mijn dochter werkt nu fulltime thuis, ook deels boekhouding (rekeningen). Mijn man doet loonadministratie. Ik vind dit goed werken.

Verwachtingen

1. Wat zijn de verwachtingen van u naar de partner in het huishouden?

Dochter doet voornamelijk huishouden, dit is zo geregeld.

2. Wat zijn de verwachtingen van u naar partner omtrent de zorgtaken van de kinderen?

Zoals het gaat vraag ik me af wat er moet veranderen. Kind is nu drie maanden oud. Alleen in de middag mag mijn dochter soms wat vrijhouden dat geeft haar wat lucht. En dat doet ze nu ook wel. We zijn hier flexibel in.

3. Wat zijn de verwachtingen van u naar de partner in het bedrijf?

Hij heeft natuurlijk zijn eigen bedrijf. In de toekomst als wij het los gaan laten moeten ze er met z'n tweeën wat van maken. Als het verplaatst kan worden als grond verkocht kan worden zou ik dat zeker aanmoedigen, dan zit het bij elkaar. Asperges heb je zandgrond nodig dus dat is wel een ding.

4. Wat zijn de verwachtingen van u naar de partner omtrent buitenshuis werken?

Als hij daar gelukkig van wordt, moet hij dat zeker doen.

Gewenste situatie naar partner en bedrijfsopvolger toe

1. Wat is uw gewenste situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Aspergetak kan bijna alleen hier gehouden worden. We zitten aan tafel; wat willen jullie? Deze beslissingen worden over aantal jaren gemaakt, dit duurt even. Deze beslissing maak je niet zo snel.

2. Wat is uw gewenste situatie voor de bedrijfsopvolger?

Voor bedrijf dat meer bij vriend zou komen, dit is makkelijker. Wanneer vriend niet in beeld is dan zou de situatie dochter meer hier werken en dan zou ze een baan buitenshuis hebben. Andere zoon is leraar en heeft niets met het bedrijf.

Bedrijfsovernameproces

1. Hebt u gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername toen u het bedrijf overnam?

Toen wij het overnamen was de broer van mijn man de ondersteuning. Dit is langzamerhand gegaan, eerst in maatschap. We waren net getrouwd en hebben het toen overgenomen. Toen hadden we een goede voorlichter, toen had het meer gewicht in de schaal dan dat het nu had gedaan. Nu zouden we eerder naar een andere adviseur gaan, bijv. ABAB. Dit vanwege de kennis. De bedrijfsovername is sneller gegaan omdat vader is overleden en moeder wilde eruit stappen. Rente was toen 11% maar ben blij dat we het in één klap hebben gedaan. Bemoeienis viel weg, we konden dit zelf ontwikkelen. Ook geen familiebelangen dat was fijn.

2. Hebt u gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername nu u het bedrijf overdraagt?

We zijn nu nog in de beginfase, we zijn nog niet zo ver. Ze zit wel in de maatschap en we kijken alvast hoe we het vermogen zo goed mogelijk kunnen overbrengen, het aantrekkelijkste is. Dit is een punt van aandacht.

3. In hoeverre hebt u de partner betrokken bij het overnameproces?

Partner wordt niet betrokken alleen gesprek dochter en partner. Misschien later dan mag hij dat zeker zien.

4. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername toen?

Wij hebben zelf beslissingen kunnen nemen. Ouders waren overleden dat stukje hadden we al achter de rug. We konden onze eigen koers varen.

5. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername toen?

Man van zus, bedrijfsovername was goed geregeld. Wanneer doe je het goed? Het is moeilijk. Dochter zit in het bedrijf, maar we zijn niet zo dat zoon niets gegund wordt. Zoon heeft ook rechten. Communicatie was geen probleem. Sommige mensen denken altijd dat ze benadeeld worden.

6. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername nu?

Daar kan ik nog weinig over zeggen.

7. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername nu?

Daar kan ik nog weinig over zeggen.

8. Is de sfeer veranderd tussen familieleden naar aanleiding van de bedrijfsovername?

Toen wel, maar nu niet meer. Dat is al zo lang geleden. Ik heb het naast me neergelegd.

9. Wat zou u nu anders doen?

We zijn er altijd open over geweest. Niet bang om een adviseur in hand te nemen. Open en eerlijkheid is de beste manier.

10. Wat hebt u toentertijd gemist?

Het was toen goed geregeld.

11. Welke tip zou u meegeven aan andere agrarische partners?

Wees open en eerlijk, en vergeet de andere kinderen niet. Die hebben net zo goed rechten. Zoon zit ook bij het gesprek van ABAB wanneer dat mogelijk is.

12. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in uw ogen absoluut niet ontbreken?

Duidelijke uitleg over de consequenties. We liggen nu aardig onder vuur, we doen het vaak niet goed als agrariër. We zijn biologisch, ik denk wel eens consument kom eens uit de schulp. Het is moeilijk om een biologisch bedrijf eruit te tillen, we zijn nu ook de duurste. We hebben een pré en dat is onderscheidend aan de rest, maar daar is nu weinig aan te zien. Consument gaat vaak voor goedkoop, vakantie is dan belangrijker. Dat vind ik erg jammer. Het is belangrijk om te bespreken wat ook de markt doet en betaald hiervoor. Ik ga nu richting de 60, ik vind het fijn dat ik hulp krijg van mijn dochter.

Interview partner 5

Datum: 26 mei 2021

Huidige situatie

1. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Ik woon sinds september bij mijn vriend.

2. Wat is jouw opleidingsniveau?

HBO, Bedrijfskunde en Agrifoodbusiness.

3. Wat voor werk/ studie doe jij?

Adviseur geitenhouderij.

4. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?

Vleesveebedrijf met 350 dikbillen, Belgisch blauwe runderen. Wij kopen deze koeien in, in België. Deze koeien houden we drie tot vijf jaar, deze zijn niet drachtig. De koeien mesten we uiteindelijk af en gaan naar de slacht. We hebben onze eigen afzetkanalen, er gaat niets naar de groothandel. Mijn vriend is ook vertegenwoordiger van het bedrijf. Hierbij te denken aan nieuwe klanten binnenhalen.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Voor ons was het eerst even zoeken en dat is soms nog steeds. Ik werk 32 uur buitenshuis en ik rijd ook paard intensief. Dit kost ook veel tijd. Koken is 50/50, daarnaast doe ik de boodschappen en de schoonmaak/was. Het is prima verdeeld.

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Ik zit niet mee in het bedrijf. Mijn vriend en ouders zitten in maatschap, ongeveer vier jaar. Mijn schoonvader heeft het losgelaten op het gebied van koeien, dat is nu voor mijn vriend. Er is nu ook personeel aangenomen om bepaalde taken uit te voeren wanneer mijn vriend weg is, omdat mijn schoonvader dit niet meer doet. Ik help verder waar ik kan, maar de weken zijn vaak vol. In de toekomst misschien taken overnemen wat mijn schoonmoeder doet zoals de administratie. De schoonouders wonen hier ook op het erf, in het voorhuis. Wij wonen in het verlengde van het huis.

3. Waarom werk jij buitenshuis?

Dat is vanzelfsprekend, omdat ik mijn eigen ding wil hebben. Ik wil niet afhankelijk zijn. We hebben nog een oudere schuur op het erf, daar gaan we kijken wat we mee gaan doen, dit vind ik ook lastig omdat het van mijn schoonfamilie is. Eerst maar eens kijken of het goed loopt en dan verder kijken. Ik wil nog geen vaste dingen op het bedrijf doen, misschien over vijf jaar.

4. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?

Ja, zeker. Dat komt doordat ik een direct persoon ben. Wanneer ik iets wil dan gaat het zo gebeuren. Ik ben benieuwd als we overgaan naar het voorhuis waar mijn schoonouders wonen, dan is het anders. Ik vind dat moeilijk om voor te stellen om daar een woning te veranderen, wat ik anders zou willen zoals de keuken en vloerbedekking. Dat kan over drie jaar zijn, maar ook over vijf jaar. Het is qua onder verdieping een drempel voor mij om dat tegen die tijd te verbouwen, omdat het niet zo lang geleden gedaan is. Wat zullen zij daarvan vinden?

5. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?

Ik bemoei me daar verder niet mee.

6. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?

Sinds ik hier woon qua vergunningen voor de stallen ben ik hierbij betrokken. Als wij dit niet willen dan gebeurt dat ook niet. We willen achter de huidige stallen een extra stal zetten met meer koeien. Ik zou graag een agrarische kinderopvang willen beginnen, hierbij hebben we gelijk naar de bestemming gekeken en dat ging snel. Nu zijn we in gesprek met de bank en gaan dus nu eerst een financieel plan maken.

7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Ik ben soms een chaotisch persoon. Wanneer ik druk ben dan is het een rommeltje in huis. Hier kan mijn vriend zich dan soms aan ergeren.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

In het begin van samenwonen hebben we een vaste dag afgesproken voor het huishouden. In de praktijk is het dan anders. Er worden dan meer taken gezegd, maar dan kan dat niet allemaal op één dag. Een discussie is altijd goed, dan ga je terug naar de basis.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het huishouden?

Mijn schoonvader ziet graag dat ik meer zou gaan doen binnen het bedrijf. Mijn schoonouders zijn nu een weekend weg geweest en ik heb dan eigenlijk niets in het bedrijf gedaan. Ik denk soms dat ze dat wel een beetje verwachten. Werk achter de computer is geen werken. Ik kan dit steeds beter loslaten. Ik wil natuurlijk verder met de schuur en dus wil ik mij soms bewijzen dat ik ergens voor wil gaan. Dan denken zij misschien dat ik dat niet kan (mijn schoonouders).

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Agrarisch kinderopvang en dan misschien wat taken erbij van het vleesveebedrijf. Kunnen we dan niet beter personeel aannemen. Ik wil dan meer thuis zijn en dingen tussendoor kan doen. De gewenste situatie zou dan zijn om daar personeel op te zetten. Ik wil flexibeler worden in de toekomst.

Bedrijfsovernameproces

1. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?

Nee, nog niet betrokken. Als er wel eens een discussie is dan wordt dat geuit en ik raak dan soms even in paniek dat het mis gaat. Ik zou graag een coach erbij zien. Een coach kan ons hierin begeleiden, wat de juiste stappen zijn. Om alles in goede banen te leiden.

2. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Nee, er is nog niets opgesteld. Wij huren in principe de woning. Ik moet inderdaad wel gaan investeren/opbouwen.

3. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Dat alles gevraagd en gezegd kan worden.

4. Waarom was dit een succes en hoe komt dat dan?

Succesfactoren voor een succesvolle bedrijfsovername is eerlijkheid, transparantie en ondernemend.

5. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Niet per se vanuit bedrijfsovername gekomen, maar te veel bezig zijn met het bedrijf en elkaar (te) weinig zien en spreken.

6. Hoe zijn jij en jouw (schoon)familie daarmee omgegaan?

Valkuilen voor een bedrijfsovername is onderschatting, te veel hooi op je vork nemen. Het is vaak vanzelfsprekend om een bedrijf over te nemen, maar is dat de goede keuze? De juiste manier? Hulp zoeken? Vaak gaat het stilletjes door. Het is op veel bedrijven moeilijk over te nemen qua kapitaal en grond, dat maakt het moeilijk. Tegelijkertijd ook een bedreiging qua mensen uit de stad die daar het dorp verhuizen.

7. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Vooraf blijven praten, echt dingen uitspreken. (Dat schoonvader niet zomaar binnenloopt als je aan het eten bent).

8. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Een partner bouwt eigenlijk niets op, hoe doe je dat op een goede manier? Op welk termijn? Het is best moeilijk om voor jezelf op te komen, omdat het over geld van schoonfamilie gaat en dat voelt soms. Het moet uiteindelijk goed geregeld zijn als het mis kan gaan. Hoe kan je dat regelen? Ik heb eigenlijk geen idee.

Interview partner 6

Datum: 14 mei 2021

Korte inleiding

1. **Wat is jouw opleidingsniveau?**
HBO, Veehouderij
2. **Wat voor werk/ studie doe jij?**
Ik doe administratie op het bedrijf
3. **Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?**
Loonbedrijf en akkerbouw

Huidige situatie

1. **Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Van het huishouden doe ik 99% zelf.
2. **Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Administratie
3. **Waarom werk jij buitenshuis?**
Drie dagen werk ik als financieel administratief medewerker, voor mezelf om een andere wereld hebben buiten thuis en vast inkomen.
4. **Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?**
Ja, zeker.
5. **Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?**
Nee, wij hebben soms wel discussies hierover als het om de bedrijfsvoering gaat. Als ik tegen ben dan probeer ik een compromis te sluiten. Voor de rest over dagelijkse gang van zaken doet mijn man het uit zichzelf, anders probeer hij mij bij te peilen.
6. **In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?**
Dat hebben we eigenlijk nooit besproken.
7. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?** Nee, niet in het huishouden.
8. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Ja, dat is de meeste spanning vooral in het piekseizoen. Soms een kort lontje. Wanneer het tegenzit dan heb je wel eens tegenslagen.
9. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?**
Vooral in het begin toen mijn schoonouders het huis uit gingen toen waren er wel spanningen geweest over zaken die we wilden veranderen binnen het huis, spullen laten staan waardoor we niet verder konden. Dit was na half jaar/jaar weg. Kan een stukje emotie zijn. Van tevoren drie jaar ander huis gekocht daar woonden we eerst, schoonvader was nog niet klaar voor. Toen we trouwden gingen we in het ouderlijk huis wonen daarna vond schoonmoeder het moeilijk om dingen los te laten.

10. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

In het begin wel wat meer, toen zat ik nog niet in de VOF. Administratie heb ik overgenomen van mijn schoonmoeder. Je woont er dagelijks, maar weinig over te zeggen. Wanneer ze eruit gingen toen veranderde dat wel, het wordt wel met de jaren minder.

11. Heb jij druk/spanning ervaren van jezelf?

Vanuit mezelf meer richting het personeel toe. Omgang van mijn partner en schoonfamilie richting personeel die hebben nooit voor een baas gewerkt. Ik wel, dat merk ik in de omgang. Ik wil alles netjes doen qua regelgeving gericht op werktijden, vakantie en overwerken.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Zoals het nu is. Binnen het bedrijf verwacht mijn partner dat ik het computerwerk kan doen.

2. Hoe voel jij je over deze verwachtingen?

Opzicht goed, ik heb gekozen voor vof en dus ook onderdeel daarvan ben.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Geen idee. Ik denk hetzelfde 75/25 verdeling.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Dat ik dezelfde taken doe als mijn schoonmoeder. Wanneer ik fulltime buitenshuis zou gaan werken weet ik niet dat schoonfamilie het goed zou vinden bij pieken. Dan verwachten ze dat ik meehelp. Ik zou soms meer inzicht willen hebben in het tractorwerk, dit heb ik bespreekbaar gemaakt. Maar meestal komt het er niet van.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Alleen van de accountant en notaris, notaris geen input gegeven. Deze ondersteuning heeft niets opgeleverd qua partner positie. Hij was er vooral voor mijn schoonouders hoe zij eruit zouden komen. Ik was echt de bijzaak, er werd niet over de partner begonnen. Ik heb ervoor moeten vechten voor mijn eigen rechten, dit viel me hard. Zakelijk wordt dan privé die lijn valt dan weg.

2. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?

De gesprekken waren bij ons thuis, ik heb zelf ook bij accountant gewerkt dus wist er wel meer wat vanaf. Ik zorgde dat ik er altijd bij was. Ik ben er niet bij betrokken, ik zorgde dat ik erbij was.

3. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw schoonfamilie?

In het begin vonden zij dit moeilijk omdat ik erbij zit en ik ben wel iemand met een sterke mening. Later vonden ze dit prettig omdat ik ook onderwerpen aan hen kon uitleggen. Ze hadden ook moeite dat ik ook een stem had.

4. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Alles moet goed op papier staan zodat het goed geregeld is.

5. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Dat zakelijk snel privé kan worden, de lijn tussen zakelijke en privé zo weg kan zijn. Daarnaast wanneer puntje bij paaltje komt voor de familie van mijn man hem altijd op de eerste plaats komt. Ik probeer dingen uit te spreken, standvastig zijn en dat het ook voor mij geregeld is.

6. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Ik heb een goede relatie met mijn schoonouders, maar het is wel een beetje veranderd. Ze hielden bepaalde dingen meer voor hunzelf vergeleken met eerst. Ik merkte dat er iets zat.

7. Regelingen

Huwelijkse voorwaarden getrouwd. Optie wanneer ik door wil gaan met bedrijf dat ik die optie heb. Deze onderwerpen heb ik vermeld in het testament.

8. Wat zou jij anders gedaan hebben tijdens de bedrijfsovername?

Wat vaker samenzitten met schoonouders en zussen, dat je al een basis hebt voordat er iemand komt die ergens financiële stempel op drukt. Achteraf had ik iemand geregeld die mijn belangen behartigd.

9. Wat heb jij toentertijd gemist?

Twee adviseurs gericht op ouders en één aan onze kant, dan heb je toch een andere verhouding. Op emotioneel vlak was er niemand bij.

10. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Kom voor jezelf op, dat je niet met lege handen achterblijft wanneer er iets gebeurt. Zorg dat er iemand is die jouw kanten behartigd.

11. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Emotionele ondersteuning en iemand die gericht is op de partner (rechten/plichten) waar je op moet letten. Iemand die kan adviseren op VOF wel of niet. Ik denk vooral informatie voor iemand die niet uit de agrarische sector komt waar je op moet letten. Een focusgroep zou niet hoeven van mij.

Interview partner 7

Datum: 8 juni 2021

Korte inleiding

1. Wat is je leeftijd?

25 jaar.

2. Wat is je woonsituatie?

Ik woon samen met mijn vriend.

3. Wat voor werk doe je?

Ik werk in de zorg, maar verricht ook hand en spandiensten op het bedrijf.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Wij wonen zeven minuten van het bedrijf af. We zijn net klaar met klussen. Doordeweeks ga ik onze boodschappen doen. Mijn vriend ruimt op. In het weekend stofzuigen etc. Het idee was 50/50 maar dat kwam niet zo uit. Dit is realistischer

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Ik doe alles eromheen, mijn schoonvader doet het dagelijkse werk.

3. Waarom werk jij buitenshuis?

Financiële reden.

4. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?

We hebben regelmatig contact met zijn vieren, als er wat is dan kunnen we dat bespreken.

5. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Ja, er moet een balans worden gezocht. Is afhankelijk van de prioriteiten.

6. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Eigenlijk weinig druk ervaren, ik vind het lastig dat ik soms al op tijd weg moet en dat mijn schoonvader dan nog langer aan het werk is. Ik werk ook nog bij een proefbedrijf soms is mijn schoonvader moe en dan moet ik hem vervangen. Als het druk is, dan is dat als mijn schoonmoeder denk dat het druk is. We bespreken altijd de klussen, als het rustig is dan ben ik werkzaam bij mijn andere baan.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Ik heb weinig verwachtingen, hij vindt het snel goed. Ik doe mijn dingen die ik leuk vind om te doen. Ik denk 50% van het huishouden.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner omtrent bedrijf

Het is een voordeel dat ik ben opgegreid op een melkveebedrijf. Ze vindt leuk om mee te denken, maar niet in te werken.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Ik denk 70/30. Mijn vriend blijft opruimen, vaatwasser doen etc.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Mijn vriend blijft op het agrarisch bedrijf werken.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

We hebben al een boekhouder erbij gehad, is het bedrijf over te nemen? Ja, dat is het. We hebben wel een datum. Nu is de boekhouder, adviesbureau (mestboekhouding) overleg met schoonouders. Moet er nog wat veranderd worden? Dit is een soort mediator.

2. Zijn er regelingen opgesteld?

We zijn getrouwd sinds 2018, we hebben een en ander papier gezet over de overname hoe we het voor ons zien. We zijn alleen nog niet zo ver.

3. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Verwachtingen duidelijk uitspreken. Goede toekomstvisie met elkaar delen.

4. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Valkuilen: is het bedrijf over te nemen? Denken aan ouders, broers en zussen te veel door te schieten aan een van de kanten. Verwachtingen van andere kinderen, wel al over gehad. Afspraken al wel bespreekbaar gemaakt, nog niet vastgelegd. Niet te hoog financiert zitten, dat je de komende twintig jaar kapot moet werken en dan vind ik het niet waard.

5. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Ik heb de tijd nodig gehad om te schakelen, ik vind belangrijk dat er een open sfeer was en daarbij erg tevreden was. Veel praten, met elkaar normaal in gesprek gaan. Praten is echt heel belangrijk. Ook open zijn naar elkaar toe over geld.

6. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Op tijd kijken en de sociale kant niet vergeten. Goed voorbereid zijn. Ik zou dit zelf niet direct gebruiken, alleen overheen scrollen. Ik zou hier nu ook geen behoefte aan hebben, alleen als ik ertegenaan loop. Hoe bereik je alle mensen? Die voornamelijk erg druk zijn met werk. Ik heb me dan wel goed verdiept dus dan is dit niet nodig. Maar veel mensen zijn niet goed genoeg voorbereid. Dit is een moeilijke vraag, flyer boerderij of in de Nieuwe Oogst. Ik vind het fijn dat ik een agrarische achtergrond heb, ik heb er sneller begrip voor.

Interview partner 8

Datum: 4 mei 2021

Korte inleiding

- 1. Wat voor werk/ studie doe jij?**
Consultancybureau
- 2. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?**
Akkerbouw.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Ik doe dit voornamelijk. Bedrijfsopvolger doet wel eens wat.
- 2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Ik werk 40 uur buitenshuis, drukke periodes help ik mee onkruid wieden en land klaarleggen.
Voornamelijk druk met huishouden, werk en paarden.
- 3. Waarom werk jij buitenshuis?**
Financiële kwestie. Het liefst ga ik minder werken, 40 uur is pittig.
- 4. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?**
Ja.
- 5. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?**
Dat laat ik aan hem over. Soms vraagt hij wel eens hoe hij het moet aanpakken. Ik denk graag mee, ook als ik niet weet laat ik het weten.
- 6. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?**
Niet. Het is de bedoeling om het bedrijf voort te zetten, gescheiden te houden zover dat lukt. Liever niet te veel met bedrijf bezig zijn.
- 7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Vroeger had ik meer moeite mee en snapte ik het niet altijd even goed, maar nu snap ik het beter en snap ik dat hij het te druk heeft. Het komt niet zoveel voor dat dit gebeurt. Akkerbouw is redelijk plannen.
- 8. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Ik ervaar geen druk of spanningen.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

- 1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
Ik verwacht dat hij wil dat alles wordt bijgehouden, eten op tafel komt.
- 2. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het huishouden?**
Mijn schoonvader kennende heeft niet zoveel verwachtingen binnen het huishouden. Gericht op het bedrijf wel, zo nodig helpen.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

De man mag iets meer doen, het meeste komt nu op mij neer. Soms is het fijn als de was al gedaan is of het huis gestofzuigd.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Ooit iets mogelijk is om naast het bedrijf iets op te zetten. Voorbeelden zoals theetuin, camping. Dat ik meer aanwezig ben op het bedrijf of meer gericht op de financiële kant (papierwerk). Plezier is ook belangrijk.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

ZLTO, boekhouder, fiscalist, herwaardenen voor de gronden. Mensen van de Rabobank. Het heeft kennis opgeleverd. Die kennis als boer heb je niet allemaal dit is specialistisch werk. Ik ben niet betrokken geweest, toen hadden wij nog geen relatie.

2. Regelingen

Geen regelingen getroffen.

3. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Meekijken en mee leren denken. Proberen te verplaatsen in je partner. Het is belangrijk om je partner vrij te laten op cruciale momenten, het is hard werken.

4. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Dag met andere partners sparren. Hoe doen jullie dat? Hoe bevalt jullie dat? Lotgenotenbijeenkomst.

Interview partner 9

Datum: 26 april 2021

Korte inleiding

- 1. Wat voor werk/ studie doe jij?**
Docente.
- 2. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?**
Akkerbouw.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Daar groei je in. We begonnen allebei met een fulltimebaan met een boerderij en veel verbouwing. Daarna zijn er kinderen bij gekomen dus automatisch kies je daarna voor minder werken. Later kinderen en studie daarnaast. Als je kinderen ouder worden wordt het voor je partner makkelijker, gekeken naar school brengen en ophalen. Dan zie je de vrijheid van een akkerbouwer, niet gebonden aan een kantoorbaan. We hebben ook een schoonmaakster, maar ben ook veel in de tuin bezig. Ik vond het moeilijk om dag minder te werken, omdat je stukje afhankelijker wordt. Ik twijfel niet aan de relatie, maar voor je gevoel lever je wat in. Je moet hierin de balans vinden.
- 2. Hoe is de huidige taakverdeling omtrent de zorg over de kinderen?**
De zorg van de kinderen is verdeeld (naar school brengen) Mijn man brengt/haalt 3 keer. Uiteindelijk is dit 50/50 verdeelt.
- 3. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Voornamelijk bijspringen waarbij nodig, meedenken met dagelijkse gang van zaken bij keuzes en beslissingen. Ik ben dan sparringpartner. Ik ga niet echt het land in, tractor rijden doe ik ook niet. Uiteindelijk draai ik niet mee op het bedrijf.
- 4. Waarom werk jij buitenshuis?**
Ik werk buitenshuis, vanwege onafhankelijkheid, andere wereld. Ik kan genieten van even weg zijn.
- 5. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?**
Ja, zeker. Ook in de tuin.
- 6. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?**
Ik mag ook meebeslissen als er bijvoorbeeld een nieuwe schuur wordt gezet.
- 7. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?**
Bewuste keus dat ik niet in het bedrijf mee wil gaan.
- 8. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee, ik mag niet klagen. Ik houd van zichtbaar werk dit zorgt voor rust en orde. In de akkerbouw heb je ook de pieken.

9. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie over de zorgtaken van de kinderen?

Daar groei je samen in. Het gaat het voornamelijk om dat je alles bespreekbaar maakt wat je voelt. Duidelijke afspraken maken en humor. En een keer flink goed ruzie maken.

10. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Ja, het is af en toe moeilijk. Als er veel op hem afkomt en veel in korte tijd moet doen dat merk ik dan wel. In deze situaties praten we altijd, niet naar een ander kijken. Mijn partner is een open boek.

11. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?

Ja, dat is er geweest. Dat was voor mij heel lastig, daar heb ik professionele hulp voor bij gekregen. Mijn schoonmoeder had veel moeite met het afsluiten op het bedrijf en haar plaats als moeder. In het begin wil je dat iedereen tevreden blijft op ten duur ga je het wel zeggen om voor jezelf op te komen. Verhoudingen zijn veranderd. Ik heb voor werken gekozen, omdat je met de tijd meegaat. Bepaalde dingen loslaten. Met schoonvader gaat het makkelijker, die wist snel zijn plaats. Alles doen met respect en dat ze met een goed gevoel naar huis gaan dat het goed afgesloten is.

12. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie over de zorgtaken van de kinderen?

Ja, ik denk altijd maar dat ze het goed bedoelt. Voor de kinderen is het mooi dat ze een opa en oma hebben.

13. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Ja, er werd gezegd dat ik meer op het bedrijf moet zijn. Dit doe je pas als je hetzelfde voelt.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Hij is precies en ik ben wat makkelijker. Ik probeer de tuin goed te onderhouden. Hij wil mij dan helpen, maar hij is veel preciezer. Hij kan soms dan wat pissig zijn omdat het niet zo precies is uitgevoerd. Uiteindelijk heb ik bij de tuin veel complimenten gekregen dat is dan grappig.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner omtrent de zorgtaken van de kinderen?

Dat ik de taken overneem als hij het druk heeft. Wanneer het andersom is gebeurd dit ook, dit doen we samen. Hij is goed in de rust bewaren en het te zeggen. Je mag altijd voor de kinderen opkomen.

3. Hoe voel jij je over deze verwachtingen?

Van de ene kant voel ik mij er goed bij, ik heb veel vrijheid en veel kan doen wat belangrijk is voor mij.

4. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het huishouden?

Ik denk dat ze geaccepteerd hebben hoe ik het nu doe, omdat ze zien dat ik niet op de bank lig etc. Ik weet dat het belangrijk voor ze is dat ik ze af en toe uitnodig. In het begin werd er verwacht om de twee weken elke einde van de zondag langskomen, dit heb ik nooit gedaan. Nu ziet ze dat ik haar wel bel, langskom etc. ze is daar anders naar gaan kijken en dat is heel sterk. Ik heb dit een aantal keren duidelijk gezegd. Nu zijn ze veel op mijn man gericht dat hij het te druk heeft. Ik geef aan als het geen akkerbouw is waar hij druk mee is, dan is het wel wat anders. Uiteindelijk moet je stevig in je schoenen staan en het geeft nieuwe inzichten. Toen ik jong was is mijn moeder vroeg overleden. De keuzes die ik nu maak zijn ook gereflecteerd op die periode. Ik wil mijn eigen keuzes maken en niet volgens mijn schoonmoeder.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Misschien iets vaker schoonmaken, maar het is hier altijd wel schoon. Je ziet dat hier geleefd wordt.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling omtrent de zorgtaken over de kinderen?

Ik zou het heel leuk vinden dat mijn man in zijn bedrijf iets zou gaan groeien, en buitenhuis één dag minder zou werken. Ik denk dat het pas voordelig is als de kinderen zelf naar school gaan. Ik denk dat het hem meer rust zou gaan geven.

3. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Ik verwacht dat ik misschien in de toekomst in de boekhouding zou gaan helpen, maar dit moet ik leren. Ik zou hem hierin kunnen verlichten.

4. Zijn hier al afspraken over gemaakt?

Nee, nog niet. Dit gaat onbewust mee. We vragen ons wel een af wat we eraan gaan doen. Dit is nog niet concreet, hier denken we nog over.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Wij hebben gebruik gemaakt van een notaris/accountant, dit was een professioneel bedrijf gespecialiseerd op agrarische bedrijfsovername. Eerder hebben we het huis overgenomen, later het bedrijf. Hier zitten we nog steeds bij. Deze ondersteuning heeft mij ook advies gegeven over broer/zus van mijn partner qua gunfactor etc. Stukje overlijden, hypotheek en levensverzekering. Voor mij is er advies gegeven als ik alleen met de kinderen zou overblijven.

2. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?

Express apart gehouden, voor mij gevoel was dit tussen mijn vriend en zijn ouders. Ik ben niet aanwezig geweest bij gesprekken, dit ging bijvoorbeeld over geld. Ik heb deze keuze bewust gemaakt, het bedrijf is van hem. Misschien dat ik er ooit in stap als we er iets bij gaan doen. Tevens heb ik mijn zegje kunnen doen en het is goed verlopen.

3. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw schoonfamilie?

Ik denk dat mijn schoonfamilie verwachtte dat ik meer betrokken zou zijn. Ik heb dit expres gedaan vanwege negativiteit. Ik vertrouwde ze hierop, en vond het bij mijn man en ouders horen. Zijn moeder wilde alles samendoen, dit was de verwachting.

4. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

In korte tijd goed doorgepakt, goed geregeld. Er zijn weinig leeftijdsgenoten die het vertrouwen hebben gekregen, mijn man heeft dit wel gekregen. Mijn schoonvader is een mooi mens, in rust beslissingen maken en afstand doen wat moeilijk is.

5. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Meer op karakter, mijn man lijkt qua karakter op zijn moeder. Het was soms de manier waarop iets gebeurde. Stukje afstand van zoon en familiehuis. Soms hebben we dingen negeert en dat is niet netjes, maar soms wel makkelijker. Nu bespreken we meer en het zeggen. Datgene wat belangrijk is.

6. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Iedereen is nu op zijn plaats. Schoonvader kan het soms nog niet loslaten, credit geven dat hij het goed heeft gedaan. En dan afsluiten.

7. Wat zou jij anders gedaan hebben tijdens de bedrijfsovername?

Niets. Gelijk in het begin kenbaar maken dit heeft te maken met ervaring.

8. Wat heb jij toentertijd gemist?

Ik miste mijn moeder (persoonlijke situatie) dan was het ook anders geweest. Ik heb bevestiging gemist vanuit mijn moeder. Daarnaast heb ik geleerd van mijn oude werk dat je goede keuzes kan maken, maar het gevoel is dan nog niet meegegroeid. Dat moet je de tijd geven.

9. Wie of wat had jou kunnen helpen bij het overnametraject?

Vreemde mensen die je niet kent met een soortgelijke situatie. ZLTO begeleidde vroeger deze mensen in 1995. Ik had niet zoveel met die man. Als het een soortgelijke situatie in Limburg was geweest was dit fijner geweest of inspiratieavonden.

10. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Houdt de humor erin, praten en maak goede afspraken. Daarnaast jezelf niet uit het oog verliezen. Soms is het niet altijd makkelijk, het is een proces.

11. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Een goede psycholoog, een wat ouder iemand. Iemand die affiniteit hebben met de agrarische sector, omdat dit een wereld apart is. Goede financiële/juridische adviseurs. Tevens denk ik ook een goede spreker voor een inspiratieavond, voor de positie voor de vrouw. Een herkenbaar verhaal als er voor lange termijn gaat wanneer iemand moeilijk zit.

Interview partner 10

Datum: 27 mei 2021

Korte inleiding

1. **Wat en waar is jouw woonsituatie?**
We wonen net samen met mijn vriend.
2. **Wat is jouw hoogst genoten opleidingsniveau?**
Mbo-niveau 4.
3. **Wat voor werk/ studie doe jij?**
Ik werk op kantoor bij een loonbedrijf.
4. **Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?**
Melkvee.

Huidige situatie

1. **Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Ik doe voornamelijk het huishouden.
2. **Hoe is de huidige taakverdeling omtrent de zorg over de kinderen?**
Niet van toepassing.
3. **Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Mijn vriend werkt nog samen met zijn ouders.
4. **Werk jij buitenshuis? Zo ja, welk beroep en hoeveel uur?**
Omdat het nog te vroeg is om daar in het bedrijf te gaan. Financieel is het nog niet mogelijk en ik vind het ook erg leuk bij mijn huidige baan.
5. **Waarom werk jij buitenshuis?**
Financieel nodig en plezier.
6. **Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?**
Ja.
7. **Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?**
Nee dat niet. Ik durf wel mijn mening te zeggen, maar het is hun bedrijf. Dus ik hoef mijn mening ook niet door te drukken.
8. **In hoeverre worden bedrijfsbeslissingen in jouw privéleven meegewogen?**
Ik denk goed, er zijn nog geen grote beslissingen genomen.
9. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee.
10. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee, alleen dat hij het druk heeft als bijvoorbeeld de maïs gehakseld moet worden.

11. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, totaal niet.

12. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Dat ik grotendeels alles doe. Dat vind ik ook prima aangezien ik het graag zelf doe. Bijvoorbeeld de was opvouwen, kan ik beter doen dan hem.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Ik denk dat hij wel verwacht dat ik later het bedrijf mee in ga.

3. Hoe voel jij je over deze verwachtingen?

Prima, want zo sta ik er ook in. Hij moet wel beseffen dat het niet vanzelfsprekend is.

4. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het huishouden?

Ik denk dat ze verwachten dat ik meer doe dan mijn vriend.

5. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het bedrijf?

Ik denk dat zij het erg leuk zouden vinden als ik later mee in het bedrijf ga.

6. Hoe voel jij je over deze verwachtingen?

Ik vind het wel realistisch. Dat mijn vriend grotendeels het huishouden zou doen, is simpelweg gewoon niet haalbaar met zijn werkuren. Daarnaast verwachten zij niet dat ik het bedrijf mee in ga, maar het wel heel leuk zouden vinden. Hoe ik mij daarover voel? Ik vind dat prima verwachtingen.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Ik vind het zo goed gaan. Mijn vriend mag misschien zo nu en dan ook de vaatwasser uitruimen, maar goed dat zijn kleine dingen.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Dat ik de administratie doe van het melkveebedrijf. Ook wil ik graag minimaal één keer melken in de week. Als er tijd over is zou ik nog wel één dag in de week buitenshuis willen blijven werken.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Zij hebben een accountant en notaris benaderd. Ik was daar zelf niet bij dus ik durf niet te zeggen in hoeverre zij tevreden waren daarmee.

2. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?

We waren toen net samen. Ik werd wel betrokken door mijn vriend, maar op dat moment was het nog te pril om mij overal bij te betrekken. Na de gesprekken heeft hij mij wel altijd op de hoogte gehouden.

3. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw schoonfamilie?

Aangezien het nog te pril was, hebben zij mij niet betrokken.

4. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Samenlevingscontract.

5. Wat zijn volgens jou succesfactoren voor een succesvolle overname?

Het is natuurlijk wel een complex iets zo'n overname. Ik denk dat het daarom goed is om iemand in te schakelen die kennis heeft van zaken en niet direct voor een partij kiest (overdrager, opvolger of andere kinderen). Voor iedere partij moet het namelijk goed geregeld worden en ik denk dat het open uitleggen de succesfactor is. Vanuit daar krijg je ook de gunfactor van andere kinderen.

6. Wat zijn volgens jou valkuilen?

Dat niet iedereen het achterste van zijn tong laat zien.

7. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Dat denk ik niet.

8. Wat zou jij anders gedaan hebben tijdens de bedrijfsovername?

Ik durf het niet met zekerheid te zeggen omdat je ook met verschillende persoonlijkheden zit, maar ik denk het eerder betrekken van de andere kinderen in het proces.

9. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Dat het ooit best lastig is om te dealen met een vriend die altijd klaar staat voor een bedrijf. Dat je bijvoorbeeld alleen naar een feestje moet gaan omdat de ander nog niet klaar is. Dat vind ikzelf ooit best lastig. Maar dan denk ik "Mijn vriend is wel altijd thuis straks voor de kids". En het is overal wel iets denk ik dan.

10. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Dat weet ik niet, ik zou in ieder geval wel zorgen dat ze bekend zijn. Bijvoorbeeld ook op beurzen staan voor naamsbekendheid.

Interview partner 11

Datum: 5 mei 2021

Korte inleiding

1. Waar ben jij opgegroeid?

Niet van een bedrijf afkomstig.

2. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Afgelopen jaar van dorp naar het bedrijf verhuisd.

3. Wat voor werk/ studie doe jij?

Ik werk in de autobranche als importeur, 40 uur in de week.

4. Wat voor bedrijf heb jij?

Melkveebedrijf met een opstartende ijsproductie en verkoop.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Ik werk fulltime en mijn vriendin werkt 24 uur voor een baas en daarnaast zijn we een ijsmakerij gestart en zitten we nu volop in de opstartfase. Huishouden proberen we 50/50 te verdelen, nu is het voordeel dat ik thuiswerk dus meer kan inspringen en minder reistijd heb.

2. Hoe is de huidige taakverdeling omtrent de zorg over de kinderen?

We verdelen de zorg over de kinderen ongeveer 50/50, dit is mede mogelijk omdat ik nu nog thuis werk. Schoonouders vinden het ontzettend leuk om de kinderen op te vangen wanneer nodig.

3. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

We werken niet fulltime op het bedrijf, de meeste werkzaamheden worden uitgevoerd door de schoonouders. Ik melk 1 weekend in de maand en af en toe als nodig is spring ik bij en ben ik flexibel en met de pieken zoals met mais en gras dan spring ik bij. Inge zit al in de maatschap maar werkt minder op het bedrijf maar is meer met de kinderen bezig.

4. Werk jij buitenshuis? Zo ja, welk beroep en hoeveel uur?

Als importeur, 40 uur in de week.

5. Waarom werk jij buitenshuis?

We werken beide buitenshuis omdat er geen twee inkomens uit het bedrijf gehaald kunnen worden. Ik werk voornamelijk buitenshuis omdat ik goed ben in mijn baan en daar ook een prima salaris in verdien.

6. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?

Ja, ik voel me daar vrij genoeg in. Mijn vriendin en ik zijn wel verschillend in aard in hoe we het graag zouden willen zien maar proberen het beste te verdelen. Mijn vriendin is goed in de creatieve dingen met de kinderen terwijl ik beter ben met ze als ze lastig zijn.

7. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?

Beslissingen worden wel besproken maar de uiteindelijke beslissing wordt nog genomen door de ouders weliswaar in overleg. Dus voel me wel vrij om iets in te brengen of iets te overleggen.

8. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?

Momenteel is dat nog moeilijk te zeggen, omdat heel veel beslissingen nog door de schoonouders worden genomen en zij moeten het leuk vinden om te blijven doen zolang wij nog buitenhuis blijven werken.

9. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Nee.

10. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Ook niet, mijn schoonouders zijn makkelijke mensen. We hebben zelfs een half jaar in een huis gewoond en ook dat heeft geen wrijving gegeven. We worden ook betrokken bij beslissingen.

11. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?

Nee helemaal niet, mijn schoonfamilie laat dat helemaal aan ons over. Ook toen we samen in een huis woonde was dit niet het geval.

Wensen en verwachtingen

1. Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

Dat ik ook meedraai en dat we samen proberen dingen aan te pakken en ieder doet zijn eigen taken

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Ze vindt het wel fijn dat ik mee inspring en dat ik dat weekend in de maand melk.

3. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het huishouden?

Mijn schoonfamilie vindt het goed hoe wij het doen,

4. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het bedrijf?

De schoonfamilie vindt het fijn hoe het nu gaat en dat ze ook wat vrije tijd terugkrijgen doordat wij inspringen.

5. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Ik vind het momenteel wel prima gaan, natuurlijk zou ik minder tijd eraan willen besteden maar ik moet ook realistisch zijn dat het gewoon gebeuren moet dus dan vind ik het prima zoals het nu is

6. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Ik zie mezelf niet als echte boer, dus helemaal het bedrijf runnen zoals mijn schoonouders zie ik mezelf nog niet doen. Maar ik heb er wel veel plezier in, en doe het ook voor mijn eigen plezier. Het is eerder dat ik tijd te weinig heb dan te weinig zin. Het bedrijf zal waarschijnlijk dus ook niet op dezelfde manier worden voortgezet door ons als we overnemen. Ook de ijsboerderij is daar onderdeel van, de combinatie van het agrarische bedrijf met de koeien en een stuk plezier van ons.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Ja, we hebben hulp gehad van een bedrijfsadviseur. Samen met een jurist en de accountant hebben ze gekeken naar de fiscale en financiële kant van de overname. Zij hebben op een fijne manier gekeken hoe het mogelijk is om het zo gunstig mogelijk over te nemen. Daarnaast hebben we ook veel met vrienden gesproken die ook het bedrijf aan het overnemen zijn of overgenomen hebben, je kan dan ervaring en informatie uitwisselen.

2. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces?

Ik werd heel snel betrokken bij de gesprekken. Ik zit niet in de maatschap, Inge wel.

3. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw schoonfamilie?

Vanaf het begin of aan werd ik betrokken en de schoonfamilie was heel open. Ik ben wat zakelijker dan Inge en weet ook vaak meer van jaarverslagen en overzichten en dit was vaak voor iedereen ook weer handig.

4. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Ja, maar dat komt omdat toen we uit het dorp vertrokken zijn ons huis met overwaarde hebben verkocht en geld van ons samen is toen in de maatschap gegaan om het huis te kunnen bouwen. Dat is toen bij de notaris geregeld omdat ik niet in de maatschap zit is er iets geregeld tussen mij en Inge. Bij de notaris zit je vaak voor iets waar je hoopt dat je nooit gebruik van gaat maken. We hebben ook een samenlevingscontract en een testament.

5. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Dat het vooral heel open en eerlijk was, er waren geen geheimen voor elkaar. Mogen zeggen wat je wil zeggen, dat heb ik als heel prettig ervaren en samen het doel voor ogen hoe je het beste de toekomst in kan gaan.

6. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Heb ik nog niet. Mocht er ooit een scheiding gaan plaatsvinden, zal dat de grootste impact hebben.

7. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Nee, we zien altijd elkaar nog graag en door de scheiding van het erf hopen we ook te voorkomen dat er irritatie gaat opspelen.

8. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Je moet snappen wat dat boerenbedrijf voor iets is, het is vaak al generaties in de families en dat kan niet in een keer helemaal veranderen. Dat moet je ook niet willen, je moet wel betrokken zijn bij het bedrijf en je moet je realiseren welke rol je hebt op het bedrijf. En ook het respect opbrengen naar degene die het bedrijf runt.

9. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Dat gaat in onze ogen niet helemaal op omdat we het agrarische bedrijf zullen gaan afbouwen en hier vrij willen gaan wonen.

Interview partner 12

Datum: 21 april 2021

Korte inleiding

1. Waar ben jij opgegroeid?

In een dorp.

2. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Ik woon nu samen met mijn vriend in Boekel. We wonen niet op het bedrijf maar een huis ernaast.

3. Wat is jouw hoogst genoten opleidingsniveau?

Ik heb pedagogisch medewerker gestudeerd en daarna financieel administratief medewerker. Dit was op mbo-niveau 3.

4. Wat voor werk doe jij?

Ik werk op het bedrijf, maar ik ben geen mede-eigenaar of iets dergelijks. Ik werk 34 uur mee op kantoor.

5. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?

Varkensbedrijf (3.000 zeugen en 20.000 vleesvarkens) met drie locaties en mestverwerking.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Hij maait het gras en voor de rest doe ik alles.

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Mijn partner werkt fulltime thuis in het bedrijf en ik werk 34 uur op kantoor. Dit doe ik samen met mijn schoonzus, schoonmoeder en een personeelslid.

3. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?

Nee, het loopt zoals het gaat. En ik voel mij vrij genoeg om daarover te zeggen wat ik vind.

4. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?

Wij kunnen overal over spreken. Ook is iedereen dichtbij en dat is denk ik wel fijn aan een familiebedrijf.

5. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?

De familie van mijn vriend is heel open. Dus ik kan mij er goed op voorbereiden. Daarentegen heb ik het nog niet echt meegemaakt dat er bedrijfsbeslissingen gemaakt zijn die echt een grote impact op mij gehad hebben.

6. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, wel ooit in de bedrijfsvoering. In het huishouden niet.

7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Dat is dan meestal als er grote en belangrijke beslissingen gemaakt moeten worden, dan komt stress om de hoek kijken. Maar dat hoort ook een beetje bij zulke besluiten.

8. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?

Nee ook niet.

9. Gaat dat dan ook allemaal zo makkelijk?

Hun zijn ook heel erg makkelijk. We zien elkaar iedere dag op het werk maar ook buitenom. Er wordt ook altijd gezegd van als je iets wilt zeggen, dan moet je daar niet mee rond blijven lopen. Op het bedrijf gaat het vaak over zakelijke dingen, maar als we de deur sluiten, mag het ook gewoon over andere dingen gaan. Alhoewel het dan alsnog wel regelmatig over het bedrijf gaat.

10. Hoe zorgen jullie er dan zo voor dat dat gescheiden blijft?

Dat is een hele goede vraag. Het gaat hoe dan ook altijd wel eens over werk. Je moet elkaar ook wel proberen te snappen en vooral zeggen als er iets dwars zit. We zijn gewoon allemaal heel erg open en eerlijk tegen elkaar.

11. Wanneer worden de zakelijke dingen dan besproken?

Onder de koffie wordt al veel besproken. Het is niet dat wij standaard werkoverleggen hebben.

12. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee, ze willen mij graag dingen leren en er wordt open over gepraat stel dat ik iets fout zou doen. Als ik dan ooit iets nieuws mag doen, dan zeggen ze van: "Doe maar hoe jij denkt dat het goed is en dan bespreken we het later". Dat ervaar ik als erg fijn.

13. Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Ja, ik maak mij wel ooit druk of ik het allemaal wel goed doe. Maar ik vraag dan ook wel ooit om bevestiging hiervoor en dat is wel prettig.

14. Vond je het dan ook moeilijk om op het bedrijf te gaan werken?

Ja en nee. Mijn vriend en ik gingen nog maar vier maanden en toen ging ik al daar werken. En dat is best snel, maar van de andere kant voelde het goed. Daardoor heb ik het bedrijf goed leren kennen en de mensen eromheen. Zo weet je ook echt wat het hebben van een bedrijf inhoudt. Mijn vriend had toen liever gezien dat ik wat later mee zou komen werken. Dat komt door problemen met zijn ex. En vandaar dat hij liever wat langer gewacht had om elkaar eerst ook zo te leren kennen. Hij vond het toch wel lastig om mij zo snel ermee in te betrekken. Het is namelijk niet gewoon zomaar iets, maar een eigen bedrijf hebben is ook iets persoonlijks.

15. Hoe ervaar jij de taakverdeling over het huishouden en de bedrijfsvoering?

Ik zou niet meer anders willen. Het is toch erg fijn dat je ook flexibel bent. Bijvoorbeeld als het warm weer is, beginnen we eerder en stoppen we ook op tijd. In het bedrijf vind ik het zo ook goed gaan, ik hoef ook niet tussen de varkens te werken. Stel dat ze het een keer vragen, vind ik het niet erg om te doen. Maar ik wil hoofdzakelijk op het kantoor blijven. Ook in het huishouden vind ik het prima. Ik vind poetsen niet erg en als mijn vriend het al zou doen, wil ik het toch nog een keer na doen en dan op mijn eigen manier.

Wensen en verwachtingen

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Is misschien een ding van vroeger maar ik vind dat een vrouw ook een huishoudelijke taak heeft.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Dat ik goed mijn best doe en ook door werk, maar ook vertrouwen waarderen zie hier heel erg. Je kan namelijk niet zomaar dingen gaan overboeken en maar kijken wat er gebeurt.

3. Hoe voel jij je over deze verwachtingen?

Ik vind het logisch dat ze zo denken.

4. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het huishouden?

Ik denk niet dat hun daar een mening over hebben. Maar ze verwachten wel dat mijn vriend op het bedrijf werkt en dat doet hij ook meer dan mij. Dus dan gaan ze er misschien vanuit dat ik het huishouden doen.

5. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het bedrijf?

Ik denk niet dat het hun veel uitgemaakt had waar ik zou werken, maar dat ze het wel erg leuk vinden dat ik bij hun werk. Zij waarderen het heel erg dat ik ervoor open sta om met en voor hen te werken.

6. Hoe voel jij je over deze verwachtingen?

Dat weet ik niet zo goed. Ik denk niet per se dat het zo verwachten. Omdat we allemaal erg open en eerlijk zijn, zal het daarom ook wel allemaal goed loopt.

7. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Ik zou niets willen veranderen.

8. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Ik vind het prima gaan zo.

9. Zijn hier al afspraken over gemaakt?

Er zijn geen afspraken over vastgesteld, maar iedereen heeft zo zijn eigen taken.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Dat denk ik wel, durf ik zo niet te zeggen.

2. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?

Ik word niet in de echte bedrijfsovername betrokken. Het is en blijft in de familie van hem. De wederhelften komen niet zomaar in het bedrijf, dit omdat zij al veel situaties kennen waarbij dit is misgegaan.

3. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw schoonfamilie?

Ik ben dus niet heel erg betrokken bij de overname. Maar dat vind ik ook niet erg. Hun hebben het bedrijf opgebouwd en wie ben ik dan om daarop te zeggen dat ik eis dat ik mee in het bedrijf wil zitten.

4. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Samenlevingscontract en ik werk dan in loondienst.

5. Wat zijn jouw positieve ervaringen geweest van het hebben van een eigen bedrijf?

Vrijheid

6. Wat zijn jouw negatieve ervaringen geweest van het hebben van een eigen bedrijf?

Nee, alleen ooit het alarm s 'nachts is irritant.

7. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Nee, eigenlijk niet, ik ben relatief snel daar gaan werken dus kan het niet zeggen.

8. Wat zou volgens jou de sleutel tot succes zijn bij een goede overname?

Open met elkaar praten en vertrouwen

9. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Sta open voor elkaar.

10. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Ik denk dat dat voor mijn geval niet nodig is. Omdat wij erg goed met elkaar overweg kunnen en ook open en eerlijk zijn. Maar er zullen vast situaties zijn waar dit juist niet het geval is, hiervoor is zo'n kenniscentrum denk ik wel een uitkomst. Maar wat daarin absoluut niet mag ontbreken zou ik zo niet te durven zeggen.

Interview partner 13

Datum: 12 mei 2021

Korte inleiding

1. Wat voor beroep voer je uit?

Ik heb een poetsbedrijf met mijn ouders. Hier werk ik ook, we poetsen voornamelijk grote kantoorpanden. Het is ook de bedoeling dat ik één dag in de week op het bedrijf van mijn partner ga meewerken.

2. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Wonen nog niet samen

3. Wat voor bedrijf heeft jouw partner?

Zeugenbedrijf, daar zou ik later ook (deels) willen werken.

4. Werk je nu ook op het bedrijf?

Dieren heb ik altijd fantastisch gevonden. Voor ik mijn vriend kende wist ik helemaal niks van varkens maar nu vind ik het toch wel interessant en leuke dieren, maar ik werk er nu nog niet. In de toekomst wil ik dit wel en daarnaast zal ik ook in het poetsbedrijf blijven werken.

Wensen en behoeften

1. Heb je wel eens druk/spanning ervaren van je schoonfamilie?

Nee eigenlijk niet. Als er eens iets is in het bedrijf krijg ik het weleens mee maar ik ervaar het niet als druk/spanning. En ik ben ook niks verplicht en doe het omdat ik het leuk vind.

2. Heb je wel eens druk/spanning ervaren van je partner?

Nee, niet echt, ik weet wel dat hij het echt leuk zou vinden als ik in het bedrijf ga werken. Maar het moet niet, hij zou het anders wel jammer vinden.

Overnameproces

1. Word jij al betrokken bij het bedrijfsovernameproces?

Ik word op de hoogte gehouden door mijn vriend en krijg ook aan de keukentafel veel mee. Ik heb geen tijd om bij alle gesprekken bij de adviseurs te zitten.

2. Betreft je schoonfamilie je ook bij het bedrijfsovernameproces?

Ja, ook zijn ouders betrekken me regelmatig erbij en vragen of mijn vriend mij dingen verteld heeft. Hoor soms dingen nog sneller van zijn ouders als van hemzelf.

3. Wat vind jij succesfactoren voor een bedrijfsovername?

Goede communicatie, veel communiceren, goede afspraken maken. Heel open en eerlijk spreken, niks wegstoppen en niet andere naar de mond toe praten.

4. Welke tips zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Dat vind ik heel lastig, maar je moet wel dingen blijven bespreken en naar de toekomst kijken. Proberen zo goed mogelijk voor te bereiden richting de toekomst, zeker als je niet veel van het bedrijf af weet.

5. Zou jij gebruik maken van een groepje partners waar je mee kan sparren?

Ik denk dat je er veel van kan opsteken, dat andere wellicht tips hebben waar je op kan letten. Ik denk dat dit erg waardevol kan zijn

Interview partner 14

Datum: 25 mei 2021

Korte inleiding

1. **Waar ben jij opgegroeid?**
Thuis op een melkveebedrijf.
2. **Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Wonen nog niet samen.
3. **Wat voor werk/ studie doe jij?**
HBO, Bedrijfskunde en Agrifoodbusiness.
4. **Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?**
Melkveebedrijf.

Huidige situatie

1. **Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Mijn vriend runt met zijn ouders het melkveebedrijf. Ik spring in als zijn ouders weg zijn of in het weekend.
2. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie?**
Nee nog nooit.
3. **Wat zijn de verwachtingen van jou naar jouw vriend toe in de toekomst in het huishouden?**
Ik verwacht dat als ik buiten de deur werk dat ik niet alleen het huishouden kan doen en dat we hier dus samen tot een reële verdeling moeten komen. Maar ik zal wel iets meer gaan doen dan mijn vriend.

Wensen en behoeften

1. **Wat zijn de verwachtingen in de toekomst over de taken in het bedrijf?**
Ik denk dat ik eerst ga werken en als we samenwonen dat ik wat vaker zal inspringen wanneer nodig. En wie weet in de toekomst de administratie overnemen van mijn schoonmoeder.
2. **Wat zijn de verwachtingen van je schoonouders in het huishouden?**
Ik denk niet dat de ouders van mijn vriend hier echt verwachtingen over hebben.
3. **Wat zijn de verwachtingen van je schoonouders in het bedrijf?**
Ik denk niet dat ze daar echt verwachtingen over hebben.
4. **Wat is de gewenste taakverdeling in het huishouden?**
Ik verwacht dat we 1x in de week bij mijn ouders gaan eten en 1 keer bij mijn schoonfamilie. Daarnaast zou ik ook een poetshulp willen en het is ook lastig omdat we nog niet samenwonen.
5. **Wat is de gewenste taakverdeling in het bedrijf?**
Ik wil eerst fulltime buiten huis werken en daarnaast denk ik ook dat ik altijd wel een aantal uur buiten huis zou blijven werken en daarnaast wat meer melken en meewerken waar het kan.

Bedrijfsovernameproces

1. Wat zijn echte succesfactoren van een goede overname?

Communicatie maar ook open en eerlijkheid. Hij heeft nog 2 broertjes die ook erbij betrokken moeten worden zodat ook zij weten waar ze aan toe zijn. Ik denk dat ik er ook anders in sta omdat ik ook opgegroeid ben op een agrarisch bedrijf, thuisneemt mijn broertje het over dus ook daar loopt een bedrijfsovernameproces. Ik heb het gevoel dat mijn achtergrond wel een positieve invloed is op mijn kijk op de bedrijfsovername.

2. Denken jullie gebruik te maken van ondersteuning?

Daar hebben we het nog niet over gehad. Wel weet ik van anderen uit ervaring dat een sparringpartner die onafhankelijk is vaak fijn is. Dit kan ook al de accountant zijn die al jaren over de vloer komt en je dus al vertrouwt.

3. Heb je nog tips voor andere agrarische partners in een bedrijfsovername?

Veel praten met elkaar, ook over wat je verwacht van elkaar.

4. Indien er een kenniscentrum wordt opgericht wat mag er volgens jullie niet missen?

Een kenniscentrum moet makkelijk toegankelijk zijn maar ik denk niet dat een agrariër er zelf niet snel gaat zoeken. Ik denk dat de koppeling met de bekende partij (bijvoorbeeld de boekhouder) heel belangrijk is.

Interview partner 15

Datum: 14 mei 2021

Korte inleiding

1. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Ik woon nog thuis.

2. Wat is jouw hoogst genoten opleidingsniveau?

HBO.

3. Wat voor werk/ studie doe jij?

HBO, Bedrijfskunde en Agri- Foodbusiness

4. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?

Op de thuislocatie vleesvarkens en op een andere locatie legkippen.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Wij wonen nog niet samen.

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Mijn vriend en mijn schoonmoeder en vader werken allemaal fulltime thuis. Mijn schoonmoeder doet de administratie, mijn vriend de varkens en zijn vader de kippen. Ik spring zo nu en dan bij waar nodig. Zij hebben ook nog een fulltime personeelslid in dienst. Hij is voornamelijk te vinden tussen de kippen.

3. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?

Ze zijn hier heel open over zaken. Ik voel mij vrij genoeg om mijn mening te uitten. Maar uiteindelijk is het natuurlijk hun bedrijf.

4. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?

Is nog niet echt aan bod gekomen. Maar stel dat zij een locatie bij zouden willen kopen, zouden ze dat met mij overleggen.

5. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee.

6. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee totaal niet.

7. Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee, niet echt eigenlijk. Ik ben wel benieuwd naar de toekomst. Aangezien er steeds meer mensen tegen de veehouderij zijn. De stad is zich aan het uitbreiden en komt steeds dichterbij het bedrijf van mijn vriend aan te staan. Voor hoelang blijft het bedrijf bestaan of wordt het uitgekocht?

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf en huishouden?

Het maakt hem niet uit of ik in het bedrijf ga werken later. Hij weet dat ik het leuk vind om hem mee te helpen dus dan vraagt hij ook vaker om mee te helpen. Hij zal in het huishouden niet veel gaan doen, dus dat zal op mij aankomen (of een externe).

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het bedrijf en huishouden?

Ik denk niet dat ze verwachtingen van mij hebben. Maar ik weet dat ze het heel leuk vinden dat ik zo nu en dan meewerk. Ik denk dat het ook een grote plus is dat ik weet hoe een agrarisch bedrijf in zijn werk gaat. Ik denk wel dat er verwacht wordt dat mijn vriend fulltime blijft werken op het bedrijf en niet dat hij grotendeels het huishouden gaat doen. Mijn schoonouders zullen het denk ik niet accepteren als hij het huishouden gaat doen.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Ik wil het huishouden op mij nemen. Ik zou het wel fijn vinden als mijn vriend een beetje meehelpt en niet alles achter zijn kont laat vallen.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling omtrent de zorgtaken over de kinderen?

Ik zal dat ook op mij nemen denk ik, bijvoorbeeld naar de dokter gaan of naar sport brengen. Maar ik ga ervan uit dat we de opvoeding samendoen.

3. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Ik wil later mee op het bedrijf werken. De administratie en bijspringen waar nodig.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Zover is het nog niet. Mijn vriend zit wel mee in het bedrijf, maar meer is er nog niet ondernomen betreft overname.

2. Wat zijn volgens jou succesfactoren voor een succesvolle overname?

Openheid en ook de koude kant betrekken. Omdat zij ook een grote invloed hebben op de mening/acties van de partner.

3. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Het boerenleven gaat altijd door. Dat het bedrijf op 1 staat en jij op 2, dat moet je kunnen accepteren. Ik vind dat ooit moeilijk, maar aan de andere kant krijg je er ook veel voor terug en overal is wel wat. Ik denk dat het voor partners zonder agrarische achtergrond wel moeilijker is om het boerenleven te begrijpen, maar als je maar voor elkaar openstaat.

4. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

De emotionele kant mag zeker niet ontbreken. Het is niet om verantwoordelijkheid moeten overnemen. En ook voor de overdragers is het belangrijk om te weten wat hun plek is.

Interview partner 16

Datum: 19 mei 2021

Korte inleiding

1. **Waar ben jij opgegroeid?**
Niet opgegroeid op een agrarisch bedrijf.
2. **Wat voor werk/ studie doe jij?**
Op het varkensbedrijf werken.
3. **Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?**
Varkensbedrijf.

Huidige situatie

1. **Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
We doen het samen. Als iemand achter werkt, brengt de ander de kinderen naar school en andersom. Op de piekdagen is er een oppas in huis. Dat zijn drie dagen in de maand. Het huishouden binnen doe ik voornamelijk, dat komt omdat mijn man meer uren werkt in het bedrijf.
2. **Hoe is de huidige taakverdeling omtrent de zorg over de kinderen?**
Dat komt meer op mij meer. Hij probeert wel veel te doen, maar dat lukt niet altijd. Ik zorg ervoor dat wanneer de kinderen uit school komen, dat ik thuis ben.
3. **Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Mijn man werkt ongeveer zestig uur op het bedrijf en ik 35 uur in de week. Daarnaast hebben we ook nog wat knechtjes rondlopen.
4. **Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?**
Ik heb een poetshulp. Maar dat doe ik tussendoor, het blijft wel eens liggen maar dat is dan eenmaal zo.
5. **Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?**
Ja, dat overleggen wij samen.
6. **In hoeverre worden bedrijfsbeslissingen in jouw privéleven meegewogen?**
Een boerenbedrijf moet je sowieso combineren met je privéleven. Het gaat ook door in de vakanties en op zondagen. We gaan een nieuwe stal bouwen en daarvoor gaat een verouderde stal tegen de vlakte. Dus in principe gaan we er niet meer werk door krijgen. Het wordt daarentegen juist makkelijker qua werken.
7. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Ja, dat wel, maar dat heb je altijd met kleine kinderen. Toen ben ik in verhouding ook weinig achter gaan werken. Voordat ik kinderen kreeg werkte ik ook buitenshuis.
8. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Hij denkt wat makkelijker over bepaalde zaken dan mij. We doen ieder ons eigen ding en het meteen bespreekbaar maken is dan wel erg goed.

9. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?**
Mijn schoonmoeder maakt het echt allemaal niks uit. Mijn eigen ouders snappen niet dat ik het huis niet altijd gepoetst heb. Sowieso vinden mijn ouders het lastig om te snappen hoe een boerenbedrijf in elkaar zit.
10. **Heb jij druk/spanning ervaren over van jouw schoonfamilie over de huidige situatie over de zorgtaken van de kinderen?**
Nee, mijn schoonouders zijn veel hier. Ik vind het wel ooit vervelend dat ze zo vaak zomaar binnenlopen. Voorheen paste mijn schoonouders veel op de kinderen, dat is nu minder vaak geworden. De kinderen brengen we nu regelmatig naar de opvang. De reden hiervan is dat we dan er zeker van zijn dat ze daar tot een bepaalde tijd zitten. We hebben ook nog nagedacht om mijn ouders te vragen om op te passen. Alleen zij kunnen vaak niet de hele dag en dat is nou net wat wij nodig hebben.
11. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee, met mijn schoonouders niet. Zij laten ons helemaal vrij en dat is fijn.
12. **Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Met mijn ouders heeft het flink gebotst. Mijn ouders verklaarde mij ook echt voor gek toen ik hier ging werken. Dat blijft een moeilijk punt. Ze snappen bijvoorbeeld ook niet dat als we daar gaan eten om 18:00 uur dat dat voor ons een zeer moeilijke tijd is om te halen. Ook vinden ze het achteraf wonen maar niks. We hebben hier ook geen grote supermarkt. Ook vaak gevraagd dat ze hier een keer mee mogen lopen in de stal, maar dat interesseert mijn ouders simpelweg niet.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
Mijn man maakt het allemaal niet zoveel uit. Als ik vraag om een klusje te doen, doet hij het ook. Maar heel veel meer niet.
2. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?**
Meehelpen waar het nodig is.
3. **Hoe voel jij je over deze verwachtingen?**
Ik kan mij er goed in vinden. Ik ben echt een doener, het is alleen voor een ander vak dan dat ik geleerd heb.

Gewenste situatie van partner

1. **Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?**
Dat ik zo min mogelijk hoeft te doen. Maar om realistisch te zijn zouden 50% mijn man en 50% ik het huishouden doen.
2. **Wat is jouw gewenste taakverdeling omtrent de zorgtaken over de kinderen?**
Ook gelijke uren in de kinderen steken, ze zijn immers van ons samen. Ik vind het ook fijn dat ik niet altijd de kinderen naar school hoeft te brengen.
3. **Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?**
Ik doe voornamelijk het kraamhok en de hokken spuiten. Mijn man doet de zeugen en de vleesvarkens. Bij de piekdagen stuurt mijn man de knechten aan. Maar op dit moment vind ik het een goede taakverdeling en zou ik er niets aan veranderen.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

We hebben de boekhouder, notaris, familie, broers en zussen van mijn man en bank benaderd. Ik heb ook Mevrouw de Boer benaderd. We hebben toen een jaartraject gedaan, om even af te tasten hoe de werkverdeling het makkelijkst gaat. Dat heb ik als zeer positief ervaren.

2. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?

Overal, maar bij de gesprekken met de broers en zussen ben ik niet aanwezig geweest, dat was iets tussen de familie.

3. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw schoonfamilie?

Ik werd goed betrokken door hen. Ik kijk er met een goed gevoel op terug.

4. In hoeverre werd de zachte kant in zo'n gesprekken besproken?

Nee, niet echt. Ik heb daar ook geen behoefte voor gehad. We zijn er gewoon met positiviteit ingegaan en hopen dat alles goed geregeld werd.

5. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Wij zijn getrouwd in huwelijksvoorwaarden. Sinds drie jaar is onze BV van evenredig van ons samen. We moeten nog het een en ander regelen in het testament. Maar we vinden het wel belangrijk dat het goed geregeld is tussen ons. We kennen slechte verhalen.

6. Wat zijn jouw positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Ik heb alles positief ervaren eigenlijk. Ik werd overal bij betrokken en dat vond ik fijn vooral omdat ik echt niets wist van de boerderij.

7. Wat zijn jouw negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Nee. Het enige wat ik kan bedenken is dat mijn man zich ooit schuldig voelt naar zijn broers en zussen toe. Dit omdat hij wel veel 'gekregen' heeft. Terwijl iedereen een deel gekregen heeft en dat is toen ook goed geregeld. Dus in principe hoeft hij zich daar niet druk over te maken.

8. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Nee, we hebben altijd gezegd dat de deur hier altijd open staat. Het is natuurlijk ook het ouderlijk huis geweest van mijn schoonfamilie. Dat is ooit wel vervelend, maar aan de andere kant is het ook geven en nemen. Bij mijn eigen ouders botert het al langere tijd niet meer zo goed. Dat is wat ik straks vertelde, zij snappen niet dat ik zo wil leven.

9. Wat zou jij anders gedaan hebben tijdens de bedrijfsovername?

Nee, ik vind dat het zo goed gegaan is.

10. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Praat met elkaar, laat elkaar uitspreken en zorg ervoor dat het voor alle partijen goed geregeld is.

11. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Ik heb het kenniscentrum niet gemist, dus ik zal zelf geen gebruik van maken denk ik. Als er een site was, had ik er vast even op gekeken. Misschien een checklist waar je mee in gesprek kunt gaan. Ook het bespreken met vrienden is voor mij zeer waardevol geweest.

Interview partner 17

Datum: 29 mei 2021

Korte inleiding

1. Wat is jouw leeftijd?

Ik ben 31 jaar oud.

2. Waar ben jij opgegroeid?

Ik ben zelf op een melkveehouderij opgegroeid.

3. Wat en waar is jouw woonsituatie?

We wonen nu sinds vier maanden op de boerderij en dat zijn mijn man en ik. Mijn schoonouders, een tante en een externe doen eigenlijk het hele werk op de boerderij.

4. Wat is jouw hoogst genoten opleidingsniveau?

Ik heb HBO, dier -en veehouderij gedaan en daarna verder gestudeerd in Wageningen. Hier heb ik dierwetenschappen gestudeerd.

5. Wat voor werk/ studie doe jij?

Ik ga vijf dagen buitenshuis werken. Ik werk bij de ABAB. Daar begeleid ik voornamelijk agrarische bedrijfsplannen.

6. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?

Koeien, akkerbouw en varkens.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Ik doe 80 tot 90 procent in het huishouden, de rest doet mijn man.

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Mijn schoonouders komen door de week, mijn schoonvader komt ook op zaterdag. Ik doe in het weekend de kalfjes, maar meer ook niet. Dit omdat ik er ook nog fulltime naast werk.

3. Waarom werk jij buitenshuis?

Voornamelijk voor zelfontwikkeling en ik vind mijn eigen zelfstandigheid ook zeer belangrijk nu. Stel dat ik nu meteen mee in het bedrijf gegaan was en we gingen uit elkaar of het bedrijf gaat failliet dan heb ik ook niks meer. Terwijl ik een goede basis qua school gehad heb en dat zou ik zonde vinden.

4. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?

Nou eerst zei ik altijd toen ik op VWO zat tegen mijn moeder die het huishouden doet: "Mam, hoezo heb je dat gedaan? Dan heb je zelf zo hard gewerkt en dan heb je dat allemaal opgegeven voor je man, daar snap ik echt helemaal niks van." Ik zei toen ook altijd dat ik dat nooit ging doen, dat ik het huishouden voor mijn man zou doen. Maar voor je het weet loopt het anders. Eerst dacht ik dat we ieder de helft zouden doen. Maar mijn man is gewoon superdruk en dan is het niet reëel om ook nog de helft in het huishouden te eisen. Het ideale plaatje voor mij is dan ook ieder de helft. Ik heb me er nu ook in geschikt, want een andere praktische oplossing zie ik ook niet. Of een externe meer in het huishouden te laten doen.

5. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?

Van de ene kant voelt dat niet helemaal tot mijn takenpakket aangezien ik buiten de deur werk. Stel dat ik wel in het bedrijf zou werken, zou ik mij niet vrij genoeg voelen. Iedereen hier is toch best wel hecht. En dat is erg sterk doordat je met verschillende familieleden samenwerkt. Zij leven al dertig jaar lang om alles samen te doen en dat het bijna onbegonnen werk is als ik daar in mijn eentje het voortouw zou nemen.

6. Geven ze jou daar ruimte voor?

Nee, daar geven ze mij geen ruimte voor. Ze zouden de ruimte wel willen geven, maar naar mijn idee is hun blik wel zeer beperkt op hun eigen bedrijf waardoor het anderen misschien al gauw extreem is. Alhoewel ze ook weten dat de volgende generatie het waarschijnlijk anders gaan en moeten doen. Maar dat toegeven vinden ze lastig.

7. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?

Niet. Uiteindelijk zal ik zelf nooit de keuze gemaakt hebben om hier te gaan wonen. Ik zou voor een iets levendiger gebied gaan. Daar heb ik ook veel over nagedacht: "Voor de komende veertig jaar ga ik ergens wonen wat mij eigenlijk niet trekt." Ik vind de boerderij leuk, ook omdat ik op een boerderij ben opgegroeid. Maar als ik zie waar ik vandaan kom, een grotere plaats met meer te beleven. Dan is dit het uiterste, geen pinautomaat of supermarkt in het dorp. Dus als het puur vrije keus was, was ik hier nooit gaan wonen. Maar ik heb toch voor de liefde gekozen. Verder zou ik wel willen dat mijn vriend wat vaker tijd heeft, maar dat zit ervoor nu nog niet in.

8. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Nee.

9. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Mijn vriend zou wel echt graag willen dat ik mee in het bedrijf ga later.

10. Denk je dat dat komt doordat je man dat vanuit vroeger graag zou willen?

Meerdere redenen. Maar inderdaad doordat zijn ouders ook samenwerken. Door de grootte van het bedrijf is het straks een uitdaging om het allemaal rond te zetten zonder zijn ouders. En ik denk dat hij het ook fijn vindt qua verantwoordelijkheid. Ik denk dat hij het prettig vindt om dit samen te delen. En dat hij bepaalde dingen bij iemand anders kan neerleggen.

11. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?

Ik merk wel dat ze andere verwachtingen hebben. Toen wij hierheen verhuisde was zei mijn schoonvader: "Dus jij wil niks met het bedrijf te maken hebben?" Terwijl dat helemaal niet zo is, ik wil eerst een zelfstandig leven ernaast hebben. Ik ga spring zeker bij waar nodig. En die moeder zei ook toen meteen van: "Ik ben toen ook gelijk gestopt." Zij hebben gewoon een bepaald beeld voor zich dat ze dit ook voor de volgende generatie zijn. Het is geen druk opleggen, maar je merkt wel dat ze het anders hadden voorzien. En dat is niet erg, maar je voelt wel dat je niet voldoet aan hun verwachtingen.

12. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee, dat hebben ze eigenlijk nooit zo uitgesproken. Al weet ik wel dat bij hen de verdeling vroeger heel anders was. Bij mij thuis was de verdeling iets gelijker tussen mijn broers. Want ik ging bijvoorbeeld echt geen kleren halen voor mijn broer en dat deden de zussen van mijn vriend wel voor hem. Ik vind als je een eigen bedrijf kunt leiden, dan moet je ook weten hoe een vaatwasser werkt en niet wereldvreemd worden. Gelijk hoeft het ook zeker niet, het belangrijkste is wat ik wil voorkomen is dat hij niet weet hoe het moet.

13. Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie in het huishouden?

Ja, ik had het liever gelijk gezien en dat ik daardoor meer spanning heb naar mijzelf toe. Maar in de praktijk is het anders geen reële oplossing. Ik heb geen druk dat het altijd perfect moet zijn. Maar het is voor mij een drempel om een externe hiervoor in te schakelen, zo van 'ik voel mij er te goed voor om het huishouden te doen'.

14. Hoe ervaar jij de taakverdeling over het huishouden, kinderen, bedrijfsvoering?

Ik vind het wel prima zo. Dit komt ook natuurlijk doordat ik zelf een agrarische achtergrond heb. Maar ik zou nu ook niet meteen mee in het bedrijf willen, ik wil mij eerst focussen op mijn carrière. En daarnaast is het ook zo dat de familie zo erg op elkaar ingespeeld zijn en wanneer ik er mee in wil gaan wil ik ook invloed hebben beslissingen. Daar is nu nog niet echt ruimte voor en dat vind ik ook niet erg. Ik doe graag de hand en span diensten

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Ik denk dat hij in het begin zo weinig hoefde te doen, dat hij eigenlijk geen verwachtingen had. Dat het leven wat hij eerst had, gewoon zo doorging.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Hij zou graag hebben dat ik meer doe. Maar als we het er dan over hebben snapt hij ook waarom ik het niet wil.

3. Hoe voel jij je over deze verwachtingen?

Met mijn vriend kan ik het er altijd over hebben en dan komen we er altijd wel uit.

4. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het huishouden?

Ik denk dat zij liever de traditionele verdeling hadden verwacht. Dit omdat het bij hen altijd goed bevallen was. Het kan per definitie niet dat wanneer je hetzelfde pad als iemand anders bewandeld, dat je ook hetzelfde resultaat krijgt.

5. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het bedrijf?

Ze hopen natuurlijk het beste voor ons. En ze denken dan denk ik van "als ze hetzelfde als ons doen, zal het bij hen ook goed komen".

6. Hoe voel jij je over deze verwachtingen?

Dat vind ik lastiger. Je partner kies je en de schoonouders die krijg je erbij.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Ik zou het liefste 50/50 willen.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Ik zou voor mijzelf het werk buitenshuis houden, maar niet per se fulltime. Ook in het huishouden zou ik wat minder willen doen. De uren die ik daarmee vrijmaak zou ik wel in het bedrijf willen stoppen. Ik en mijn man hebben het daar wel over, maar meer voor richting de toekomst. Het zou nu ook al anders kunnen, maar nu omdat zijn ouders nog meewerken wil ik ook niet meer gaan werken op het bedrijf. Mijn schoonouders hebben al een aanpak en zijn daar redelijk standvastig in. Stel dat ik later in het bedrijf ga, wil ik wel meer mijn eigen ding kunnen doen en niet op hun aanpak.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Ik werk zelf bij de ABAB en ik zit op kantoor om bedrijfsplannen uit te werken. Op mijn werk ben ik dus al zeer intensief bezig met overnames. Op die manier hoor ik veel over overnames en weet ik er ook veel vanaf. We hebben 1 keer een adviseur gehad om beginwerk te maken omtrent de overname. Hier waren mijn schoonouders niet tevreden over en toen zijn we daarmee gestopt.

2. Zou jij ondersteuning willen hebben omtrent de zachte kant van een overname?

Ik denk dat wij betreft de zakelijke kant best wel uit kunnen komen, ook qua kennis. Maar de zachte kant en met name de communicatie zal wel handig zijn. Want ik snap ooit echt niks van hun communicatie maar dat zal wel al jaren zo gaan denk ik dan. Ik heb daar wel de meeste moeite mee. Het liefst zou ik ook op communicatief gebied even met elkaar spreken met bijvoorbeeld een coach. Maar als ik dat aan hun voor zou stellen, zouden zij niet echt enthousiast zijn.

3. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?

Ja, wel volledig. Het liefst zou hij hebben dat ik het woord doe, maar ik vind het veel belangrijker dat het een gesprek is tussen hem en zijn ouders.

4. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw schoonfamilie?

Als je vijf dagen in de week buitenshuis werkt, kan ik niet overal bij zijn. Maar buiten dat om betrekken ze mij er wel volledig in.

5. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Huwelijkse voorwaarden.

6. Wat zijn jouw positieve ervaringen tot nu toe geweest tijdens bedrijfsovername?

Ik denk dat de stap van het huis wisselen wel een goede stap geweest is. Om toch de verantwoordelijkheid meer bij ons ligt.

7. Wat zijn jouw negatieve ervaringen tot nu toe geweest tijdens bedrijfsovername?

Het gebrek van communicatie. En vooral ook de manier waarop ze communiceren. Sommige dingen vinden hun zo logisch dat ze het raar vinden dat ik het niet logisch vindt. En ik heb in Wageningen op kamers gezeten en dat vond ik fijner wonen dan hier. Daar had ik echt mijn eigen leven, hier is dat niet mogelijk. Als ik hier bijvoorbeeld de muur wil gaan schilderen dan weten mijn schoonouders al direct dat ik wil gaan schilderen terwijl ik nog niet eens bezig ben. Zij zien dat bijvoorbeeld de verf al staan en ze zullen ook hun mening daarover geven. En daar hoeft ik niet iets om te geven maar het idee dat ze altijd meekijken vind ik niet zo prettig. René vindt het juist wel prettig dat zijn familie erg dicht bij hem staat.

8. Wie denk je dat jullie zou kunnen helpen in het overnametraject?

Inhoudelijk ben ik wel verder in hoe het gaat in een overnameproces, zou ik willen dat dat gebeurt via een onafhankelijk persoon. De communicatie zou beter mogen. Misschien dat iemand ons daarbij zou kunnen helpen, maar dat is wel meteen een gevoelig puntje. Want het heeft altijd zo gegaan en zij vinden het ook moeilijk om het daarover te hebben.

9. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Niet zozeer uit mijn persoonlijke situatie, maar meer vanuit mijn werk. Dat je het op papier wel duidelijk geregeld moet hebben. Want je merkt bijvoorbeeld wel dat de generatie voor ons veel vaker samenbleven betreft relatie. De scheidingen nu zijn 40% en ook al hoop je het niet moet je er wel rekening mee houden. Dat moet je bespreken wanneer het goed gaat. Er zijn scheidingen waar de partner altijd meegewerkt heeft en fiscaal is dat ook geoptimaliseerd. En waarbij een bepaling is opgenomen waarin staat dat de opvolger geen nadelen heeft van een scheiding (indien ouders scheiden mag het niet zo zijn dat het bedrijf omvalt). Maar de partner heeft toen niets gekregen toen zij en haar man uit elkaar gingen, omdat het zo beschreven was. Het nadeel voor een partner kan zijn is dat de adviseur misschien te veel kijkt naar het bedrijf en vorige generatie. Waardoor zij jou misschien wat in het niet stellen. Indien je met iemand getrouwd was die in loondienst zat, is het veel makkelijker om te scheiden. Aangezien er minder vermogen in zit en omdat je vaak nog graag hebt dat het bedrijf doorgezet wordt. Het moet daarom wel belangrijk zijn om een arbeidsvergoeding op te zetten voor de partner. In een situatie waar de opvolger met ouders samenwerkt, is het voor de partner wel lastiger. Want ik zie mijn schoonouders dan echt iedere dag en ook wanneer je gewoon even elkaar niet wilt zien (terwijl ze heel aardig zijn). Maar als mijn man het bedrijf niet zou overnemen, dan kon ik makkelijker kiezen om een keer op bezoek te gaan.

De partner moet er wel echt bewust van zijn dat dit een keuze is voor de komende veertig jaar. Zelf zit ik een studieclub met agrariërs die ook nog buitenshuis werken. Zo leren we veel van elkaar en om ervaringen uit te wisselen. Het is erg prettig om met hen te sparren. Als ik zoiets met 'gewone' vriendinnen deel, is het begrip toch minder dan dat iemand het zelf meemaakt. En als ik iets in die studieclub deel, dan heb je toch meer het idee dat je er niet alleen voorstaat.

10. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Het inhoudelijke mag niet ontbreken omdat de basis is, maar voor mijzelf haal ik veel uit gesprekken met mensen die in dezelfde situatie zitten.

Interview partner 18

Datum: 6 mei 2021

1. Wat is jouw leeftijd?

31 jaar

2. Waar ben jij opgegroeid?

Niet op een agrarisch bedrijf. Ook nooit bij stilgestaan om hoe het is om te leven op een boerderij.

3. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Samenwonend met mijn vriendin op het bedrijf.

4. Wat voor werk/ studie doe jij?

Marketeer.

5. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?

Aardappelbedrijf met verwerkingstak naar verse friet. Vrijwel alle oogst wordt zelf verkocht, dit gaat veelal naar horeca. Alleen eigen mensen in dienst.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Ik verzorg in de avond en middag het eten. Stofzuigen doe ik niet, dat doet mijn schoonmoeder. Zij doet eigenlijk het hele huishouden. Niet dat we het niet willen, maar we wonen hier pas net en mijn schoonmoeder doet het graag.

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Alles wat op het veld gebeurt, doet mijn vriendin. De broer van mijn vriendin is verantwoordelijk voor de productie van de verse friet. Hij levert het ook uit naar klanten. Mijn schoonvader die doet eigenlijk alles. Ook doet hij de boekhouding. Mijn schoonmoeder doet alles daaromheen. Ik doe zo nu en dan hand en spandiensten.

3. Werk jij buitenshuis? Zo ja, welk beroep en hoeveel uur?

Ik heb verschillende studies gevolgd. Ik ben altijd in loondienst bij bedrijven werkzaam geweest en dat bevalt mij erg goed. Ik heb ook overwogen om deels op de boerderij te gaan werken, maar dat moet het ook zo zijn dat de extra arbeid ook terugbetaald wordt. Er is altijd wel iets te doen op de boerderij, maar dat levert vaak niet altijd meer geld op. Ook voor mijn eigen zekerheid vind ik het belangrijk om zelf mijn eigen inkomen te hebben.

4. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?

Jazeker, ik voel mij op geen enkele manier geremd. Mijn schoonfamilie is daar ook heel vrij in.

5. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?

Nee, zij laten mij doen wat ik graag doe.

6. In hoeverre worden bedrijfsbeslissingen in jouw privéleven meegewogen?

Bij veel beslissingen wordt mijn advies gevraagd. Ik heb een economische achtergrond dus daarin kan ik best goed wat doorberekenen. Maar als zij een nieuwe machine willen kopen om het land te bewerken, dan hoeven zij mij daarin niet te betrekken omdat ik helemaal geen verstand daarvan heb.

7. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?** Nee, dat verwacht ze niet van me. Ze weet dat ik druk ben. Naast mijn werk, help ik ook mee op het bedrijf. Ze beseft ook dat ik geen tijd heb om alle huishoudelijke taken op mij te nemen.
8. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
In het najaar is het altijd erg druk op het bedrijf. Dan voel ik wel de druk om op de tractor te springen en mee te rijden. Ik voel het niet zoals spanning aangezien ik ook besef dat het erbij hoort. Het voelt voor mij dan ook niet als een 'must', maar ik ben er gewoon voor het bedrijf in die periode.
9. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee, niks.
10. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee ook niet.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
Nee, eigenlijk niet denk ik. We hebben geen takenlijstje.
2. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?**
Dat ik help waar nodig is. Maar als ik niet kan, dan snapt ze dat ook.
3. **Hoe voel jij je over deze verwachtingen?**
Ik snap het, daar heb je min of meer voor getekend als je hier komt wonen. Maar voor buitenstaanders is dat lastig te begrijpen. Mijn collega's bijvoorbeeld, die zeggen na een werkdag: "Zo en nu de bank op". En als ik dan zeg dat ik nog op de boerderij ga werken, snappen zij dat niet.
4. **Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het huishouden?**
Mijn schoonmoeder doet het liever allemaal zelf. Ik heb het idee dat zij het ook heel erg leuk vindt om te doen. Uiteindelijk lukt het onszelf ook wel, maar nu wordt het gewoon heel makkelijk gemaakt.
5. **Hoe voel jij je over deze verwachtingen?**
Ik vind het heel erg fijn dat ze zoveel taken op zich neemt. Ze heeft ook liever dat zij bijvoorbeeld de planten water geeft, want als ik het doe gaan ze dood.

Gewenste situatie van partner

1. **Wat is jouw gewenste taakverdeling op het bedrijf?**
Dat vind ik lastig. Ik zou misschien wel meer willen werken op het bedrijf, maar het moet ook passen binnen het bedrijf. Ik voel mij nu nog wel genoodzaakt om voor mijn baas te werken. Niet dat zij niet zonder mij kunnen, maar vanwege het inkomen is dat wel een stabiele factor. Ik wil wel blijven bijspringen hier op het bedrijf.
2. **Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?**
Dat is zoals het nu gaat ideaal.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Ja, dat is wel gebeurd. Ik ben daar een beetje buiten gebleven. Voor nu is het bedrijf onder hun vieren gedeeld. En ik heb niet per se de wil dat ik daarbij hoef te zijn omdat ik van de 'koude kant' ben. Ik krijg wel heel veel mee van wat er gezegd wordt. Ook mag ik mijn mening hierover geven en dat wordt ook gewaardeerd.

2. Word je dan meestal betrokken door jouw partner of schoonfamilie?

Ik denk meer door mijzelf, omdat ik het ook een heel interessant onderwerp vindt. En dat mag ook gewoon.

3. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Samenlevingscontract.

4. Wat zijn volgens jou succesfactoren als het gaat om een goede overname?

Ik denk sowieso dat wanneer iedereen er uiteindelijk een goed gevoel over heeft. Iedereen moet zich fijn voelen bij de nieuwe situatie.

5. Wat zijn jouw negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Veel adviseurs die brengen een advies uit om maar een advies uit te brengen. Als je vijf adviseurs spreekt, dan krijg je ook allemaal andere antwoorden. Ik vraag mij dan af wat ik nu moet doen. Bij een agrarische bedrijfsovername zou ik zeggen dat je je juist heel erg moet verdiepen in het type bedrijf, want dat is natuurlijk overal anders. Het is dus een stukje maatwerk wat uitgebracht moet worden. Ik heb het idee bij veel adviseurs dit ontbreekt in de zin van 'we pakken het advies van bedrijf A en dat passen we toe bij bedrijf B'.

6. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Nee, dat is niet veranderd. Je merkt wel dat mijn vriendin en haar broer zich steeds meer gaan mengen in bedrijfsbeslissingen. Zij voelen zich steeds meer verantwoordelijk.

7. We hebben het net gehad over de adviseurs, werd er toen gesproken over de zachte kant?

Alleen heel kort. Ze doen er weinig mee.

8. Heb jij dit gemist?

Ik heb er nooit bij stil gestaan. Maar nu je het zegt denk ik wel dat ik het gemist heb. Het feit dat het amper besproken wordt door een adviseur, geeft wel aan dat het onderbelicht wordt.

9. Wat zou jij nu anders gedaan hebben tijdens de bedrijfsovername?

Nee, niet echt. Met de kennis van nu zou ik misschien niet zoveel adviseurs gesproken hebben. Maar laat ze niet achterwegen.

10. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Je moet bij jezelf wel afvragen of je dit echt wilt. Dit bedoel ik niet negatief, maar je moet je wel beseffen dat je altijd gebonden blijft aan het bedrijf. Stel je bent een reislustig persoon, dan moet je wel goed nadenken over of je dit misschien wilt inleveren als je met een boer gaat. Toen ik aan mijn vriendin vroeg waar we gingen wonen zei zij: "Niet te ver weg". Dus ik dacht hier in het dorp ergens, maar ze bedoelde eigenlijk niet verder dan de straat waar het bedrijf ligt. Dat is dus ook omgaan met verwachtingen.

11. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Ik denk dat het een samenhang moet zijn tussen een goede website waar veel informatie zo al opstaat en tussen goede adviseurs die iedere situatie nauwkeurig bekijken en daar een passend advies toe geven. Ook bijvoorbeeld ervaringen over bedrijfsovernames, dat kan ook goede ideeën geven. Het wiel hoeft namelijk niet drie keer uitgevonden te worden.

Interview partner 19

Datum: 21 mei 2021

Korte inleiding

1. Hoe oud ben je?

26 jaar.

2. Waar kom je vandaan?

Uit een dorp, niet op een agrarisch bedrijf.

3. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Ik woon samen met mijn man bij de boerderij, nu bijna een jaar.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Ik doe de meest huishoudelijke taken, zoals poetsen en schoonmaken maar hij helpt wel af en toe met dingen op te ruimen.

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Hij zit sinds 2/3 jaar mee in de maatschap met zijn ouders. Ze werken nog samen 1 van de 3 andere broers werkt ook op het bedrijf maar alleen mijn vriend zit mee in de maatschap. Ik spring alleen bij als het nodig is.

3. Werk jij buitenshuis? Zo ja, welk beroep en hoeveel uur?

Ik werk zelf 36 uur buitenshuis, soms wat meer.

4. Waarom werk jij buitenshuis?

Ik ben niet opgegroeid op een boerderij en ben ook een beetje angstig voor dieren. Daarnaast heb ik ook een opleiding afgerond en wil ik graag hier iets mee doen en mijn eigen ding hebben.

5. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?

Alle beslissingen worden besproken en overlegd. Ik doe ook mijn best om zo veel mogelijk mee te krijgen.

6. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, in het huishouden helemaal niet, hij is wel gemakkelijk.

7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Alleen dat soms stress op het bedrijf ook binnenshuis komt.

8. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Ik voel zelf wel af en toe druk om mee te helpen, maar dat is misschien niet vanuit mijn schoonouders. Mijn schoonzusjes studeren nog en hebben een bijbaan bij mijn schoonouders en dan voelt het wel eens alsof ik te weinig doe, maar dit zit meer bij mezelf dan bij mijn schoonouders.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
Hij gaat er sowieso vanuit dat ik die taken op mij pak. Hij probeert echt wel mee te helpen en dat is al fijn. Ik vind het ook niet erg om deze dingen toe.
2. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?**
Hij heeft geen verwachtingen van mij in het bedrijf, hij wil gewoon dat ik doe wat ik leuk vind.
3. **Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het huishouden en in het bedrijf?**
Ze verwachten niks maar vinden het wel fijn als ik meehelp. Mijn schoonmoeder biedt wel regelmatig aan mij te helpen met het huishouden.

Gewenste situatie van partner

1. **Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?**
Ik vind dat je per dag moet kijken, ik heb een onregelmatig rooster en afhankelijk hiervan doen we soms meer samen en soms doe ik iets zelf.
2. **Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?**
Dat weet ik nog niet helemaal zeker. Voor de komende jaren blijf ik bij mijn werkgever, als er kinderen komen zal ik wel minder gaan werken maar niet stoppen. Als ik stop zou ik mijn diploma kwijtraken. En wellicht boekhoudkundige taken voor het bedrijf over nemen zodra schoonmoeder het niet meer wil doen.

Bedrijfsovernameproces

1. **Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?**
Ja, we hebben deelgenomen aan workshops van de Rabobank, verdeeld over 5 avonden. Hierdoor zijn we ook veel in gesprek gekomen over de overname. Daarnaast heeft ook de accountant van de ABAB meegewerkt.
2. **In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces?**
Bij de meeste gesprekken ben ik aanwezig geweest mits ik vrij was. Daarnaast zijn er geen geheimen voor mij dus wordt alles gedeeld en mag ik erbij komen zitten wanneer ik wil. De schoonfamilie is heel open.
3. **Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?**
Er zijn nog geen regelingen opgesteld. Officieel wonen we beide nog thuis maar wonen we op een gedeelte van het bedrijf.
4. **Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?**
Dat er open en eerlijk over gepraat wordt en dat de ouders van mijn partner hem nu al veel verantwoordelijkheid geven om hem te laten groeien. Nu hoop ik dat mijn schoonouders ook wat meer tijd voor zichzelf gaan pakken.
5. **Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?**
Nee, niet echt.
6. **Wat heb jij gemist tot nu toe in de bedrijfsovername?**
Nee, tot nu toe nog niets. Ik heb wel het gevoel dat de workshops van de Rabobank hebben geholpen, hier werd ook gepraat over de zachte kant en financiële kant met de hele familie. Dit heeft er ook toe geleid dat wij met de hele familie hebben samen gezeten om te praten daarover.

7. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Doe vooral waar je jezelf goed bij voelt en blijf je eigen ding doen als je dat wilt. Daarnaast moet je ook je eigen verwachtingen uitspreken naar elkaar toe. Als mijn partner wel had gewild dat ik mee in het bedrijf ging dan waren we nu waarschijnlijk niet meer bij elkaar, elkaar dus in de waarde laten. En probeer interesse te tonen in het agrarisch bedrijf.

8. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Ik denk vooral het stukje financiële en verzekeringen, wat als er iets gebeurt met mijn partner?

Interview partner 20

Datum: 3 juni 2021

Korte inleiding

1. Waar ben jij opgegroeid?

In een dorp

2. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Ik woon samen met mijn vriendin op het bedrijf van haar ouders

3. Wat is jouw opleidingsniveau?

Mbo-niveau 4

4. Wat voor werk/ studie doe jij?

Docent agrarische mbo-opleiding en in dienst bij een loonwerker.

5. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?

Een fruitteeltbedrijf met recreatietak

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden

We proberen zo veel mogelijk huishoudelijke taken te verdelen. Ik ben opgeruimder en mijn vriendin is wat rommeliger. In de winter doe ik meestal meer in het huishouden omdat ik meer thuis ben en in de zomer is het andersom. Verder proberen we zoveel mogelijk taken te verdelen

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Mijn schoonouders werken beide nog op het bedrijf. Mijn schoonmoeder doet voornamelijk de recreatietak en mijn schoonvader het fruit en het onderhoud overal omheen.

3. Werk jij buitenshuis? Zo ja, welk beroep en hoeveel uur?

Ik werk buitenshuis als docent op een agrarische mbo-opleiding en bij de loonwerker. In totaal is dit meer dan een fulltimebaan vooral in piekperiodes. Ik doe dit werk omdat ik hier veel voldoening uthaal.

4. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?

Met de recreatietak bij het huidige bedrijf weten we als we het overnemen en eventueel uitbreiden in de toekomst dat we in een groot deel van het jaar redelijk gebonden zijn aan het bedrijf. Hier wordt uitvoerig over gesproken.

5. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, niet echt, in het begin was het even zoeken naar het juiste ritme en wennen aan elkaar omdat we beide van thuis uit anders gewend zijn. Bij ons was alles strak en opgeruimd en bij mijn vriendin thuis was het schoon maar wel meer geleefd en hier hebben we geprobeerd een middenweg in te vinden. Soms leidt dit nog wel eens tot irritaties maar die spreken we dan uit en proberen we te verbeteren.

6. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee, helemaal niet.

7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee, helemaal niet, mijn schoonouders laten me vrij om mee te helpen op het bedrijf wanneer ik wil. Ik heb zelf ontzettend veel interesse in fruitteelt dus vaak ben ik al voor mijn schoonvader aan het snoeien

of aan het spuiten. Dit wordt ook gewaardeerd maar wordt niet van me verwacht. Als ik het niet doe is het hun net zo goed maar ze vinden het zeker fijn.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Dat ik wellicht iets relaxter word en dat we taken gelijk proberen te verdelen.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Mijn vriendin vindt het fijn dat ik me zo interesseer in het bedrijf, verder denk ik dat ze wel verwacht dat ik af en toe mee in spring als er hulp nodig is maar dat vind ik niet meer als normaal.

3. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het huishouden en in het bedrijf?

Mijn schoonouders verwachten weinig. Ze vinden het wel fijn als ik meehelp of iets onderneem op het bedrijf maar ze verwachten niets. Schoonvader zegt altijd dat hij niemand vraagt om mee te helpen of te werken maar als iemand zelf komt is hij/zij altijd welkom.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Ik zou wellicht willen dat mijn vriendin wat meer in het huishouden doet maar dat ligt er ook aan wie dadelijk meer/minder gaat werken dus daar moeten we samen uitkomen.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Afhankelijk hoe het bedrijf zich ontwikkelt wil ik naast mijn eigen baan me inzetten voor het onderhoud en de fruitteelt tak. In de toekomst zal mijn vriendin het bedrijf over nemen van haar schoonouders en zullen meer taken op onze schouders komen.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Nee, nog niet, mijn schoonouders en vriendin zijn in de oriënterende gesprekken/fase met de boekhouder.

2. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces?

Ik word overal in betrokken en alles wordt verteld zowel door mijn vriendin als mijn schoonouders. Er zijn nog geen gesprekken geweest waar ik bij heb aangesloten omdat het proces nog niet zo ver is.

3. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Er zijn nog geen regelingen opgesteld. Officieel wonen we beide nog thuis maar we wonen op het erf van mijn schoonouders

4. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Dat mijn schoonouders nu al de ruimte geven om onze eigen ideeën in het bedrijf uit te voeren en mijn werk waarderen.

5. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Vanwege de zussen van mijn vriendin is het vaak nogal lastig om over de bedrijfsovername te spreken. Dit omdat er sprake is van een moeizamere band en de vraag is of het wel gegund wordt aan mijn vriendin/ons.

- 6. Wat heb jij gemist tot nu toe in de bedrijfsovername?**
Nog niets tot nu toe.

- 7. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?**
Blijf jezelf en doe je eigen ding.

Interview partner 21

Datum: 19 mei 2021

Korte inleiding

1. Waar ben jij opgegroeid?

In de Betuwe.

2. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Ik woon momenteel nog thuis bij mijn ouders. Hebben een eigen bedrijf in tuin- en parkmachines. Hopelijk dit jaar het bedrijf samen met mijn vriend over te nemen.

3. Wat is jouw opleidingsniveau?

Mbo-niveau 4.

4. Wat voor werk/ studie doe jij?

Paraveterinair (dierenartsassistente).

5. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?

Vleesveehouderij.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Momenteel niet van toepassing, we wonen niet samen.

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Mijn vriend runt het bedrijf met zijn oma. Zijn oma doet het grootste gedeelte van de boekhouding. Hij is vooral bezig met het vee.

3. Waarom werk jij buitenshuis?

Dit omdat ik met veel plezier daar werk. Later niet financieel nodig.

4. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee.

5. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Hij hoeft niet te helpen in het huishouden.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het agrarisch bedrijf?

Dat ik bijspring als dat nodig is.

Bedrijfsovernameproces

- 1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?**
Momenteel bezig met bedrijfsovername maar geen ondersteuning.
- 2. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?**
Vrij weinig momenteel. Negatief. Je weet niet waar je aan toe bent. Communicatie is zeer slecht.
- 3. In hoeverre heb jij jouw 'zegje' kunnen doen en in hoeverre dit werd meegenomen in het proces?**
Vertel dingen tegen mijn vriend. Wordt weinig meegedaan.
- 4. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?**
Daar zijn we mee bezig.
- 5. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw schoonfamilie?**
Vrij weinig. Lastige situatie omdat je met de oma van mijn vriend te maken hebt. Zij kan het niet goed los laten. Praat er met mij weinig tot niet over. Praat er bijvoorbeeld wel met mijn schoonzus over.
- 6. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?**
Negatieve ervaring nu is dat er weinig gecommuniceerd wordt naar mij toe. Ik praat erover met vriendinnen en met mijn ouders. Zij geven mij advies.
- 7. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?**
We zijn er natuurlijk al even mee bezig. Irritaties bij mij zijn erg hoog. Sfeer wordt er niet gezelliger op. We draaien er nu vooral omheen.
- 8. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?**
Blijf communiceren.

Interview partner 22

Datum: 4 mei 2021

Korte inleiding

1. **Waar ben jij opgegroeid?**
In een dorp, niet op een agrarisch bedrijf.
2. **Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Ik woon samen met mijn man op het agrarisch bedrijf.
3. **Wat is jouw hoogst genoten opleidingsniveau?**
HBO
4. **Wat voor werk doe jij?**
Ik doe voornamelijk bestuurswerk bij verschillende organisaties en verenigingen daarnaast ben ik vooral moeder en doe ik administratieve en strategische zaken voor het bedrijf.
5. **Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?**
Melkveebedrijf met fruitteelt.

Huidige situatie

1. **Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Ik doe voornamelijk het huishouden, maar mijn man helpt wel veel met de kinderen. Als het mogelijk is neemt hij ze mee tijdens zijn werk. Ik kook voornamelijk en doe de was en poetsen.
2. **Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Mijn man werkt nog samen met zijn broer en hun vader en oom helpen nog regelmatig mee. De broer van mijn man doet hoofdzakelijk het melkvee en mijn man hoofdzakelijk de fruitteelt. Ik doe de administratieve zaken en als er iets geregeld moet worden qua vergunningen hou ik me daar ook mee bezig.
3. **Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?**
Ja, dat voel ik me.
4. **Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?**
Nu het echt het bedrijf van mijn man en zijn broer is durf ik zeker mijn inbreng te brengen. Ik ben ook erg rechttoe rechtaan en spreek graag uit wat in mijn hoofd zit.
5. **In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?**
Zoveel mogelijk, werk en privé lopen continu in elkaar over.
6. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Niet per se van mijn partner maar wel van de omgeving. Ik heb gewoon een ontzettend druk rooster, de kinderen zijn tussen de middag en na school vaak thuis dus het kan nog wel eens een rommeltje zijn vergeleken bij vrienden.
7. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee niet echt.

8. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee, niet over het huishouden. Allicht zouden ze misschien wel willen het opgeruimder is maar dat is nou eenmaal niet zo.
9. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee, omdat ik me er niet zo heel erg mee bemoeid heb toen de oudere generatie nog in het bedrijf zat
10. **Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Ik maak me soms wel druk om de toekomst en waar het allemaal naar toe gaat.
11. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
Dat als hij binnenkomt het eten klaar staat en het huis gepest is. Dit is alleen niet altijd zo en dat is ook prima.
12. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?**
Dat ik doe waar ik me goed bij voel. Hij vindt het fijn dat ik zo betrokken ben.
13. **Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het bedrijf?**
Ik denk dat ze daar niet echt verwachtingen over hebben.
14. **Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?**
Ik zou het liefst meer huishoudelijke taken uitbesteden, zodat ik zelf ook wat meer tijd krijg voor de kinderen en mijn bestuurlijke taken
15. **Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?**
Ik vind het prima zoals het momenteel is.

Bedrijfsovernameproces

1. **Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?**
Dat hebben we inderdaad. Voornamelijk van de boekhouder.
2. **In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?**
In de eerste overname ben ik nauwelijks betrokken, omdat dit toen niet van toepassing was. In de tweede overname ben ik overal bij geweest.
3. **In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw schoonfamilie?**
Door mijn schoonvader werd het gewaardeerd dat ik erbij zat. Door de oom van mijn partner minder.
4. **Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?**
Wij zijn getrouwd.
5. **Wat zijn jouw positieve ervaringen geweest van de agrarische bedrijfsovername?**
Dat mijn man en zijn broer op een goede manier het bedrijf over hebben kunnen nemen en niet al te veel financiële moeite geweest is.
6. **Wat zijn jouw negatieve ervaringen geweest van de agrarische bedrijfsovername?**
Tijdens het proces werd ik door de notaris nogal als minderwaardig beschouwd. Dit bleek ook uit denigrerende opmerkingen naar mij toe, dat ik er weer bij zat en dat hij maar een stoel haalde voor de koningin van het stel. Daarnaast bleek ook de oom van mijn partner en zijn broer toch meer moeite er mee te hebben. Hij maakte regelmatig opmerkingen dat de jongens het niet verdiende het bedrijf en dat hij ze het niet gunde.

7. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Ik denk tussen de overdragers en ondernemers niet maar voor mij is het soms moeilijk om het minpunt met de oom te vergeten.

8. Wat zou volgens jou de sleutel tot succes zijn bij een goede overname?

Open met elkaar praten en elkaar iets gunnen.

9. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Probeer je te interesseren in het bedrijf van je partner. Je hoeft niet per se in het bedrijf mee te werken of iets dergelijks maar communiceer over elkaars dag en toon oprechte interesse.

10. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Ik denk dat een bundeling van alle kennis over de agrarische overnames zeer waardevol kan zijn. Er wordt wel altijd geroepen van agrarische coach of mediator of het gesprek aan gaan maar in sommige families is dat nou eenmaal lastiger. Ik denk dat het goed zou zijn als hier meer aan gewerkt wordt.

Interview partner 23

Datum: 1 juni 2021

Korte inleiding

- 1. Waar ben jij opgegroeid?**
Op een vleesveebedrijf.
- 2. Wat is jouw opleidingsniveau?**
Hbo-veehouderij
- 3. Wat voor werk/ studie doe jij?**
CRV-fototeam, BAJK, en spring bij de kalveren.
- 4. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?**
Melkveebedrijf.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Wij hebben een poets, die komt iedere week. De boodschappen en eten koken doe ik zelf, zo nodig helpt mijn vriend mee. Mijn vriend is netjes in huis dus dat is fijn.
- 2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Nu hebben we twee stagiaires, maar als de kalveren niet wordt gedaan doe ik dat. Zo nodig weet ik hoe ik melkrobots moet schoonmaken. Administratie doe ik sinds kort, zo krijg ik meer inzicht in het bedrijf. Mijn vriend doet het management.
- 3. Waarom werk jij buitenshuis?**
Financieel en plezier.
- 4. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?**
Ja, dat doe ik zelf.
- 5. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?**
Ja, ik voel mij vrij genoeg. Ik heb ook mijn eigen werkzaamheden en laat mijn vriend ook vrij in het bedrijf. Stukje fokkerij hebben we beide gemeen daarin kunnen we soms verschillen.
- 6. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?**
Ja, in principe vind ik het belangrijk om ook mijn eigen ding te blijven doen.
- 7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Ik vind het soms jammer dat mijn vriend later komt en dan begin ik vast te eten. Ik voel dan soms geen waardering voor wat ik gedaan heb. Soms is het een punt van discussie geweest.
- 8. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee, alleen wanneer het kuiltijd is, maar dat is logisch.
- 9. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?**
Soms wanneer de vader van mijn vriend er is. Mijn schoonvader moet soms zien als wij aan het eten

zijn dat hij ons even met rust laat. Schoonmoeder kan het goed loslaten, schoonvader wat moeilijk. Op zondag kunnen wij ons eigen ding doen. Van mij mag hij vaker gaan fietsen, zodat wij ons ding kunnen doen. Ik denk dat het een generatiekloof is, vroeger gingen ze bijna nooit weg.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Het liefst dat ik alles doe in het huishouden.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner binnen het bedrijf?

Ik merk nu dat de schoonouders ouder worden, mijn vriend sparde altijd met zijn ouders maar dat is nu meer met mij geworden. Soms moet mijn vriend beter leren plannen, dat ik niet meteen kan komen omdat ik ook mijn eigen dingen heb. Ik vind het niet erg, maar moet het wel op tijd weten. Dan kan je het op elkaar afstemmen.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Dat we soms meer of blijven samen eten, vooral als je straks kinderen hebt.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Misschien werken met personeel, dan kan je makkelijker kwartiertje zitten. Hoe meer met personeel, hoe structureerde je kan werken.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Mijn boekhouder heeft ons begeleid, mijn vriend heeft ook met een cursus meegedaan van de Rabobank 2 á 3 jaar geleden. Het bedrijf is nu overgenomen.

2. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?

Ik mocht bij alle gesprekken aanwezig zijn, behalve met de gesprekken met de zussen van mijn vriend. De boekhouder heeft gekeken naar de overdragers en zussen. In het begin duurde het lang, omdat ze niet wisten wat er precies voor nodig was. Ik heb wel gezegd dat er niet zoveel uit het bedrijf moet worden gehaald dat we op een houtje moeten bijten, want geld gaat naar bedrijf. Het meeste heb ik bij mijn vriend gelaten. Het spannendste was de reacties van familie.

3. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Nee, dat moeten we eigenlijk nog doen. Dat hebben we niet gedaan.

4. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Boekhouder ging respectvol om met overdragers en lieten hun in hun waarde. Niet te veel naar een ander kijken. We zijn ook apart van elkaar naar de boekhouder geweest, overdragers en wij.

5. Welke tip zou je meegeven aan andere partners?

Ik denk dat het goed is als je weet hoe het boerenleven eruitziet. Probeer elkaar te begrijpen.

Interview partner 24

Datum: 5 mei 2021

Korte inleiding

1. Wat en waar is jouw woonsituatie?

We wonen in het dorp, 1 km van het bedrijf af. Na vijf jaar hopen we te kunnen wisselen met woning met mijn schoonouders. Ik ben zelf niet op een agrarisch bedrijf opgegroeid. Wij hebben een dochter.

2. Wat voor werk/ studie doe jij?

Fulltime bij loonwerker.

3. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?

Melkveebedrijf met 100 melkkoeien.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Het grootste deel van het huishouden doet mijn vrouw, ik doe af en toe een keer de was opvouwen. Ik probeer thuis te zijn als mijn vrouw aan het werk is. Als het rustig is doe ik ook een keer stofzuigen en de was. We hebben niet echt een taakverdeling, loopt vaak vanzelf.

2. Hoe is de huidige taakverdeling omtrent de zorg over de kinderen?

Wij hebben een dochtertje.

3. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Rondom fokkerij doet mijn vrouw, ik melk regelmatig en doe de werkzaamheden op het land. Het is niet praktisch als we beide tegelijkertijd bezig zijn i.v.m. dochter of we moeten oppas hebben.

4. Waarom werk jij buitenshuis? (Plezier, financieel nodig, uitdaging?)

Financieel.

5. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?

Ja, zeker.

6. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?

Ik mag wel altijd meedenken en mijn mening wordt gevraagd. Wanneer er iets aangeschaft moet worden dat wordt het wel aan mij gevraagd. Qua technische kennis etc. Uiteindelijk word ik wel bij betrokken, maar verder ligt het bij hen.

7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, nooit. Alleen als er bezoek komt dan moet het wel opgeruimd zijn.

8. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie over de zorgtaken van de kinderen?

Nee, wanneer het druk is kunnen de oma's oppassen.

9. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Alleen wanneer er slecht weer aankomt en we moeten kuilen bijvoorbeeld dan is er een druk dat het klaar moet zijn voordat het gaat regenen. Voor de rest niet.

10. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, nooit.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Af en toe stofzuigen en de was doen.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner binnen het bedrijf?

Samen het bedrijf doen, bedrijf is gericht op twee personen. Natuurlijk op een efficiënte manier.

3. Wat zijn de verwachtingen van de schoonfamilie?

Doen wat er moet gebeuren, verder geen bijzonderheden.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Zoals het nu is.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Dat is eigenlijk dat we het straks over 10 jaar met z'n tweeën kunnen runnen. Dan kan schoonvader het rustig aan doen.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Bedrijf is nog niet overgenomen. Ik denk dat we dan gebruik gaan maken van de boekhouder. Als het zo ver is, is wel extra specialisme belangrijk. Wij zijn van plan om hiervan gebruik te maken daar is het moment dan ook voor.

2. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Wij zijn getrouwd huwelijkse voorwaarden.

3. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Weet ik zo niet.

4. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Dat zal in samenspraak zijn met mijn schoonfamilie. Als die mogelijkheid er is, je wordt er nooit stommer van. Iedereen heeft een andere inkijk. Andere opties bekijken en laten bezinken, kan een opening zijn naar iets anders. Je kan nooit te veel informatie hebben en tijdig mee beginnen.

Interview partner 25

Datum: 31 mei 2021

Korte inleiding

- 1. Wat is jouw leeftijd?**
19 jaar.
- 2. Waar ben jij opgegroeid?**
Dorp.
- 3. Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Ik woon nog thuis.
- 4. Wat is jouw opleidingsniveau?**
Mbo-opleiding.
- 5. Wat voor werk/ studie doe jij?**
In de recreatie als receptionist.
- 6. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?**
Champignonbedrijf.

Huidige situatie

- 1. Waarom werk jij buitenshuis?**
Financieel. Ik wil ook niet meewerken op het bedrijf van mijn vriend, misschien later maar nu niet. Het is niet de bedoeling dat we het samen gaan doen.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

- 1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
Dat ik het gehele huishouden ga doen.
- 2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner omtrent de zorgtaken van de kinderen?**
Mijn partner ziet graag in de toekomst dat ik op de kinderen ga passen, maar ik zie ze liever naar een kinderopvang door de week. Hierin verschillen onze meningen. Misschien anders naar de oma's brengen een aantal dagen. We zullen het gaan zien.

Bedrijfsovernameproces

- 1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?**
Bedrijf is nog niet overgenomen, mijn vriend blijft eerst nog in het bedrijf werken. Ze zijn eerst kijken of het bedrijf nog kan uitbreiden. Ik denk dat we gebruik gaan maken van de accountant en bedrijfsadviseur. Dit zijn de vertrouwenspersonen. Misschien bedrijf echt gericht op familiebedrijven.
- 2. Wat zijn succesfactoren voor een bedrijfsovername?**
Weet ik niet, kan ik mezelf moeilijk voorstellen. Ik heb hier geen verstand van, tevens kan ik daar ook niet in mee praten. Ik sta er wel voor open dat er iemand is die uitlegt waar het over gaat.

3. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Ik denk niet dat de sfeer gaat veranderen.

4. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Blijven praten en uitspreken wat je gevoel is. Ook positieve dingen benoemen die goed gaan.

5. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Veel mensen spreken, ik denk dat dit belangrijk is.

Interview partner 26

Datum: 19 mei 2021

Korte inleiding

1. Waar ben jij opgegroeid?

Melkveebedrijf

2. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Samenwonend met schoonouders twee aparte huizen op één erf. Ik heb vier kinderen.

3. Wat is jouw opleidingsniveau?

HBO

4. Wat voor werk/ studie doe jij?

Ik heb gewerkt als lerares, nu ben ik fulltime thuis.

5. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?

Melkveebedrijf.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Ik doe alles in het huishouden.

2. Hoe is de huidige taakverdeling omtrent de zorg over de kinderen?

Het meeste komt bij mij neer, schoolbezoeken, gesprekken, tandarts, kleding, ontbijt smeren etc. Ik regel dat allemaal hij past zich erop aan. Soms gaan de kinderen ook met mijn man mee in het bedrijf, ze hebben samen een moestuin. Dit regelt hij samen met de kinderen, dat is hun ding.

3. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Beslissingen nemen wij samen, ik doe de administratie. Mijn man doet de andere werkzaamheden op het bedrijf.

4. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?

Ja zeker. Ik heb ook een poets voor in huis.

5. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?

Ja, alleen als ik bijvoorbeeld de tuin wil veranderen dan moet ik wel alles zelf bedenken. Dus het mag wel, maar ik kom dan hulp tekort en dan gebeurt er niets. Ik vind dat soms vervelend. Ik heb natuurlijk wel mijn eigen geld. In principe heb ik vrijheid genoeg.

6. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?

Dat vind ik een lastige vraag. Ons privéleven wordt hierop aangepast. Voorbeeld: kinderfeestje thuis dan gaat het mesten wel gewoon door. Het bedrijf gaat altijd voor, de kinderen moeten dan wachten. Ook bij Pasen zouden we met z'n allen gaan picknicken, maar dan is mijn man aan het maaien. Ik ga dan toch met de kinderen. Dit geldt ook voor kerstmis bijvoorbeeld met kalven.

7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, nooit.

8. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Ja, dat wel. Dat het onze schuld is dat de overdragers in een zwart gat zijn gevallen na de overname. De overname heeft niet soepel verlopen. Elke keer achter de feiten aanlopen, dit was vervelend. De overdragers zagen het niet als: lekker op pensioen. Dit leidde tot frustratie. Ik ben een vrij gevoelig persoon en dat uitte zich dan weer naar de kinderen. We hebben veel aan de tafel gezeten dat het elke keer over het onderwerp ging, dit was niet leuk. Overdragers konden dit niet loslaten.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Het was moeilijk om papieren in te vullen, pas de laatste weken ging het sneller. Er kwam niets, vijf jaar over gedaan totdat we het mee eens waren.

2. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?

Voor de volle 100 procent.

3. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Het is heel erg, maar dat moet nog gedaan worden. We hebben alleen een concept, als er wat gebeurd zijn we de pineut. Alleen de voogdij voor de kinderen is geregeld.

4. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Het feit dat de overdragers toch hun handtekening hebben gezet en dat ze toch trots zijn. We zijn nu allemaal gelukkig en er is rust gekomen.

5. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Ik had iets meer maatwerk verwacht.

6. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Ja, de sfeer is veranderd zoals ik al eerder benoemde. De sfeer is nu relaxter, zonder nare opmerkingen. Zo lang het niet over het bedrijf gaat. De relatie met broer en zus is nu verbeterd. Ik kan mijn mening vaak moeilijk uiten richting mijn schoonfamilie. Ik ben blij dat ik nu mijn hart kan luchten naar jullie toe. Het is fijn om dit aan onbekenden te vertellen.

7. Wat heb jij toentertijd gemist?

Dat iemand toch had moeten zeggen na de overname, wat dan? Hoe gaan jullie het dan aanpakken? Daarna was er niets, dat heb ik gemist. De nazorg. De overdragers hebben dit ook duidelijk aangegeven. Het gevoel dat ze in een zwart gat vielen. Het was nu de gedachte: ik zie het wel.

8. Wie of wat had jou kunnen helpen bij het overnametraject?

Het adviesbureau had iemand moeten aanraden die daar verstand van heeft, maar dat is niet gebeurd.

9. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Blijven praten, blijf open en transparant. Blijf met een open blik naar elkaar kijken. Probeer het positieve erin te zien.

10. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Misschien een lijst met waar je aan moet denken bij een bedrijfsovername, wat kom je tegen? Wat zijn de tips? Lijst met mensen die je kan bellen voor informatie? Website met informatie? Als kenniscentrum een website had gehad zou ik hiernaar hebben gekeken.

Interview partner 27

Datum: 21 mei 2021

Korte inleiding

- 1. Wat is jouw opleidingsniveau?**
HBO.
- 2. Wat voor werk/ studie doe jij?**
Adviseur wet en milieuregelgeving.
- 3. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?**
Samen met zijn ouders een zeugenbedrijf en een autohandel bedrijf opgestart.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Ik woon nog niet samen met mijn vriend. Mijn vriend woont ook nog thuis dus zijn moeder doet voornamelijk nog veel voor hem.
- 2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Mijn vriend werkt thuis mee in het zeugenbedrijf samen met zijn ouders en één extern personeelslid. Hij heeft zelf ook een autohandel bedrijf. Dit is helemaal van hem en daar doen zijn ouders ook niks mee.
- 3. Werk jij buitenshuis? Zo ja, welk beroep en hoeveel uur?**
Ik werk fulltime buiten de deur. Ik zit op kantoor waar ik agrariërs help met de aanvraag van vergunningen en dergelijke. Op het moment zou ik graag wel wat minder willen werken en meer met mijn handen doen. Veertig uur per week met mijn hoofd in moeilijke materie is best lastig.
- 4. Waarom werk jij buitenshuis?**
Ik woon nog niet samen met mijn vriend en ik vind het nog te vroeg om daar aan de slag te gaan. Ik heb ook de HAS achter de rug en wil ook graag met mijn diploma aan de slag.
- 5. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?**
Dat kan ik nu niet zeggen, maar denk het wel.
- 6. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?**
Nee, niet in het zeugenbedrijf. Ik moet zeggen dat dat ook nog niet nodig is. Omdat zijn ouders nog in het bedrijf zitten en ik voel mij niet geroepen om mij daarin te mengen. Over de auto's durf ik wel zeker mijn mening te zeggen.
- 7. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?**
Dat wordt niet meegenomen, ook nog niet echt aan de orde gekomen bij grote veranderingen. Maar mijn vriend vraagt wel vaak om mijn mening.
- 8. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Als mijn vriend een drukke periode heeft dan merk ik dat ook wel echt aan hem. Hij is dan eerder geïrriteerd, maar dat hoort er ook een beetje bij. Dat hebben ondernemers in bijvoorbeeld de horeca ook.

9. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, dat niet per se.

10. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Mijn schoonmoeder vraagt mij vaak over wat mijn vriend vindt van bepaalde zaken omdat mijn vriend geen prater is. Ik heb dat de eerste paar keren wel nagevraagd bij mijn vriend en daarna doorgespeeld naar mijn schoonmoeder. Maar mijn schoonmoeder houdt de hand van mijn vriend nog heel erg vast en dat zorgt er juist voor dat mijn vriend de hakken in het zand steekt. Ik ben van mening dat zij hem wat meer vrij moet laten en dat hij dan vanzelf wel een keer gaat praten. Ik vind het ook lastig dat zij mij in die positie brengt, ik ga nu ook niet meer poolshoogte nemen voor mijn schoonmoeder. Alhoewel ze het allemaal erg goed bedoelt, alleen het is niet aan mij om dat soort zaken te bespreken. Dan zou er iemand voor moeten komen die gespecialiseerd is in familiegesprekken.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Dat ik eigenlijk alles doe in het huishouden.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner omtrent de zorgtaken van de kinderen?

Als we ooit kinderen mogen krijgen, dan hoop ik dat we het samen doen. Maar het ophalen/wegbrengen zal op mij aan komen.

3. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Ik denk dat mijn vriend het heel erg fijn vindt als ik een paar dagen in de week zou meehelpen in het bedrijf (administratie of in de stal). Maar hij zou het mij niet verplichten en ik denk eerlijk gezegd dat hij het ook wel fijn vindt als we niet constant op elkaars lip zitten.

4. Hoe voel jij je over deze verwachtingen?

Prima, ik sta er ook zo in. Het huishouden mag meer verdeeld zijn, maar dat gaat mijn vriend nooit doen.

5. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het huishouden?

Mijn schoonouders zeggen dat er geen verwachtingen zijn ten aanzien van mij. Maar ik denk dat ze uiteindelijk toch wel iets verwachten. Ik denk bijvoorbeeld dat mijn schoonouders het niet goed vinden als mijn vriend grotendeels het huishouden zou gaan doen.

6. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie omtrent de zorgtaken van de kinderen?

Idem dito.

7. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het bedrijf?

Ze zouden het leuk vinden als ik ook het bedrijf in ga, hetzelfde als wat hun doen. Ik denk niet dat het hun heel veel uitmaakt wat ik later voor werk doe. Maar ze weten ook dat wanneer ik tijd heb, ik altijd meehelp. En ik denk dat dat wel erg belangrijk is voor mijn schoonouders, dat is toch een stukje betrokkenheid en waardering.

8. Hoe voel jij je over deze verwachtingen?

Ik snap hun helemaal.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Ik wil later grotendeels het huishouden uitbesteden. Zo heb ik nog genoeg tijd om iets voor mijzelf te doen.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling omtrent de zorgtaken over de kinderen?

Ik ben mij ervan bewust dat deze taak meer bij mij gaat liggen, aangezien het vanuit vroeger ook meer bij de vrouw ligt. Dat betekent niet dat dat moet blijven, maar ik voel mij daar wel prettig bij.

Mijn vriend zal vaak thuis zijn tijdens het middageten en dan onze kinderen kan zien, wat buitenshuis werkende vaders niet kunnen. Dat ervaar ik als heel fijn en dat compenseert weer.

3. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Dat weet ik eigenlijk nog niet helemaal. Ik weet wel dat ik later niet fulltime werk bij het bedrijf waar ik nu werk. De collega's zijn echt superleuk en daarvoor ben ik nog daar aan het werk. De werkzaamheden zijn erg pittig. Pas na twee jaar weet ik eindelijk een beetje hoe het reilt en zeilt met de regelgeving. Daarbij verandert dit ook continue. Daarom zou ik ook graag wat werk doen wat meer op de automatische piloot kan.

Bedrijfsovernameproces

1. **Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?**
De boekhouder komt regelmatig langs bij mijn vriend en zijn ouders. Zij zitten ook samen in het bedrijf, maar meer is er nog niet echt geregeld.
2. **In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?**
Hij vertelt mij eigenlijk altijd wel als er belangrijke gesprekken geweest ben. Ook omdat ik ook een agrarische achtergrond heb, weet hij dat ik bepaalde dingen snap.
3. **In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw schoonfamilie?**
Eigenlijk niet, zij zitten nog erg in de beginfase.
4. **Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?**
Niks.
5. **Wat zijn volgens jou succesfactoren tijdens bedrijfsovername?**
Ik denk open en eerlijk naar elkaar zijn. Dat merk ik wel met de bedrijfsovername tussen mijn vriend en ouders.
6. **Wat zijn de valkuilen voor bedrijfsovername?**
Ik denk dat boeren het lastig vinden om bijvoorbeeld een agrarisch coach te benaderen. Dat is voor hen een drempel en 'toch niet nodig'. Maar ik denk juist dat dit meer toegevoegde waarde heeft.
7. **Wie of wat kan jou helpen bij het overnametraject?**
Ik denk een coach, voor de partner is het nogal wat om zo'n stap te maken. En ik denk dat mijn vriend dat nog niet zo goed inziet. Hij blijft in zijn vertrouwde omgeving, maar ik moet verhuizen, mijn ouders wonen ver weg, mijn vriendinnen wonen ver weg, ik moet bijvoorbeeld een nieuwe huisarts en opticien vinden en dat wordt onderschat.
8. **Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?**
Dat je de verwachtingen naar elkaar goed uitspreekt en ook erachter probeert te komen waarom de ander zo denkt.
9. **Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?**
Een soort van routekaart waarin staat welke stappen er ongeveer gedaan moeten worden voor een bedrijfsovername

Interview partner 28

Datum: 10 mei 2021

Korte inleiding

1. Wat is je leeftijd?

23 jaar.

2. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Ik ben opgegroeid aan de rand van een dorp, maar we hebben thuis geen agrarisch bedrijf. Wij wonen nu in een gedeelte van de boerderij van mijn partner. De schoonouders wonen nog in hun eigen huis en wij hebben de hooizolder verbouwd.

3. Wat voor werk/ studie doe jij?

Ik werk niet in de agrarische sector, ik werk met kinderen met autisme.

4. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?

Akkerbouwbedrijf.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Ik doe het huishouden en alles in het huis en mijn partner doet alles buitenhuis, zeker in het seizoen. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf? Ik werk niet mee op het agrarische bedrijf, ik spring wel bij in het seizoen en zorg voor het eten en drinken voor de mannen. Mijn vriend runt het agrarisch bedrijf.

2. Waarom werk jij buitenshuis?

Om ieder ons eigen ding nog te hebben en daarnaast is het werken met kinderen met autisme ook echt mijn interessegebied. Ik denk ook dat op een veehouderijbedrijf meer wordt verwacht dat je meewerkt dan op een akkerbouwbedrijf.

3. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?

Wij spreken die wensen uit en vragen geregeld aan elkaar om iets te doen, maar ik ben me er wel van bewust dat mijn vriend het buiten nog druk heeft.

4. In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?

Ze worden wel besproken maar ik heb daar geen doorslaggevende factor in. Dit wil ik niet eens, het is zijn droom, zijn bedrijf en hij wordt er gelukkig van.

5. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Ik niet van mijn vriend maar ik denk wel dat hij dat soms van mij voelt.

6. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie nu?

Nee, helemaal niet. Zowel als in het huis als op het agrarisch bedrijf niet.

7. Wat zijn de verwachtingen van jouw richting je partner in het huishouden?

Ik vind het anders als je wist dat hij de hele dag thuis zou zitten en niets doen maar voor nu vind ik het goed. Ik vind het wel belangrijk dat er aan de kleine dingen wordt gedacht: de kleren in de wasmand gooien. Ik zou graag zien dat mijn man iets opgeruimder was, maar om hem nou te laten strijken lijkt mij ook geen goed idee. Sommige dingen in het huishouden wil ik ook niet loslaten.

8. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Ik denk niet dat mijn partner verwachtingen heeft over mij in het bedrijf.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Ik vind het prima hoe het nu gaat.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Ik vind de taakverdeling zoals nu prima, wellicht in de toekomst een neventak bij het agrarisch bedrijf

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Wij waren toen nog niet zo lang samen, dus dat weet ik niet.

2. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Nog helemaal niks maar we zijn officieel ook niks van elkaar.

3. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Ik was niet echt betrokken.

4. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Ik was niet echt betrokken.

5. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Ik heb niet het idee dat er iets veranderd is. Wellicht juist hechter.

6. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Blijf voor ogen houden wat de wens van de partner is maar neem niet zomaar ergens genoeg mee en heb vertrouwen in elkaar en geef elkaar de ruimte.

7. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

De praktische verhalen en herkenbaarheid van andere partners.

Interview partner 29

Datum: 18 mei 2021

Korte inleiding

- 1. Waar ben jij opgegroeid?**
Stad, niet vanaf een agrarisch bedrijf.
- 2. Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Woont vanaf 2007 samen met haar man. Samen drie kinderen van 8, 7 en 5 jaar oud.
- 3. Wat voor werk/ studie doe jij?**
Leerkracht basisonderwijs 2,5 dag per week. De overige dagen in het bedrijf.
- 4. Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?**
Zeugenbedrijf op locatie 1 en vleesvarkens op locatie 2.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
We overleggen heel veel, niet directe taken. Op zondag bespreken we vaak de planning door van komende week. Aan de hand worden de taken verdeeld, ook over de kinderen. Op maandagochtend komt er een poetshulp.
- 2. Hoe is de huidige taakverdeling omtrent de zorg over de kinderen?**
Op maandag en vrijdag gaan de kinderen naar de BSO. Als bijvoorbeeld een kind ziek is, dan komt dat toch op de schouders van mijn man terecht. Ik ben dan vaak buiten de deur en mijn man niet. Het is wel fijn om die zekerheid te hebben.
- 3. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
We werken met personeel en mijn man regelt voornamelijk de zaken eromheen. Ook is hij erg actief omtrent studieclubs en bestuurslidfuncties. Ik doe de administratie.
- 4. Waarom werk jij buitenshuis?**
Voornamelijk vanwege het plezier en de sociale contacten. Ik kan wel merken dat ik op een kantelpunt sta. Op de manier van: "Hoelang ga ik dit nog volhouden?" Het is altijd prima geweest zo, maar de overname komt steeds dichterbij en dat zorgt ook voor meer werk in het bedrijf. Voorheen is de noodzaak daar ook niet naar toe geweest, maar mijn schoonouders doen een stapje terug. We hebben ons wel afgevraagd of het wel een goede stap is om allebei in het bedrijf te gaan. Maar als we ieder onze eigen specialiteiten hebben, denk ik dat dat zeker geen kwaad kan. Ik denk dat ik wel echt van toegevoegde waarde ben.
- 5. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in het huishouden?**
Ja.
- 6. Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?**
Ja. Vooral op de personeelskant kan ik steeds meer mijn ei kwijt. Ook nu mijn schoonouders een stapje terug doen, vind ik dat wel prettig.

7. **In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?**
Dit is onlosmakelijk aan elkaar verbonden dus ik ben van mening dat dit goed wordt meegewogen.
8. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee, eigenlijk niet, omdat we alles bespreken dit is ook over de zorgtaken van de kinderen en het bedrijf.
9. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee, dat laten ze aan ons over.
10. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw schoonfamilie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Niet direct. Maar ik vond het wel lastig dat mijn schoonouders zolang nog echt betrokken waren in de dagelijkse bedrijfsvoering. Ik wilde op een gegeven moment ook mijn ei kwijt namelijk.
11. **Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
De procedure die onze burens hadden aangespannen. Dat ging over de stikstofreducering en ik vond het lastig om in die tijd met mijn burens om te gaan. Ik voelde het als aanval, nu we gelijk gekregen hebben, is dat weggeëbd. Mijn schoonouders wilden op het laatste per se bij de gesprekken met de burens zijn. Terwijl hun door vuur wilden gaan om de procedure te winnen en wij wilden ook als goede burens overkomen. Toen hebben mijn schoonouders ook heel veel vanuit emotie geschreeuwd naar ons.
12. **Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee.
13. **Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie over de zorgtaken van de kinderen?**
Nee, eigenlijk niet, ik denk dat we het goed verdeeld hebben.

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

1. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
Ik denk dat mijn man verwacht dat ik het huishouden voornamelijk doe. Hij doet wel iets, maar zeker niet de overhand.
2. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner omtrent de zorgtaken van de kinderen?**
We bespreken zondags wat er allemaal gedaan moet worden omtrent kinderen, omdat we dit heel erg open bespreken, zitten we ook erg op één lijn. Ik denk dat mijn man verwacht dat we samen de zorg op ons nemen.
3. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?**
Dat ik mijn best probeer te doen.
4. **Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het huishouden?**
Ik denk dat ze niet veel verwachten. Vanuit oudsher is het dat de vrouw de huishoudelijke taken op zich neemt. Ik denk dat mijn schoonouders dat ook wel willen, maar niet per direct verwachten.
5. **Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie omtrent de zorgtaken van de kinderen?**
Mijn schoonmoeder is ook onderwijzeres en toen zij kinderen kreeg is ze minder gaan werken. Die verwachting heeft ze niet naar mij, integendeel. Ze gaf juist aan dat het ook wel fijn is als je er ooit tussenuit kan.

6. Wat zijn de verwachtingen van jouw schoonfamilie in het bedrijf?

Ik denk niet dat er echt verwachtingen zijn voor mij in het bedrijf.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Zoals het nu is vind ik het prima.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling omtrent de zorgtaken over de kinderen?

De verdeling is goed en dat vind ik heel erg fijn.

3. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Dat ik mezelf meer kan mengen in de bedrijfsvoering. Ook zou ik graag een zichtstal willen maken. Ik denk dat dit uiteindelijk allemaal lukt, maar dat heeft even tijd nodig.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

De accountant heeft ons eigenlijk alleen begeleid op het financiële vlak.

2. In hoeverre werd jij betrokken bij het overnameproces door jouw partner?

Mijn man en zijn ouders hebben bijna alle gesprekken rondom overname zo gepland dat ik erbij kon zijn, dat vond ik erg fijn. Hierdoor voelde ik mij erg betrokken en gewaardeerd.

3. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Ik ben stille vennoot in het bedrijf. Ook ben ik op huwelijkse voorwaarden getrouwd.

4. Wat zijn jouw positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Mijn schoonouders gunden het ons heel erg en ook de broers en zussen vonden het prima. Mijn man heeft ook al jaren mee in het bedrijf gewerkt, daardoor hadden zijn broers en zussen ook meer waardering voor de situatie gekregen. Als mijn man niet meegewerkt had, dan had het bedrijf er ook heel anders uitgezien. Het geld is namelijk werkvermogen, dus dat kan je niet zomaar uitgeven.

5. Wat zijn jouw negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Het heeft best lang geduurd voordat mijn schoonouders het geaccepteerd hebben dat ze moesten verhuizen. Ook wanneer wij de muur weg wilden slopen uit het ouderlijk huis, werd ons niet in dank afgenomen.

6. Is de sfeer veranderd in de familie naar aanleiding van bedrijfsovername?

Niet direct, maar mijn schoonouders willen nog wel invloed hebben op de bedrijfsvoering en dat is ooit best lastig voor ons. Bij mij thuis is er ook een overname, mijn broer heeft het bedrijf overgenomen. Dus ik heb het van twee kanten meegemaakt. Bij alle bedrijfsovernames is het voor de overdragers emotioneel echt zwaar.

7. Wat zou jij anders gedaan hebben tijdens de bedrijfsovername?

Dat weet ik niet.

8. Wat heb jij toentertijd gemist?

Ooit zou het wel fijn zijn om met iemand te praten die het agrarisch leven kent, maar niet mijn familie is.

9. Wie of wat had jou kunnen helpen bij het overnametraject?

Voor mij niet per se voor belang, maar voor partners met een niet agrarische achtergrond kan ik goed geloven dat het niet niks is. Als de vader en moeder van haar allebei een vaste baan hebben en weten wat er iedere maand verdient en betaald wordt, is het agrarische leven wel heel anders.

10. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?

Stel je vragen, zorg dat je bij de gesprekken bent die gaan over de overname, maar praat ook met elkaar over wensen en verwachtingen met de andere partijen.

11. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Er moet goed nagedacht worden over de nazorg. Bijvoorbeeld een casemanager overname die families begeleidt. En waarin ook na de overname gepraat wordt over verwachtingen en wensen, maar ook emotionele zaken bespreekt.

Interview partner 30

Datum: 22 april 2021

Korte inleiding

1. **Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Ik woon samen met mijn vriend op ons agrarisch bedrijf.
2. **Wat is jouw hoogst genoten opleidingsniveau?**
HBO.
3. **Wat voor werk/ studie doe jij?**
HBO, Bedrijfskunde en Agri-Foodbusiness.
4. **Wat voor agrarisch bedrijf heeft jouw partner?**
Akkerbouwbedrijf hebben we samen.

Huidige situatie

1. **Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Ik doe eigenlijk alles, hij doet wel eens de vaatwasser.
2. **Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Vrij overlappend, we willen elkaar kunnen vervangen tot op zekere hoogte als er iets zou zijn of iemand ziek is. Visie doen we samen opstellen, we sparren over de teeltplannen. Mijn vriend is eindverantwoordelijk over de akkerbouw en ik voor de camping maar we kunnen taken van elkaar overnemen. We zijn hierin iets minder traditioneel. Ik doe de boekhouding maar hij kan het ook.
3. **Hoeveel uur werk je buitenshuis**
Ik werk ongeveer 12 uur voor ZAJK, dit is bestuurswerk. Ik doe dit voornamelijk nog voor de kennis.
4. **Voel jij je vrij genoeg om wensen/ behoeften door te zetten in de bedrijfsvoering?**
Ja, maar voor ons is het ook wel iets anders dan traditioneel omdat het bedrijf van ons beide voor 50% is.
5. **In hoeverre worden veranderingen in jouw privéleven meegewogen in bedrijfsbeslissingen?**
We zijn soms te ambitieus, ik ben dan wel degene die eens op de rem trapt.
6. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf of in het huishouden?**
Nee, niet echt, ik probeer wel heel erg hem aan te leren dat ik niet alleen het huishouden doe. We staan qua bedrijf op eenzelfde lijn, ik denk omdat wij dit ook echt samen doen.
7. **Heb jij druk/spanning ervaren van de overdragende partij over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Ze proberen het zo goed mogelijk los te laten, ze bemoeien zich niet meer met de visie maar willen wel graag dat we het in deze sector voortzetten. Soms is het ook lastig omdat de overdrager in de keuken staat en dit irritaties kan opwekken. Maar door het bespreekbaar te maken hopen we miscommunicatie te voorkomen. Communicatie is echt heel belangrijk.

- 8. Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
 Nee, niet echt eigenlijk. Ik ben wel benieuwd naar de toekomst. Aangezien er steeds meer mensen tegen de veehouderij zijn. De stad is zich aan het uitbreiden en komt steeds dichterbij het bedrijf van mijn vriend aan te staan. Voor hoelang blijft het bedrijf bestaan of wordt het uitgekocht?

Verwachtingen van bedrijfsopvolger en schoonfamilie

- 1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf en huishouden?**
 Dat alles is gebeurd als hij binnen is. Maar hij moet ook beseffen dat ik ook soms op de tractor zit land klaar te maken en dan weer aan het werk ben en de camping dus het zou evenrediger kunnen. We zijn in het bedrijf op dezelfde lijn dus denk dat hij het goed vindt lopen
- 2. Wat zijn de verwachtingen van de oudere generatie in het bedrijf en huishouden?**
 In het begin was het gek dat ik ook op de tractor zat, zeker hier in de kerkelijkere gemeenten. Maar ondertussen vinden ze het hartstikke positief.

Bedrijfsovernameproces

- 1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?**
 De boekhouder voornamelijk, we zijn overgestapt van boekhouder en dat was echt ontzettend fijn. En ik denk door de goede boekhouder dat we niemand anders nodig hebben gehad.
- 2. Wat zijn volgens jou negatieve ervaringen geweest tijdens de bedrijfsovername?**
 Het zijn voornamelijk wat miscommunicaties geweest, ik denk ook dat dit voornamelijk bij de meeste mensen strubbelingen geeft.
- 3. Is de sfeer ooit veranderd?**
 Nee, dat gelukkig niet.
- 4. Welke tip zou jij meegeven aan andere agrarische partners?**
 Communiceren. Dat is echt wel een dingetje, ik zie in de nabije omgeving dat dit echt wel lastig is als dit niet zo goed gaat. Hoe kan je elkaar tegemoetkomen. Kijk hoe je samen de doelen kunt bereiken.
- 5. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?**
 Ik denk dat er vooral veel verhalen op komen te staan, waarbij voorbeelden worden gegeven wat technisch mogelijk is. Je moet nu blind op de boekhouder vertrouwen.

Bijlage III. Interview bedrijfsopvolgers

Interview bedrijfsopvolger 1

Datum: 20 mei 2021

Korte inleiding

- 1. Wat is jouw leeftijd?**
32 jaar.
- 2. Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Ik woon op het bedrijf.
- 3. Wat voor werk/ studie doe jij?**
Bedrijfskunde HAS in Den Bosch, richting marketing
- 4. Wat voor bedrijf heb jij?**
Boomkwekerij.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Ik kook regelmatig, mijn vriendin doet het huishouden.
- 2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Ik doe alles binnen het bedrijf, mijn vriendin is hier niet in betrokken.
- 3. Waarom is de taakverdeling zo ingedeeld?**
Ik heb samen met mijn vriendin over gehad en samen hebben wij bewust deze keuze gemaakt. Misschien dat mijn vriendin in de toekomst meer gaat doen binnen het bedrijf.
- 4. Werk jij buitenshuis? Zo ja, welk beroep en hoeveel uur?**
Nee, ik werk fulltime op de boomkwekerij.
- 5. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee, wij communiceren goed en zijn tevreden over deze situatie.
- 6. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee, we hebben hier goede gesprekken over gehad wat betreft het werken binnen het bedrijf.
- 7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
In het voorjaar kunnen wij niet weg, dan hebben wij het druk. Personeel kan dan ook niet vrij nemen. Dit is tussen ons geen probleem, dit maken wij altijd bespreekbaar.

8. Heb jij zelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie in overige situaties?

Ik verwacht niet dat mijn vrouw in het bedrijf gaat werken, het is een partner, geen werknemer. Je ziet bij veel agrarische bedrijven dat partner bedrijf in gaat, terwijl de partner misschien toch een andere richting in wilde. Doen wat je leuk vindt dat vind ik het belangrijkste.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Zoals het nu is, dit hebben wij met elkaar ook goed besproken. Als we naar de toekomst kijken en we krijgen kinderen kan het weer anders worden. Mijn moeder werkte fulltime en huishouden erbij en dat is altijd goed gegaan, dus ik verwacht dat dit ook goed gaat. Bespreekbaar maken met elkaar is het belangrijkste.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Ja, we hebben een fijne accountant gehad (twee) heel goed begeleid met de hele overname. 5 jaren plan, 2013 besloten in maatschap. Eerst verkoper geweest bij een toeleverancier. 5 tot 7 jaren plan om het bedrijf helemaal over te nemen van mijn ouders. Eerste jaar was slecht jaar financieel, economische crisis. Vervolgens is het beter gegaan 2018 ging zo goed om de overname door te zetten om makkelijk te praten met de bank om de financiering los te weken die je nodig hebt. Het is voor een reële waarde overgenomen. Geen andere personen, niet te veel mensen, dan heb je ook meer meningen. Het is zo uitgezocht dat het zo gunstig mogelijk is gemaakt. Perfect gelopen proces. Zussen en broers zijn mee akkoord gegaan, geen problemen. Die buiten de overname staan willen vaak geld, maar als slecht gaat dan komen ze niet helpen.

2. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Nog geen regelingen vastgesteld.

3. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Communicatie is het belangrijkste, alles goed door besproken en wat de verwachtingen zijn van beide partijen. Wat is reëel? Taxateur gekomen, waarde verkoop en waarde bij gedwongen verkoop etc. en daar hebben we de middenweg in gevonden. En daar is de waarde vanuit bepaald. Je moet hierbij dus goed communiceren.

4. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Moet ik even goed nadenken. Ik kan zo geen negatieve ervaringen benoemen, het is een fijn proces geweest en daar ben ik blij mee. Ook voor het loslaten van mijn ouders is goed verlopen. Ouders werken nog mee, minimaal halve dagen in de week.

5. Is de sfeer veranderd tussen familieleden naar aanleiding van de bedrijfsovername?

Nee, dit is niet veranderd. Mijn moeder maakt zich nu wel meer zorgen of het lukt met de corona tijd. Stress of het allemaal goed zou komen. De vraag neemt nu alleen maar toe. Op dit moment is het een gunstige tijd.

6. Wat zou jij anders gedaan hebben tijdens de bedrijfsovername?

Nee, ik had niets anders gedaan. Ik heb nergens spijt van.

7. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Acceptatie van elkaar. Ze moet er niet vanuit gaan dat ik elke dag op tijd thuis ben. Klanten vanuit Polen moet je toch voor klaar staan.

8. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Misschien inderdaad ervaring delen die het proces al hebben doorgemaakt. Die het zelf hebben overgenomen. Ook accountants hun ervaringen delen, ervaringspersoon die het dagelijks meemaken. Dit kan zeker van waarde zijn.

Interview bedrijfsopvolger 2

Datum: 26 mei 2021

Korte inleiding

- 1. Waar ben jij opgegroeid?**
Cromvoirt.
- 2. Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Ik woon pas samen.
- 3. Wat is jouw opleidingsniveau?**
HAS Hogeschool.
- 4. Wat voor bedrijf heb jij?**
Vleesveebedrijf.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Voor ons was het eerst even zoeken en nog steeds. Ik kook samen met mijn vriendin 50/50. En dat is prima verdeeld.
- 2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Ik zit samen met mijn ouders in maatschap, ongeveer vier jaar. Er is nu personeel aangenomen om bepaalde taken uit te voeren wanneer ik weg ben. Mijn vriendin helpt waar nodig.
- 3. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee, juist andersom. Mijn vriendin is soms wat chaotisch en dan kan het soms een rommeltje zijn in huis. Hier kan ik me soms aan ergeren.

Verwachtingen van partner en familie

- 1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
In het begin van het samenwonen hebben we een vaste dag afgesproken voor het huishouden, alleen in de praktijk is dat anders. Er worden meer taken gezegd, dan gedaan, maar het kan allemaal niet op één dag. Een discussie is altijd goed dan ga je terug naar de basis. Ik ben van het praten en niet van het ruziën. Daarnaast kijk ik ook wel naar het bedrijf, naar wat kan ik? En wat kunnen mijn ouders weer minder? Hoe kan dit verbeterd worden?

Bedrijfsovernameproces

- 1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?**
Nee, eerst de vergunningen klaar hebben en dat de mogelijkheid er is om wat te doen en dat het klaarligt voor de toekomst. Daarna naar de bank als deze akkoord geeft dan gaan we naar de overnamefase. Hier zijn we nu nog mee bezig.

2. In hoeverre heb jij jouw partner betrokken bij het overnameproces?

Het bedrijf is nog niet overgenomen, maar er zijn al gesprekken geweest. We zijn een familie die veel praten, ook met broers en zussen. We overleggen veel, niet alles, omdat we daar dan niet aan denken. Mijn vader komt er dan niet op terug, want dan is hij het al kwijt. Mijn broer weet ook wat er speelt, hij komt dagelijks langs. Ik sta verder overal voor open.

3. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Er is nog niets opgesteld. Ik moet inderdaad wel gaan investeren/opbouwen.

4. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

We vullen elkaar goed aan, ik ben rustiger en mijn vriendin wat drukker. En goed is ook goed.

5. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Bij ons bedrijf liggen veel kansen, dicht bij het dorp. Dit kan ook een bedreiging zijn. Valkuil kan zijn onderschatting van de bedrijfsovername. Te veel hooi op je vork nemen. Het is vaak vanzelfsprekend om een bedrijf over te nemen, maar is het een goede keuze? Juiste manier? Hulp zoeken? Het gaat vaak stilletjes door. Het is op veel bedrijven moeilijk over te nemen qua kapitaal en grond.

6. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Vooraf blijven praten, echt dingen uitspreken. Zeggen wat je denkt, anders kan het ook niet opgelost worden.

7. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Het wordt soms onderschat voor de ouders die het bedrijf moeten overdragen. Vooraf praten met andere ouders. Wanneer ouders het met elkaar over zouden hebben zou dat al beter zijn qua vergelijkingen en gaan ze misschien anders denken over bepaalde dingen. Dat zou beter zijn.

Interview opvolger 3

Datum: 8 juni 2021

Korte inleiding

1. **Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Ik woon samen met mijn vriendin.
2. **Wat is jouw opleidingsniveau?**
HBO, dier- veehouderij.
3. **Wat voor werk/ studie doe jij?**
Adviseur.
4. **Wat voor bedrijf heb jij?**
Biologisch melkveebedrijf met 80 koeien.

Huidige situatie

1. **Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Het meeste doet mijn vrouw. Het idee was 50/50 maar dat kwam niet zo uit.
2. **Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Mijn schoonvader werkt ook nog op het bedrijf, maar ik doe alles eromheen.
3. **Werk jij buitenshuis? Zo ja, welk beroep en hoeveel uur?**
Ja, vanwege financiële redenen.
4. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee, we doen het in overleg. Alleen soms had ik meer willen doen dan dat ik daadwerkelijk gedaan heb. Een to-do list is nooit klaar.
5. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Weinig, ik vind het lastig dat ik soms al op tijd weg moeten en dat mijn schoonvader dan nog aan het werk is. Als hij moe is vervang ik hem ook regelmatig. We bespreken de klussen altijd samen, als het rustig is kan ik aan het werk bij mijn andere baan als adviseur.

Verwachtingen van partner en familie

1. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
Ik denk eerder opruimen en stofzuigen. Ik ben van de vaste werkzaamheden die moet je snel doen. Ik zou soms ook meer in de keuken moeten doen.

Bedrijfsovernameproces

1. **Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?**
We hebben het bedrijf nog niet overgenomen, maar wel al een boekhouder erbij gehad. Met de vraag is het bedrijf over te nemen? We hebben al een datum, we zijn nu in overleg met de boekhouder en een adviesbureau in overleg met schoonouders.

2. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

We zijn getrouwd en hebben het één en ander op papier gezet. Voor de overname moeten we het nog over hebben hoe we het voor ons zien, we zijn nog niet zo ver.

3. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Ik ben nu op cursus, hierdoor deel ik ook veel met mijn schoonouders. Wat wil ik? Welke kant wil ik op? Dat je blijft praten en dat je bij elkaar aansluit is belangrijk.

4. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Is het bedrijf over te nemen? Je wil niet te hoog gefinancierd zitten dat je de komende twintig jaar kapot moet werken en dat vind ik het niet waard.

5. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Praten is belangrijk, open zijn naar elkaar toe ook over geld.

6. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Op tijd kijken en de sociale kant niet vergeten. Goed voorbereid zijn. Ik zou dit zelf niet direct gebruiken, misschien overheen scrollen. Hoe bereik je deze mensen? Vooral als deze mensen druk zijn met hun eigen werk. Veel mensen zijn niet goed voorbereid dat is dan een moeilijke vraag.

Interview bedrijfsopvolger 4

Datum: 4 mei 2021

Korte inleiding

1. **Wat is jouw leeftijd?**
27 jaar.
2. **Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Ik woon samen met mijn vriendin op het bedrijf.
3. **Wat is jouw opleidingsniveau?**
Melkveehouderij MBO.
4. **Wat voor bedrijf heb jij?**
Akkerbouwbedrijf 40 ha.

Huidige situatie

1. **Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Mijn vriendin doet dit voornamelijk. Ik help af en toe.
2. **Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Ik ben voornamelijk druk binnen het bedrijf. Mijn vriendin helpt mee wanneer nodig, als het druk is.
3. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee, ik vind het belangrijk dat mijn vriendin zich hier fijn voelt. Net als de meubels kiezen laat ik aan haar over.
4. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee, geen druk ervaren. Ze vindt soms vervelend als ik laat thuis ben, maar ze weet ook dat het erbij hoort.
5. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee, totaal niet. Het gaat vanzelfsprekend.
6. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee, het gaat vanzelfsprekend. Daarnaast ervaar ik ook geen spanningen.

Verwachtingen van partner en familie

1. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
Ik denk dat wij hetzelfde denken en dat het redelijk in balans is. Ik probeer mij zoveel mogelijk in te spannen en mijn best te doen anders is dit ook niet fijn voor mijn vriendin.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Ik denk dat we hier hetzelfde instaan. Ik vind het belangrijk wanneer er moeilijke tijden zijn dat ik mijn werk goed kan uitvoeren en dat is voor mijn vriendin niet altijd fijn. Uiteindelijk is het belangrijk dat je hier met elkaar goed over praat.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Ik vind het belangrijk om mee te helpen wat ik kan. We wonen toch samen en we moeten het met zijn tweeën doen.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Ik vind het prima als mijn vriendin er iets naast gaan doen naast het bedrijf, maar het moet wel iets opleveren. Plezier is tevens ook belangrijk.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Ja, ZLTO, boekhouder, fiscalist voor het herwaarderen van de gronden en de Rabobank. Het heeft mij kennis opgeleverd. De kennis als boer heb je niet allemaal, dit is specialistisch werk. |

2. In hoeverre heb jij jouw partner betrokken bij het overnameproces?

Wij hadden toen nog geen relatie.

3. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Er zijn nog geen regelingen tussen ons opgesteld.

4. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Meekijken en mee leren denken, ik denk dat het belangrijkste is. Het is daarnaast ook belangrijk om elkaar vrij te laten op cruciale momenten.

5. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Bijeenkomsten organiseren waar iedereen bij elkaar komt.

Interview bedrijfsopvolger 5

Datum: 5 mei 2021

Korte inleiding

1. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Ik woon samen met mijn vriend in het dorp, aantal kilometers van het bedrijf af in Brabant. In de toekomst wanneer mijn ouders wat ouder zijn willen we van huizen wisselen.

2. Wat is jouw opleidingsniveau?

Mbo-veehouderij.

3. Wat voor werk/ studie doe jij?

Ik werk op het melkveebedrijf en daarnaast werk ik voor 32 uur als inseminator.

4. Wat voor bedrijf heb jij?

Melkveebedrijf.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Ik doe het meeste in het huishouden, mijn man helpt wel eens met de was vouwen en stofzuigen.

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Het is de bedoeling dat ik het bedrijf overneem. Mijn ouders zijn nog jong dus het is nog te vroeg om alles over te nemen. Daarnaast heb ik nog een dochtertje, die veel aandacht nodig heeft. In de toekomst zou het bedrijf op twee personen gericht zijn en dit wil ik dan met mijn man runnen.

3. Werk jij buitenshuis? Zo ja, welk beroep en hoeveel uur?

Ja, 32 uur als inseminator.

4. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, helemaal niet.

5. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee, helemaal niet.

Verwachtingen van partner en familie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Ik denk zoals het nu is en daar zijn we ook tevreden over.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

We hebben het bedrijf nog niet overgenomen, zijn er nog mee bezig. We zouden dan gebruik maken van onze boekhouder en adviseur. Daarnaast sta ik ook open voor andere dingen, je hebt nooit te veel informatie.

2. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

We zijn getrouwd, inmiddels een dochter.

3. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Goed blijven praten met elkaar en wat je verwachtingen zijn voor de toekomst.

4. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Dat vind ik lastig, maar ik denk specialisten die één groep vormen, anders krijg je straks verschillende adviezen waardoor het alleen onduidelijk wordt.

Interview bedrijfsopvolger 6

Datum: 18 mei 2021

Korte inleiding

- 1. Waar ben jij opgegroeid?**
Dorp, op het agrarisch bedrijf van mijn ouders.
- 2. Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Samen met mijn vrouw en drie kinderen.
- 3. Wat voor werk/ studie doe jij?**
Actief op eigen bedrijf en verschillende studieclubs. Steeds minder met de dagelijkse activiteiten bezig in de stal, maar meer zaken eromheen.
- 4. Wat voor bedrijf heb jij?**
Zeugenbedrijf op locatie 1 en vleesvarkens op locatie 2, daarnaast ook akkerbouw. Totaal 4FTE aan personeelsleden.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
We hebben niet echt een taakverdeling. We bespreken alles met elkaar. Maar mijn vrouw doet wel meer.
- 2. Hoe is de huidige taakverdeling omtrent de zorg voor de kinderen?**
Ook dit bespreken we allemaal, we kijken een week van tevoren wat er op de planning staat en dan verdelen we de taken.
- 3. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Mijn personeel doet voornamelijk de werkzaamheden in de stal. Ik doe de zaken daaromheen. Daarbij werk ik ook minimaal 1 keer in de maand, zodat mijn personeel ook een keer vrij heeft. Ik denk dat dat ook waardering schept en zo blijf ik ook scherp. Mijn vrouw doet de administratie
- 4. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee.
- 5. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Ik moet wel hard werken, maar dat vind ik logisch. En ooit tussen mijn vader en mij is er wel spanning over bepaalde zaken in het bedrijf.
- 6. Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
We hebben afgelopen jaren flink uitgebreid en dat betekent ook dat de burens daar een mening over hebben. Dat is wel erg lastig geweest. Mijn ouders wilden doorstrijden tot het eind terwijl ik en mijn vrouw juist de dialoog aan wilden gaan met de buurt. Wij zijn namelijk nog jarenlang burens.
- 7. Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee.

Verwachtingen van partner en familie

1. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
Dat het er een beetje netjes uitziet, het hoeft ook niet perfect te zijn.
2. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner omtrent de zorgtaken van de kinderen?**
Het zou mooi zijn als het evenredig verdeeld is, ik probeer ook veel tijd vrij te maken voor mijn kinderen. Maar het zal nooit meer worden dan mijn vriendin.
3. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?**
Dat mijn vrouw mij ondersteunt in de kwaliteiten die ik mis. Mijn vrouw is bijvoorbeeld beter met de omgang met personeel en mijn vrouw is daar juist heel goed in. Dus ik verwacht dat zij mij hierin helpt.
4. **Wat zijn de verwachtingen van jouw ouders/ familie omtrent jouw partner?**
Ik denk niet dat mijn ouders echt wat verwachten van mijn partner, niet in de taakverdeling. Ze verwachten namelijk wel dat ze betrouwbaar is en altijd voor mij klaar staat, maar dat is denk ik de verwachting van iedere ouder. Mijn moeder vindt het heel leuk om op de kinderen te passen dus daar maken we ook graag gebruik van.

Gewenste situatie van partner

1. **Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?**
Ik zou mijn vrouw misschien wat meer moeten helpen, maar ik heb de tijd er niet voor. Of ik wil er geen tijd voor maken.
2. **Wat is jouw gewenste taakverdeling omtrent de zorgtaken van de kinderen?**
Ik vind het nu goed gaan, ook in het bedrijf gaat het nu soepel.

Bedrijfsovernameproces

1. **Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?**
Eigenlijk voornamelijk van de accountant. Hij kende ons en ons verhaal dus wij vonden het fijn om bij hem terecht te kunnen met dit proces. Ik vond het wel opmerkelijk dat bijvoorbeeld het NAJK wel expliciet zegt dat de rol van de overdragers erg belangrijk is in dit proces, maar dat dit niet echt meegenomen werd door onze accountant van de ABAB. Terwijl de overdragers weldegelijk een rigoureuze omschakeling gaan meemaken.
2. **In hoeverre heb jij jouw partner betrokken bij het overnameproces?**
Ik denk heel erg goed. Ze is ook bij alle gesprekken aanwezig geweest.
3. **Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?**
We zijn getrouwd.
4. **Wat zijn jouw positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?**
Mijn ouders gunden het heel erg. Ook waren we heel erg open naar mijn broer en zus toe.
5. **Wat zijn jouw negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?**
We hadden geen precieze datum over wanneer we gingen ruilen met mijn ouders. Dat was vervelend wat mijn ouders schoven het steeds vooruit.

6. Is de sfeer veranderd tussen familieleden naar aanleiding van de bedrijfsovername?

Nee dat niet. Ik denk dat het ook heel erg scheelt dat mijn broer en zus een goede baan hebben met een goed salaris.

7. Waarmee zou jouw partner geholpen zijn om te zorgen voor een beter bedrijfsovernameproces?

Meer aandacht voor mijn ouders. Zodat de stap voor hun wat makkelijker was. De boerderij was hun levenswerk en dan is het wel moeilijk om daar een stapje terug in te zetten.

8. Wat heb jij toentertijd gemist?

Meer aandacht voor mijn ouders. Zodat de stap voor hun wat makkelijker was. De boerderij was hun levenswerk en dan is het wel moeilijk om daar een stapje terug in te zetten.

9. Wat zou jij anders gedaan hebben tijdens de bedrijfsovername?

Iemand die meer aandacht had voor mijn ouders.

10. Wie of wat had jou kunnen helpen bij het overnametraject?

Ik vind het zo goed gegaan.

11. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Stel vragen als je iets niet snapt, dat is juist heel normaal als je nog niet alles weet. Daarom is het ook belangrijk dat je niet wacht met het bijwonen van overnamegesprekken omdat 'ik er toch niks van snap'. Want dan wordt de kloof alleen maar groter.

12. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Ik denk dat het ook goed is om te praten over 'hoe om te gaan met de buurt' omdat dit bij ons erg ter sprake was.

Interview bedrijfsopvolger 7

Datum: 1 juni 2021

Korte inleiding

1. **Wat is jouw leeftijd?**
31 jaar.
2. **Waar ben jij opgegroeid?**
Op het bedrijf van mijn ouders.
3. **Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Ik woon samen met mijn vriendin op het melkveebedrijf met mijn ouders.
4. **Wat voor bedrijf heb jij?**
Ik werk fulltime thuis op het melkveebedrijf.

Huidige situatie

1. **Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Mijn vriendin doet het meeste, maar we hebben ook een poets voor drie uur in de week.
2. **Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Mijn vriendin doet de kalfjes en ik doe het management eromheen. We hebben een aantal knechtjes die ons helpen. Ik betaal de rekeningen en mijn vriendin boekt ze in.
3. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Ik zou wel wat meer mogen doen in het huishouden van mijn vriendin.
4. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee, niet echt, we hebben wel regelmatig discussie over de fokkerijkeuze. Ik wil bij onze vaste leverancier blijven, maar mijn vriendin heeft liever dat we naar een andere organisatie gaan.
5. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee.
6. **Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Mijn ouders zijn erg fanatiek. Het is ook een generatiekloof, wij gaan best gemakkelijk weg en hun niet. Dat maakt het ooit wel lastig.
7. **Heb jij zelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie in overige situaties?**
Ik vind dat we vaker een rustmoment mogen inplannen.

Verwachtingen van partner en familie

1. **Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
Ik hoop dat ze blijft koken voor mij en dat ik zo min mogelijk hoeft te doen. Dat is niet realistisch, maar zou het wel willen.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Dat ze doet wat ze leuk vindt en dat ze haar best doet om de klus te klaren.

3. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner ten aanzien van buitenshuis werken?

Dat moet ze vooral doen als ze wil! Ze vindt het hartstikke leuk dus waarom zou ik daar dan een mening over moeten vormen.

4. Wat zijn de verwachtingen van jouw ouders/ familie omtrent jouw partner?

Dat ze betrouwbaar is.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Zo min mogelijk doen, misschien meer externe hulp in het huishouden.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Ik zou het heel leuk vinden als mijn vriendin mee blijft werken. Vooral in de avond vind ik het erg ontspannend als we elkaar tegenkomen op het bedrijf en ieder met je eigen ding bezig bent.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Ik heb meegedaan aan een opvolgerscursus. Ook hebben we veel contact gehad met onze boekhouder.

2. In hoeverre heb jij jouw partner betrokken bij het overnameproces?

Ik denk dat ik haar goed betrokken heb. Ze wist ook wel veel door haar opleiding. Ik vind het ook belangrijk dat ze weet wat er speelt, het zijn namelijk flinke bedragen.

3. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Nee, dat moeten we nog doen.

4. Wat zijn jouw positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

We hebben eerst besloten wat mijn ouders wilden hebben voor hun oude dag, daarna naar mijn zussen en tot slot gekeken of het nog haalbaar was om het bedrijf over te nemen. We hebben ook duidelijk uitgelegd naar mijn zussen hoe het zit. Ik denk dat het een hele goede stap geweest is dat een externe dat uitgelegd heeft, dat is toch een meer onafhankelijk persoon. Ze weten nu ook dat de overnamesom voornamelijk werkgeld is en niet dat we nu ineens heel rijk zijn.

Ook ben ik al heel lang bezig geweest met de overname en welke kant wel op wilden gaan, ik ben wel trots dat het goed gegaan is. Ook als ik ooit iets aan onze boekhouder vroeg, wist hij altijd antwoord op wat de gevolgen voor mij en voor mijn ouders zijn.

5. Wat zijn jouw negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Misschien het loslaten van mijn ouders, maar dat was niet een grote negatieve ervaring.

6. Is de sfeer veranderd tussen familieleden naar aanleiding van de bedrijfsovername?

Nee, ze wisten waar ze aan toe waren en dat is belangrijk.

7. Waarmee zou jouw partner geholpen zijn om te zorgen voor een beter bedrijfsovernameproces?

Mijn vriendin wist veel van het agrarische leven, dus dat is denk ik een grote plus.

8. Wat zou jij anders gedaan hebben tijdens de bedrijfsovername?

Ik niet.

9. Wat heb jij toentertijd gemist?

Ik heb niets gemist.

10. In hoeverre werd de zachte kant besproken?

Daar heb ik veel over nagedacht. Mijn zwager woont hier in de straat en die neemt veel spullen mee om te gebruiken en dan brengt hij het later ook terug. Dat vond ik eerst best lastig, maar na verloop van tijd dacht ik: "Het is toch veel belangrijker dat ik iemand zoals hem kan bellen als er bijvoorbeeld een koe vast in de box zit, dan dat ik mij druk moet maken over die spullen". Het is toch veel belangrijker dat je iemand achter de hand hebt.

11. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Het is goed op een opvolgerscursus of iets dergelijks te doen, maar uiteindelijk is het toch aan jezelf.

12. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Ik denk niet dat ik gebruik zou maken van een kenniscentrum. Ik ben meer van het verzamelen van een goed netwerk. En als ik via vrienden hoor van 'die adviseur moet je hebben' dan zou ik eerder daarheen stappen dan naar een kenniscentrum toe.

Interview bedrijfsopvolger 8

Datum: 2 juni 2021

Korte inleiding

- 1. Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Op het agrarisch bedrijf van mijn ouders in Limburg.
- 2. Wat is jouw opleidingsniveau?**
Mbo-niveau 4 behaald.
- 3. Wat voor werk/ studie doe jij?**
Ik studeer Bedrijfskunde en Agri-foodbusiness, HBO.
- 4. Wat voor bedrijf heb jij?**
Gemengd fruitteelt en recreatiebedrijf.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Mijn ouders runnen het bedrijf en ik studeer nog. Mijn vriend en ik helpen mijn ouders daar waar we kunnen. Mijn zusjes hebben niets met het agrarisch bedrijf.
- 2. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Mijn vriend en ik proberen het te verdelen. Ik kook voornamelijk en doe poetsen. Mijn vriend gaat vaker met de stofzuiger door het huis, ruimt de vaatwasser op maar zet ook af en toe een was aan.
- 3. Werk jij buitenshuis? Zo ja, welk beroep en hoeveel uur?**
Ja, ik heb naast mijn studie nog een bijbaan. En ga na het afronden van mijn studie fulltime werken.
- 4. Hoe kijk jij daar tegenaan als ondernemer/ bedrijfsopvolger?**
Het bedrijf heeft niet de grootte om binnen een aantal jaren meerdere mensen op de troon te hebben. Ik zal dus geleidelijk aan taken overnemen maar wil eerst nog even buiten de deur werken voor ervaring en kennis.
- 5. Hoe kijk jij daar tegenaan als persoon zijnde?**
Ik zie veel mogelijkheden in het bedrijf en mijn ouders geven me ook de ruimte om al ideeën uit te voeren en vooruit te denken.
- 6. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
We moeten af en toe overleggen met elkaar wat we van elkaar verwachten maar geen druk of spanning.
- 7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee, helemaal niet, hij geeft wel af en toe aan dat het wellicht eens tijd wordt om met het hele gezin om tafel te gaan zitten en dingen op te helderen.
- 8. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee, helemaal niet daar bemoeien zich niet mee.

9. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee, mijn ouders hebben ons vrijgelaten in de keuze om iets te doen met of op het agrarisch bedrijf. Het lijkt wel eens tot een discussie dat wij “de nieuwe generatie” soms wat sneller vooruit willen dan de “oudere generatie” wil. Maar dat lossen we meestal op door er over te praten.

Verwachtingen van partner en familie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Ik denk dat hij verwacht dat ik iets opgeruimder ben en in mijn vrije tijd ook ruimte maak voor huishoudelijke taken.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Hij heeft geen verwachtingen t.o.v. mij, behalve dat ik hem betrek in zaken die hij moet weten.

3. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner ten aanzien van buitenshuis werken?

Dat ik doe waar ik plezier in heb en er energie uithaal.

4. Wat zijn de verwachtingen van jouw ouders/ familie omtrent jouw partner?

Ik denk dat mijn ouders verwachten dat mijn vriend doet wat hij zelf leuk vindt en daarnaast moeten we vooral doen waar wij ons samen goed bij voelen.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Dat we beide evenveel doen maar het liefste besteed ik een groot gedeelte uit.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Het liefste doe ik zo veel mogelijk regelwerk, denk aan administratie en marketing gerelateerde delen van het werk. Daarnaast hoop ik dat mijn vriend me ondersteunt in de teelt technische details.

3. Zou je buitenshuis willen werken en zo ja hoeveel uur?

Ja, ik zou altijd graag buitenshuis willen blijven werken voor mijn eigen ontwikkeling. Of in ieder geval zolang het kan.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

We zijn ons pas sinds kort aan het oriënteren op de bedrijfsovername. We hebben hulp van onze bedrijfsadviseur van de accountant.

2. In hoeverre heb jij jouw partner betrokken bij het overnameproces?

We zitten nog vrij vroeg in het proces maar mijn partner mag alles weten en meekrijgen. Ik ben zelf nog aan het ontdekken hoe en of ik het bedrijf wil overnemen. Dan is het niet handig als ik mijn partner hier ook al mee in betrek. Daarnaast mag hij wel altijd haar mening geven, maar uiteindelijk is het de beslissing van mijn ouders en mij.

3. In hoeverre heeft jouw familie jouw partner betrokken bij het overnameproces?

We overleggen regelmatig met zijn allen.

4. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Er zijn nog geen regelingen opgesteld, we wonen al een tijdje samen maar wachten tot we beide beter weten wat we willen en doen ook met het agrarisch bedrijf.

5. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Veel ruimte in het bedrijf om eigen wensen in te vullen. Daarnaast ook al veel mee denken over toekomst vraagstukken.

6. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Nog niet echt iets negatiefs, maar er heerst wel de vraag of het mogelijk is om over te nemen en of het ook gegund wordt door mijn zussen.

7. Is de sfeer veranderd tussen familieleden naar aanleiding van de bedrijfsovername?

Nog niet maar er heerst wel een gevoel dat dit kan gaan gebeuren.

8. Waarmee zou jouw partner geholpen zijn om te zorgen voor een beter bedrijfsovernameproces?

Ik denk dat mijn partner wil weten waar hij aan toe is en wat hij als partner kan betekenen. Daarnaast zal hij als we samen het bedrijf overnemen ook een aanzienlijk deel werken dus ook over arbeidsvergoeding moet nagedacht worden.

9. Wie of wat had jou kunnen helpen bij het overnametraject?

Ik denk dat wij veel baat kunnen hebben bij een agrarische coach om het met de zussen bespreekbaar te maken.

10. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Doe wat je zelf leuk vindt en toon interesse in het bedrijf van je partner.

11. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Ik zou het fijn vinden om met gelijkgestemden te sparren over de bedrijfsovername, vooral omdat nu in de beginfase nog onduidelijk is wat er precies gaat gebeuren.

Interview bedrijfsopvolger 9

Datum: 12 juni 2021

Korte inleiding

1. **Wat is jouw leeftijd?**
25 jaar
2. **Waar ben jij opgegroeid?**
Momenteel zijn we het zeugenbedrijf aan het opbouwen in Brabant vanwege verplaatsing.
3. **Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Ik woon bij mijn ouders.
4. **Wat is jouw hoogst genoten opleidingsniveau?**
Ik zit studeer momenteel Bedrijfskunde en agr-foodbusiness. Na de zomer ga ik fulltime op het thuisbedrijf aan de slag.
5. **Wat voor bedrijf heb jij?**
Zeugenbedrijf.

Huidige situatie

1. **Wat is de taakverdeling op het bedrijf?**
We doen heel erg projectmatig werken. Het werk op iedere afdeling is steeds anders. Nu doen pap en ik overlappend het werk, omdat ik nog op school zit. We zijn wel van mening dat het goed is als de taken rouleren want iedereen heeft een andere blik op de dieren. Zij ziet vaak wat sneller bij de dieren dan ik, ze is daar net wat preciezer in.
2. **Heb je wel eens druk/spanning ervaren van je partner?**
Nee, ze is daar wel heel makkelijk in, als ik langere avonden draai dan komt ze vaak mee na achter de stal in en doen we het samen.
3. **Wat zijn de verwachtingen van de familie?**
Ik ben de beoogde overnemer. En het is toch wel echt in de bedoeling dat ik het bedrijf overneem, mijn andere broer en zusjes willen alle niet het bedrijf overnemen.

Bedrijfsovernameproces

1. **In hoeverre hebben jullie de bedrijfsovername besproken?**
Tijdens de HAS heb ik de specialisatie bedrijfsovername gedaan, dit was erg positief omdat we daardoor er veel over gesproken hebben. Ik verwacht in de VOF te treden en dan het overnametraject te starten.
2. **Hebben jullie gebruik gemaakt van ondersteuning?**
Ja, voor het bedrijf hebben we een aantal adviseurs, die geven ook regelmatig raad over ons bedrijfsovernametraject.
3. **Wordt je partner al betrokken bij dit proces?**
Ja, we hebben het er meestal aan de keukentafel erover en alle andere dingen worden ook met haar gedeeld.

4. Wat vind jij succesfactoren voor een bedrijfsovername?

Open en eerlijkheid ook na andere familieleden toe, want ook zij moeten het ons gunnen.

5. Wat zijn valkuilen voor een bedrijfsovername?

Communicatie, we spreken wel redelijk veel met elkaar maar door dezelfde karakters wil het samenwerken nog wel eens botsen. Ik denk dat communicatie daarom ook de grootste valkuil kan zijn, daarom moeten we beter na elkaar luisteren en elkaar ook de kans geven om te spreken.

6. Welke tips zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Praat ook met een extern iemand, die kijkt vaak met een andere blik. Het belangrijkste is dat je nog altijd met zijn alle op zondag koffie zou kunnen drinken.

7. Wat zou er niet mogen ontbreken in een toekomstig kenniscentrum voor agrarische bedrijfsovername?

Een soort begeleidingstraject met stappenplan dat wordt uitgewerkt en gevolgd, daarnaast ook het financiële gedeelte mag echt niet ontbreken. Want je kan veel willen, maar het moet ook kunnen.

8. Zou je ook over de zachte kant geholpen willen worden?

Ik denk dat het zeker goed is als een externe spreekt over valse verwachtingen en dergelijke ten op zichten van andere familieleden.

9. Zou je zelf gebruik maken van een kenniscentrum?

Momenteel hebben we veel aan onze eigen adviseurs en boekhouders, die zijn ook vertrouwd. Maar ik zou zeker qua informatie misschien nog wel eens gebruik maken van een kenniscentrum.

Interview bedrijfsopvolger 10

Datum: 25 mei 2021

Korte inleiding

- 1. Waar ben jij opgegroeid?**
Op het agrarisch bedrijf van mijn ouders.
- 2. Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Nog bij mijn ouders, wonen nog niet samen.
- 3. Wat is jouw hoogst genoten opleidingsniveau?**
Niveau 4 veehouderij.
- 4. Wat voor bedrijf heb jij?**
Melkveebedrijf met 270 koeien.
- 5. Wat zijn de toekomstplannen?**
Uiteindelijk hopen we wel samen te gaan wonen op het bedrijf.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Ik doe het voornamelijk met mijn vader en moeder. Ik doe voornamelijk de koeien, vader op het land en moeder vaak de kalveren en administratie. In het weekend springt mijn vriendin wel eens in. Melken moet je eigenlijk altijd wel met 2 zijn.
- 2. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner, familie of schoonfamilie?**
Nee, eigenlijk niet.
- 3. Wat zijn de verwachtingen van jou naar je partner toe in de toekomst in het huishouden?**
Ik denk dat ze eerst buitenhuis gaat werken, afhankelijk van haar baan denk ik ook dat de huishoudelijke taken worden verdeeld. Ik denk dat zij iets meer in het huishouden zal gaan doen.
- 4. Wat zijn de verwachtingen van jou voor je partner in het bedrijf?**
Zolang mijn ouders nog meewerken is het prima zo, maar in de toekomst zou het leuk en fijn zijn als ze ook betrokken is bij het bedrijf anders moeten we personeel aannemen.
- 5. Wat zijn de verwachtingen van je ouders in het huishouden?**
Ik denk niet dat mijn ouders hier echt verwachtingen voor hebben.
- 6. Wat zijn de verwachtingen van je schoonouders in het bedrijf?**
Mijn moeder zegt altijd dat ik niet moet verwachten dat mijn vriendin even veel als haar gaat doen in het bedrijf. Dat is ergens ook niet meer van deze tijd.

Bedrijfsovernameproces

- 1. Hoever ben je in het overnameproces?**
Het bedrijf is nog niet overgenomen, maar ik zit wel al in de maatschap met zijn ouders.
- 2. Wat zijn echte succesfactoren van een goede overname?**
Goede communicatie, dat iedereen weet waar die aan toe is en welke delen tot wie behoren. Dat er achteraf geen problemen komen.

3. Wat zijn valkuilen bij een bedrijfsovername

Financieel kunnen er valkuilen zijn, bijvoorbeeld geld voor de overdragers voor hun pensioen/andere woning. Daarnaast zou ook de verhoudingen tussen familieleden kunnen veranderen.

4. Denken jullie gebruik te maken van ondersteuning?

Daar heb ik nog niet zo heel goed over nagedacht.

5. Heb je nog tips voor andere agrarische partners in een bedrijfsovername?

Veel praten met elkaar, ook over wat je verwacht van elkaar.

6. Indien er een kenniscentrum wordt opgericht wat mag er volgens jullie niet missen?

Op het internet ga je niet snel praten met onbekenden over je situatie. Liever iemand die je vertrouwt of waar de boekhouder goede ervaring mee heeft.

Interview bedrijfsopvolger 11

Datum: 10 mei 2021

Korte inleiding

- 1. Waar ben jij opgegroeid?**
Melkveebedrijf van mijn ouders in het buitengebied.
- 2. Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Ik woon op het agrarisch bedrijf met mijn vriendin.
- 3. Wat is jouw opleidingsniveau?**
Ik heb een hbo-opleiding afgerond.
- 4. Wat voor werk/ studie doe jij?**
Ik werk op het agrarisch bedrijf .
- 5. Wat voor bedrijf heb jij?**
Akkerbouw, 75 hectare aardepelen, 13 hectare uien, 22 hectare bieten, 30 hectare granen en 15 hectare mais.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Ik laat de hond meestal uit en probeer mijn steentje bij te dragen maar dat lukt niet altijd.
- 2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Ik doe de meeste werkzaamheden zelf maar als het seizoen is dan staat mijn vriendin mee aan de band. De boekhouding doe ik ook zelf. Daarnaast houdt ze me ook een spiegel voor over groeien en dergelijke.
- 3. Werk jij buitenshuis? Zo ja, welk beroep en hoeveel uur?**
Niet meer, voorheen als adviseur bij Delphi.
- 4. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Niet echt, ze vraagt hoogstens eens om iets te doen.
- 5. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Ja, maar dat is meer omdat het soms te druk is op het bedrijf en dat ik veel weg ben en dat heeft invloed op de relatie. Het is vaak onvoorspelbaar.

Verwachtingen van partner en familie

- 1. Wat zijn de verwachtingen van jou richting je partner in het huishouden?**
Ik wil dat ze gelukkig is en doet wat ze zelf leuk vindt. Ik vind het allemaal wel snel goed als zij maar gelukkig is.
- 2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?**
Ik vind dat we beide ons eigen ding moeten kunnen doen, het bedrijf is mijn ding maar het is wel fijn dat mijn partner helpt als het nodig is.

Gewenste situatie van partner

- 1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?**
Het is prima hoe het nu gaat en je weet niet wat de toekomst gaat brengen.
- 2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?**
Ik denk dat het in de toekomst wel ongeveer zo zal blijven als nu, wellicht nog een beetje groeien.
Misschien als Nicolle zelf iets willen opzetten zoals bv een kinderopvang sta ik daar zeker voor open.

Bedrijfsovernameproces

- 1. In hoeverre heb jij jouw partner betrokken bij het overnameproces?**
Wij leerde ons pas kennen toen mijn partner al in het bedrijf zat. Ik heb er vertrouwen in dat hij genoeg kennis heeft op dat gebied.
- 2. In hoeverre heeft jouw familie jouw partner betrokken bij het overnameproces?**
We waren toen pas samen.
- 3. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?**
Er zijn nog geen regelingen opgesteld.
- 4. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?**
De overstap van de boekhouder.
- 5. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?**
Niet echt negatieve ervaringen.
- 6. Is de sfeer veranderd tussen familieleden naar aanleiding van de bedrijfsovername?**
Nee, de gehele familie staat achter de overname. Wellicht heeft het meegeholpen dat ik een nakomer ben
- 7. Wat zou jij anders gedaan hebben tijdens de bedrijfsovername?**
Als ik het opnieuw kon doen had ik niet zo veel geïnvesteerd voor de bedrijfsovername
- 8. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?**
Probeer een goed beeld te krijgen van hoe het is om samen te zijn met een agrariër. En blijf je eigen ding doen en communiceer goed.
- 9. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?**
Iemand die kan begeleiden als het mis gaat, in de omgeving zie je veel bedrijven waar dit mis is gegaan. Vooral op emotioneel gebied, er worden soms dingen gezegd die niet gezegd hadden moeten worden.

Interview bedrijfsopvolger 12

Datum: 31 mei 2021

Korte inleiding

1. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Ik woon op het agrarisch bedrijf van mijn ouders.

2. Wat voor werk/ studie doe jij?

Ik studeer Bedrijfskunde en Agri-foodbusiness.

3. Wat voor bedrijf heb jij?

Thuis hebben we een champignonbedrijf waar ik ongeveer 20 uur op meewerk.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

De beslissingen worden de laatste jaren voornamelijk genomen door ons drie, omdat er rekening mee wordt gehouden dat ik het bedrijf over neem. Dagelijkse dingen worden voornamelijk tussen mij en mijn vader genomen en de administratieve zaken tussen mij en mijn moeder.

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Wij wonen nog niet samen.

Verwachtingen

1. Wat zijn de verwachtingen in de toekomst van in het huishouden?

Ik denk dat mijn vriendin voor een groot deel het huishouden zal doen maar ik wil wel meehelpen en haar helpen in het huishouden.

2. Wat zijn de verwachtingen omtrent kinderen in de toekomst?

Mijn vriendin zou de kinderen naar de kinderopvang brengen en ik zou ze eerder thuis op het bedrijf laten opgroeien maar ik begrijp het ook dat mijn vriendin haar eigen baan wil houden en respecteert de keuze dat ze geen huismoeder wil zijn. Ik heb altijd een fijne jeugd gehad en wens dat ook voor mijn kinderen.

3. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Ik verwacht niet van haar dat ze mee gaat werken in het bedrijf, ik zou het wel fijn vinden dat ze wat interesse heeft. Maar ik vind het juist fijn dat ze iets anders doet, dan gaat het niet altijd alleen maar over het bedrijf.

4. Wat zijn de verwachtingen van jouw ouders/ familie omtrent jouw partner?

Mijn moeder vindt het juist goed dat mijn vriendin haar eigen ding wil blijven doen. Mijn vader zou liever zien dat ze meewerkt, hij had er op het begin veel moeite mee.

Bedrijfsovernameproces

1. Hoever ben je in het overnameproces?

We zijn pas begonnen met het overnameproces, ik zal eerst in loondienst in het bedrijf blijven werken.

2. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

We zijn ons pas sinds kort aan het oriënteren op de bedrijfsovername. We hebben hulp van onze bedrijfsadviseur van de accountant.

3. In hoeverre heb jij jouw partner betrokken bij het overnameproces?

We zitten nog vrij vroeg in het proces.

4. Wat zijn succesfactoren tijdens bedrijfsovername?

Ik denk dat het belangrijk is om elkaar te vertrouwen en iedereen mee te nemen in het bedrijfsovernameproces.

5. Zou de sfeer kunnen veranderen tussen familieleden naar aanleiding van de bedrijfsovername?

Nee, ik denk het niet, het is nooit letterlijk uitgesproken maar ik denk dat iedereen wel kan zien dat ik echt interesse heb in het bedrijf.

6. Waarmee zou jouw partner geholpen zijn om te zorgen voor een beter bedrijfsovernameproces?

Ik denk dat het niet verkeerd is voor haar om ook met iemand te kunnen praten in dezelfde situatie. Zij heeft niet of nauwelijks kennis over de agrarische sector dus ik denk dat dat waardevol voor haar kan zijn.

7. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Spreek met zoveel mogelijk mensen die ook veel ervaring hebben met de agrarische bedrijfsovername en communiceer met je partner.

8. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Een mediator die zich echt richt op de emotionele kant maar wel iemand die al een jaar of 20 meeloopt zodat er passende tips gegeven kunnen worden.

Interview bedrijfsopvolger 13

Datum: 4 mei 2021

Korte inleiding

1. Waar ben jij opgegroeid?

In het dorp, op het agrarisch bedrijf van mijn ouders.

2. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Ik ben getrouwd en woon samen met mijn vrouw en vier kinderen op het agrarisch bedrijf.

3. Wat is jouw opleidingsniveau?

HAS Hogeschool.

4. Wat voor bedrijf heb jij?

Melkvee -en fruitteeltbedrijf.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Mijn vrouw doet voornamelijk de huishoudelijke taken en ik help af en toe met iets op te ruimen als ik de tijd heb.

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Ik doe voornamelijk de fruitteelt en mijn broer het melkvee. Mijn vader en oom springen regelmatig nog bij omdat ze het leuk vinden. Mijn vrouw doet voornamelijk administratieve taken, daar heb ik een hekel aan.

3. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Nee, helemaal niet, ze zou wel willen ik meer deed maar ze weet ook dat daar de tijd niet voor is. Ze wil eerder ik af en toe wat meer tijd pak voor de kinderen of het verenigingsleven in het dorp.

4. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het bedrijf?

Nee, we communiceren altijd over alles. Wel hebben zowel mijn broer als ik een nogal kort lontje dus soms moet het even ontploffen en daarna uitspreken en weer verder.

Verwachtingen van partner en familie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Voorheen denk ik dat ze had ik meer in het huishouden zou doen maar ze ziet ook in dat het niet kan.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Ja, we hebben gebruik gemaakt van hulp van de boekhouder en notaris.

2. In hoeverre heb jij jouw partner betrokken bij het overnameproces?

In de eerste overname, toen ik en mijn broer samen met onze vader het bedrijf van onze oom hebben overgenomen is ze nauwelijks betrokken geweest. Bij de overname van mijn broer en ik van onze vader is ze overal bij geweest.

3. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

We zijn getrouwd op huwelijkse voorwaarden.

4. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Alles is relatief gemakkelijk geweest, ondanks dat het een lastige tijd is geweest, ik heb een hersenletsel gehad en mijn jongere zusje is overleden. Ik denk dat mijn vader daardoor wel eerder klaar was om het bedrijf over te geven.

5. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Voornamelijk een bitter randje door de oom die achteraf liet blijken dat hij het ons niet zo gunde. Maar dit is bijgetrokken en inmiddels werkt hij ook weer mee.

6. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Toon interesse in het bedrijf.

7. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Ik denk niet wij daar gebruik van zouden maken.

Interview bedrijfsopvolger 14

Datum: 26 mei

Korte inleiding

- 1. Wat is jouw leeftijd?**
24 jaar.
- 2. Waar ben jij opgegroeid?**
In Limburg op het agrarisch bedrijf van mijn ouders.
- 3. Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Ik woon nog thuis bij mijn ouders op het bedrijf.
- 4. Wat is jouw hoogst genoten opleidingsniveau?**
Veehouderij niveau 4 afgerond.
- 5. Wat voor werk/ studie doe jij?**
Ik werk thuis.
- 6. Wat voor bedrijf heb jij?**
Thuis hebben wij vleesvarkens met een eierautomaat en daarnaast een vleesautomaat. Zeven kilometer verderop hebben wij een legkippenbedrijf.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Ik doe de varkens, mijn vader doet de kippen. Mijn moeder doet de administratie en de eierautomaat. Mijn broertje is kok en zat tijdens corona thuis. Toen zag hij dat de eierautomaat goed liep en is hij een vleesautomaat begonnen. Hij laat onze varkens slachten en het vlees dat hij terugkrijgt marineert hijzelf. Het wordt bevroren verkocht in de automaat. We hebben nog één fulltimer in dienst en zo nu en dan springt er iemand bij.
- 2. Waarom is de taakverdeling zo in het bedrijf?**
Dat is zo gelopen. Ik kwam thuis en toen zijn we een extra varkensstal gaan bouwen. Ik heb veel geholpen daar dus toen ben ik blijven hangen. De eierautomaat was mijn moeder haar idee. We kunnen helpen als het ooit mis gaat bij een van de automaten, maar het is mijn moeders en mijn broertjes verantwoordelijkheid.
- 3. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee, niet echt, wel dat ik ooit wat tijd moet vrijmaken voor haar om leuke dingen te doen.
- 4. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee ook niet echt.
- 5. Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Het is ooit best lastig om te boeren. De veranderende wet -en regelgeving maken het niet gemakkelijk. Je moet een stip op de horizon hebben, maar tegelijkertijd met de golven meebewegen.

Verwachtingen van partner en familie

- 1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?**
Ik hoop niet zo veel.
- 2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?**
Ik denk dat ik gewoon mijn best doe en ook ooit op tijd klaar ben voor haar.
- 3. Wat zijn de verwachtingen van jouw ouders/ familie omtrent jouw partner?**
Ik denk niet dat mijn ouders veel van mijn vriendin verwachten. Ze zouden het leuk vinden als ze straks ook het bedrijf mee in gaat, maar zeker geen must.

Gewenste situatie van partner

- 1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?**
Dat ik minimaal meehelp en mijn vriendin het grotendeels doet. Of een externe.
- 2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?**
Ik vind het zo goed gaan.
- 3. Zou je buitenshuis willen werken en zo ja hoeveel uur?**
Nee

Bedrijfsovernameproces

- 1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?**
We zijn nog niet zo ver in het proces, maar ik zit wel al in de B.V. Daarbij hebben we al regelmatig contact met onze accountant.
- 2. In hoeverre heb jij jouw partner betrokken bij het overnameproces?**
Nog niet veel. Ze is heel nieuwsgierig en wij zijn heel open, dus zo weet ze wel veel.
- 3. In hoeverre heeft jouw familie jouw partner betrokken bij het overnameproces?**
Nog niet echt aan de orde, maar ik neem aan dat mijn familie haar ook betreft. Het is voor haar ook belangrijk.
- 4. Wat zijn denk je succesfactoren voor een succesvolle overname?**
Ik denk open en eerlijk zijn. Het gaat natuurlijk om veel geld en dat moet ook mijn broertje accepteren. Ook moet hij weten dat het grotendeels werkvermogen is in plaats van geld dat ik zomaar kan uitgeven.
- 5. Wat zijn denk je valkuilen binnen een overname?**
Dat niet iedereen weet waar hij of zij aan toe is.
- 6. Waarmee zou jouw partner geholpen zijn om te zorgen voor een beter bedrijfsovernameproces?**
Zou ik zo niet weten, ik vind het een plus dat ze wat van de agrarische sector afweet.

7. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Dat boeren een levensstijl is. Dat kan ooit best lastig zijn om te accepteren.

8. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Dat weet ik zo niet.

Interview bedrijfsopvolger 15

Datum: 21 april 2021

Korte inleiding

- 1. Wat is jouw leeftijd?**
28 jaar.
- 2. Waar ben jij opgegroeid?**
Brabant op de boerderij.
- 3. Wat en waar is jouw woonsituatie?**
Ik woon samen met mijn vriendin in het huis naast het bedrijf.
- 4. Wat is jouw hoogst genoten opleidingsniveau?**
Ik heb de MAS in Helmond gedaan op BOL-niveau 4 begonnen. Na verloop van tijd BBL gedaan.
- 5. Wat voor werk doe jij?**
Sinds mijn 18^e werkzaam op het bedrijf. Maar niet direct mee in het bedrijf gestapt.
- 6. Wat voor bedrijf heb jij?**
Zeugenbedrijf en mestverwerking.

Huidige situatie

- 1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?**
Mijn vriendin doet eigenlijk het hele huishouden.
- 2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?**
Mijn vriendin zit op kantoor samen met mijn zus, moeder en één personeelslid. En ik, mijn vader en schoonbroer werken in de stal met 24 personeelsleden. Mijn vader is van de vleesvarkens en de mestverwerking, mijn schoonbroer doet de kraamstal en ik de biggenstal en de zeugen.
- 3. Hoe had je het gevonden als jouw partner niet thuis woonde?**
Dat had mij niet uitgemaakt. Je moet doen wat jezelf leuk vindt. Ik vind het wel erg leuk dat ze het doet.
- 4. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee, niet per se. In iedere relatie is wel zo nu en dan een irritatiemomentje. Dan zegt mijn vriendin dat ik mijn kleren moet opruimen, maar geen grote zaken.
- 5. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Nee.
- 6. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie in het huishouden?**
Nee.

7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Ja dat wel. Als je ergens aan begint moet je het ook afmaken en opgeven is geen optie.

8. Hoe ga je daarmee om?

Het went wel. Maar je moet er ook voor zorgen dat je eens in de zoveel tijd wat leuks gaat doen om even de gedachtes te verzetten. Dat wordt ook zeker toegejuicht door mijn ouders. Zij zijn voornamelijk degene die zeggen dat ik even op vakantie moet gaan. Dat is ook best lastig want ik ben perfectionistisch en wil alles zo goed mogelijk doen. Dan is er even tussen uit gaan een hele stap voor mij. En vooral als je met personeel werkt, je moet de lat niet te hoog leggen. Zij zullen nooit zoveel geven voor het bedrijf als jijzelf, dat is ook logisch.

9. Heb jijzelf druk/spanning ervaren over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Bij grote beslissingen voel ik wel druk. Dit omdat ik zo graag wil dat ik een goede keus maak.

10. Hoe ervaar jij de taakverdeling over het huishouden en bedrijfsvoering?

Goed. De hele familie werkt in het bedrijf en we proberen iedereen verder te ontwikkelen. Maar ieder moet zijn eigen ding hebben om mee te werken. Vier kapiteins op een schip dat gaat gegarandeerd mis.

Verwachtingen van partner en familie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Mijn vriendin vindt het leuk om te poetsen. Dus ik denk niet dat ze zoveel van mij verwacht. Maar wel dat ik een beetje opgeruimd ben.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Dat weet ik niet. Mijn vriendin zal waarschijnlijk nooit echt mee beslissingen maken. Bijvoorbeeld over de verkoop van biggen, maar over een nieuw aanzicht voor de stal kan Ilse natuurlijk wel mee over meedenken. Dus in hoeverre zij verwachtingen heeft weet ik niet.

3. Wat zijn de verwachtingen van jouw ouders/ familie omtrent jouw partner?

Nee niet echt. Maar wel dat ze 100% te vertrouwen is en haar best doet.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Hoe het nu is vind ik het prima.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Nee, op kantoor is prima. Maar als mijn vriendin per se in het kraamhok wil werken, dan mag ze dat gaan doen.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

Ja een jurist, boekhouder en specialist op het gebied van bedrijfsovername. Wij kennen hun goed en vinden dat zij veel kennis hebben van bepaalde zaken, vandaar dat wij ook bij hen blijven op dit moment. Onze boekhouder kent ons verhaal tot in de puntjes, dat maakt het ook vertrouwd om dezelfde boekhouder voor dit proces te kiezen.

2. In hoeverre heb jij jouw partner betrokken bij het overnameproces?

Voor de komende jaren hebben wij als familie besloten dat de wederhelften niet in het bedrijf komen. Maar we proberen wel de wederhelften zoveel mogelijk bij andere zaken te betrekken. Zodat ze in ieder geval het gevoel hebben dat ze er ook echt bij horen.

3. Welke regelingen zijn tussen jou en jouw partner opgesteld?

Samenlevingscontract.

4. Wat zijn jouw positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Ik heb eerst in loondienst bij mijn ouders in het bedrijf gewerkt. Vervolgens ben ik mee in het bedrijf gestapt. Mijn vader heeft altijd gezegd dat ik de eerste jaren wel in de winst, maar niet in het verlies mee ga. Op deze manier kun je iemand demotiveren. Ik ben blij dat hij dat toentertijd zo besloten heeft. Ook heb ik nu wat opgebouwd. Daarnaast kunnen wij elkaar loslaten en wanneer iemand een taak heeft vertrouwen wij erop dat hij of zij het goed doet. Wij geven diegene ook echt de tijd hiervoor, maar ook de open en eerlijkheid naar elkaar toe.

5. Wat zijn jouw negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Het vergt veel energie en dat kan slopend zijn.

6. Hoe kijk jij aan tegen de scheiding van privé en werk?

Dat is mooi om te doen, maar het zal altijd wel een beetje over werk blijven gaan. Het is natuurlijk niet goed om het altijd over werk te hebben. Maar dit rolt er automatisch toch naar toe.

7. Waarmee zou jouw partner geholpen zijn in het bedrijf?

We betrekken haar er zoveel mogelijk bij, maar ze moet ook inzien dat wanneer het over bepaalde geldzaken gaat, zij daar naar ons idee niet bij hoeft te zijn.

8. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Open communiceren, elkaar de ruimte geven, elkaar altijd laten uitpraten en niet meer rondlopen

9. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Ik zou er geen gebruik van maken denk ik, maar het is natuurlijk wel interessant om te zien welke subsidies er van toepassing kunnen zijn.

Interview bedrijfsopvolger 16

Datum: 6 mei 2021

Korte inleiding

1. Wat is jouw leeftijd?

26 jaar.

2. Waar ben jij opgegroeid?

Op het agrarisch bedrijf van mijn ouders in Limburg.

3. Wat en waar is jouw woonsituatie?

Ik woon nu samen met mijn vriend op het agrarisch bedrijf, mijn ouders wonen in de woning ernaast.

4. Wat voor bedrijf heb jij?

Wij verwerken aardappelen tot verse friet.

Huidige situatie

1. Hoe is de huidige taakverdeling in het huishouden?

Mijn moeder doet eigenlijk heel het huishouden. In de ochtend ontbijten wij ieder apart. De lunch en het avondeten verzorgt mijn vriend meestal.

2. Hoe is de huidige taakverdeling in het bedrijf?

Ik ben voornamelijk bezig op het land. Mijn broer doet de aardappelen verwerken tot friet en ze beleveren aan de klanten. Mijn vader is een manusje van alles. Mijn moeder en mijn vriend springen bij waar nodig.

3. Waarom is de taakverdeling zo in het huishouden?

Mijn moeder doet het heel graag en mijn vriend heeft meer regelmaat in werkuren, maar is toch flexibel. Bijvoorbeeld op het tijdstip dat we gaan eten. Zijn baas vindt het prima als hij bijvoorbeeld eerder gaat eten met mij omdat ik nog weg moet. Mijn vriend werkt in de avond dan gewoon langer door.

4. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie in het huishouden?

Nee.

5. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw partner over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee.

6. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie in het huishouden?

Nee.

7. Heb jij druk/spanning ervaren van jouw familie over de huidige situatie binnen het agrarisch bedrijf?

Nee, ze hebben mij altijd heel vrijgelaten.

Verwachtingen van partner en familie

1. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het huishouden?

Ik denk niet veel. Het is heel erg fijn dat mijn moeder veel doet in het huishouden. En mijn vriend weet dat ik het heel erg druk heb, dus ik denk niet dat hij veel verwacht van mij in het huishouden.

2. Wat zijn de verwachtingen van jouw partner in het bedrijf?

Hij werkt veel naast zijn eigen baan bij mij dus dat vind ik fijn. Ik snap ook dat hij niet altijd na zijn werk nog wil werken bij mij op het bedrijf.

Gewenste situatie van partner

1. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het huishouden?

Zoals het nu gaat. Ik zou best wat meer willen doen alleen ik heb het gewoon druk. Dus we kijken per dag meestal hoe of wat.

2. Wat is jouw gewenste taakverdeling in het agrarisch bedrijf?

Dat is prima, iedereen heeft zijn eigen taken. Dat iedereen zijn eigen ding heeft is wel fijn want dan bemoei je je minder met elkaar, maar je doet het toch samen.

Bedrijfsovernameproces

1. Heb jij gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername?

We hebben al wel veel informatie gekregen van de notaris en accountant.

2. In hoeverre heb jij jouw partner betrokken bij het overnameproces?

Hij weet eigenlijk alles.

3. In hoeverre heeft jouw familie jouw partner betrokken bij het overnameproces?

Mijn vader heeft mijn partner daar eigenlijk al meteen bij betrokken. We zijn al lang samen dus ik denk dat hij dacht dat het wel goed zat. Deze openheid is wel prettig, dan kan ik het ook met mijn partner er een keer over hebben. Hij is ook erg geïnteresseerd in het bedrijf.

4. Wat zijn jouw positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Zeven jaar geleden zijn we samen in het bedrijf gegaan. Het is allemaal rustig verlopen en iedereen mag elkaar nog.

5. Wat zijn volgens jou succesfactoren voor een succesvolle overname?

Dat we allemaal weten waar we aan toe zijn, hoe het verdeeld is en wat de toekomst gaat brengen.

6. Wat zijn jouw negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername?

Soms hoor je wel negatieve verhalen met familie, overlijden en andere kinderen. Hierdoor zijn wij ook bewust bezig met het regelen van deze zaken. Dit soort dingen moet je regelen wanneer het goed gaat.

7. Is de sfeer veranderd tussen familieleden naar aanleiding van de bedrijfsovername?

Nee, we zijn alleen maar hechter geworden.

8. Waarmee zou jouw partner geholpen zijn om te zorgen voor een beter bedrijfsovernameproces?

Ik denk voor mijn partner niets. Alleen hij is ook echt geïnteresseerd in het bedrijf. Het is wel echt veel lastiger als je partner niets met het bedrijf te maken wil hebben, want mijn werk gaat altijd door.

9. Wat zou jij anders gedaan hebben tijdens de bedrijfsovername?

Nee, eigenlijk niet.

10. Wat heb jij toentertijd gemist?

Nee, eigenlijk niets, maar we zijn ook nog bezig.

11. Welke tip zou je meegeven aan andere agrarische partners?

Iedereen moet elkaar wat gunnen en je moet dingen niet op een weegschaal leggen. Dat mijn broer een keer wat minder doet, moet niet meteen een aanleiding zijn om de geldverdeling te veranderen.

12. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in jouw ogen absoluut niet ontbreken?

Dat iedereen betrokken wordt en niet alleen de ouders beslissingen maken.

Bijlage IV. Interview overdragers

Interview overdrager 1

Datum: 5 mei 2021

Korte inleiding

- 1. Wat is uw leeftijd?**
60 jaar.
- 2. Waar bent u opgegroeid?**
Beek en Donk.
- 3. Wat en waar is uw woonsituatie?**
Beek en Donk, samen met dochter op één erf.
- 4. Wat is uw opleidingsniveau?**
MAS.
- 5. Wat voor werk/ studie doet u?**
Ik run momenteel het bedrijf nog.
- 6. Wat voor bedrijf heeft u?**
Melkveebedrijf met akkerbouwtaak.

Huidige situatie

- 1. In hoeverre bent u nog betrokken bij de dagelijkse bedrijfsvoering?**
Momenteel run ik nog het melkveebedrijf en dit zijn we langzaam aan het afbouwen. Mijn dochter en schoonzoon springen regelmatig in waar nodig en nemen één weekend op de maand over van ons en dat bevalt heel goed.

Verwachtingen naar partner

- 1. Wat zijn de verwachtingen van u naar de partner in het huishouden?**
Ik vind dat mijn dochter en schoonzoon zelf kunnen beslissen in hoeverre ze deze dingen verdelen. Ze werken beide en delen ook de zorg van de kinderen samen.
- 2. Wat zijn de verwachtingen van u naar de partner in het bedrijf?**
Zolang ze het leuk vinden om bij te springen vind ik het erg fijn, daarnaast bedenken ze actief hoe ze het in de toekomst wellicht zouden willen inrichten.
- 3. Wat zijn de verwachtingen van u naar de partner omtrent buitenshuis werken?**
Met mijn schoonzoon zijn baan en salaris verwacht ik dat hij buiten de deur blijft werken. Als je nu 40 uur werkt en prima verdient waarom zou je je dan kapot werken 80 uur in de week voor nog niet de helft?

Gewenste situatie naar partner en bedrijfsopvolger toe

1. Wat is uw gewenste situatie binnen het agrarisch bedrijf, voor de bedrijfsopvolger en de partner?

Mijn zoon wilde het overnemen, maar het bedrijf is niet rendabel in de huidige vorm. De kinderen hoeven geen boer te worden. Mijn dochter heeft aangegeven dat ze hier graag wil wonen en van mij hoeven ze niet fulltime te boeren. Mijn dochter en haar vriend mogen zelf hun invulling doen in hoe ze hier willen wonen.

Bedrijfsovernameproces

1. Hebt u gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername nu u het bedrijf overdraagt?

Ja, een adviseur, de boekhouder en een fiscalist. Ik ben ook van mening als je het zelf niet weet of kunt, huur dan iemand in die het wel kan.

2. In hoeverre hebt u de partner betrokken bij het overnameproces?

Mijn schoonzoon is overal bij betrokken geweest. Hij is niet in de maatschap getreden, omdat dat nog iets is tussen ons, mijn dochter en haar broers. Het zou voor mijn dochter en schoonzoon wel handiger zijn qua vermogen om mee in te treden maar mocht ooit dan iets misgaan/ scheiden dan is het funest. Ook bij mijn vorige overname heb ik het overgenomen van mijn vader. Later toen vader al uit de maatschap was en de kinderen al wat groter waren is mijn vrouw pas mee in de maatschap getreden.

3. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername nu?

De verhouding is nog altijd goed en mijn schoonzoon en dochter vullen elkaar aan. Het is ook belangrijk als je een bedrijf hebt dat je een goede verstandhouding hebt. Het is ook gewoon goed gegaan, omdat we eerlijk en open zijn geweest tegen elkaar.

4. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername nu?

Heb ik nog niet tot nu toe.

5. Wat zou u nu anders doen?

Het was toen goed gegaan met mijn vader, mijn vader was wel niet van het vergaderen en regelen en dergelijke dus hij vond het wel prima dat ik het langzaamaan ging overnemen. Ik heb wel geleerd dat er meer privacy op het erf nodig is. Om deze reden dat we nu ook een scheiding maken op het erf zodat ieder zijn privégedeelte heeft.

6. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in uw ogen absoluut niet ontbreken?

Makkelijkere toegang tot financiële hulp om het te vergemakkelijken om het bedrijf over te nemen, maar dat is voor ons niet van orde.

Interview overdrager 2

Datum: 4 mei 2021

Korte inleiding

- 1. Waar bent u opgegroeid?**
Op het dorp op het gemengde bedrijf van mijn ouders.
- 2. Wat en waar is uw woonsituatie?**
Ik woon samen met mijn vrouw in een appartement op het bedrijf van mijn zoons.
- 3. Wat voor bedrijf heeft u?**
Melkveebedrijf.

Huidige situatie

- 1. In hoeverre bent u nog betrokken bij de dagelijkse bedrijfsvoering?**
Ik kom dagelijks nog op het bedrijf om mijn zonen te helpen.
- 2. Wat is de taakverdeling binnen het bedrijf?**
Ik heb daar weinig meer over te zeggen, maar ik denk dat de jongens het goed op orde hebben.
- 3. Wat vindt u van de taakverdeling tussen opvolger en partner?**
Ik vind dat zij vooral moeten doen hoe zij vinden dat het moet. Ik denk dat ze het zo goed mogelijk doen.

Verwachtingen naar partner

- 1. Wat zijn de verwachtingen van u naar de partner in het huishouden?**
Ik ben nog van de oude stempel, maar met vier kinderen in huis begrijp ik ook dat mijn zoon en zijn vrouw het erg druk hebben.
- 2. Wat zijn de verwachtingen van u naar partner omtrent de zorgtaken van de kinderen?**
Het is een hele dagtaak om voor vier jonge kinderen te zorgen dus ik denk dat ze het goed doen momenteel.
- 3. Wat zijn de verwachtingen van u naar de partner in het bedrijf?**
Vroeger was het allemaal niet zo dat de vrouw zoveel meewerkte/ dacht maar nu moet zij doen waar ze zich goed bij voelt.

Bedrijfsovernameproces

- 1. Hebt u gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername toen u het bedrijf overnam?**
Vroeger ging dat allemaal wat gemakkelijker en was er minder geld bij betrokken.
- 2. Hebt u gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername nu u het bedrijf overdraagt?**
Ja, we hebben hulp gehad van de boekhouder, deze persoon heeft alles geregeld.
- 3. In hoeverre hebt u de partner betrokken bij het overnameproces?**
De vrouw van één van mijn zonen is overal bij geweest. Mijn andere zoon heeft geen vrouw/vriendin.

- 4. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername toen?**
Toen was het niet zo ingewikkeld en is het vanzelf gegaan.
- 5. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername toen?**
Ik heb geen negatieve ervaringen.
- 6. Wat zijn de positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername nu?**
De jongens hebben het bedrijf gemakkelijk kunnen overnemen en het werd ze ook gegund door hun oom.
- 7. Wat zijn de negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername nu?**
Ik heb geen negatieve ervaringen.

Interview overdrager 3

Datum: 21 mei 2021

Korte inleiding

1. **Wat is uw leeftijd?**
51 jaar.
2. **Waar bent u opgegroeid?**
Meppel in de stad.
3. **Wat en waar is uw woonsituatie?**
Ik woon samen met mijn man op ons agrarisch bedrijf in Limburg.
4. **Wat is uw opleidingsniveau?**
Niveau 4.
5. **Wat voor werk doet/deed u?**
Ik heb in de zorg gewerkt. Sinds ik kinderen heb, werk ik fulltime thuis.
6. **Wat voor bedrijf heeft/ had u?**
Wij hebben vleesvarkens en legkippen. Daarnaast hebben we een eierautomaat en een vleesautomaat.

Huidige situatie

1. **In hoeverre bent u nog betrokken bij de dagelijkse bedrijfsvoering?**
Ik werk nog fulltime in het bedrijf.
2. **Wat is de taakverdeling binnen het bedrijf?**
De taakverdeling is goed geregeld, alleen soms heeft mijn zoon behoeften en mijn man behoeften waardoor dit soms botst. Ik heb dan het gevoel dat ik tussen twee vuren sta. Verder gaat het goed.

Verwachtingen naar partner

1. **Wat zijn de verwachtingen van u naar de partner in het huishouden?**
Dat moeten ze zelf weten, maar ik denk dat het op mijn schoondochter voornamelijk aankomt.
2. **Wat zijn de verwachtingen van u naar de partner in het bedrijf?**
Dat moeten ze ook zelf weten. Ze mag zeker hierin het bedrijf komen, maar ik ben ook nog jong dus dat zal ook nog even duren.
3. **Wat zijn de verwachtingen van u naar de partner omtrent buitenshuis werken?**
Ze zal starten met buitenshuis werken, daarna kan ze nog altijd hier mee in gaan.

Gewenste situatie naar partner en bedrijfsopvolger toe

1. **Wat is uw gewenste situatie binnen het agrarisch bedrijf?**
Dat het een mooi bedrijf is en ook naar oog voor de consument.

2. Wat is uw gewenste situatie voor de bedrijfsopvolger?

Dat hij gelukkig is met wat hij doet en dat het ook financieel haalbaar is.

3. Wat is uw gewenste situatie voor de partner?

Ik vind het belangrijk dat ze gelukkig is.

Bedrijfsovernameproces

1. Hebt u gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername toen u het bedrijf overnam?

Met een accountant geloof ik, maar ik was niet betrokken toen mijn man het overnam samen met zijn broer. Inmiddels hebben zij samen de keus gemaakt om er twee aparte bedrijven van te maken.

2. Hebt u gebruik gemaakt van ondersteuning bij bedrijfsovername nu u het bedrijf overdraagt?

We zijn nog niet zo ver, maar de accountant wordt betrokken. Ook hebben we veel aan de voeradviseur die zelf het proces net doorgemaakt heeft.

3. In hoeverre hebt u de partner betrokken bij het overnameproces?

Nog niet van toepassing.

4. Wat zijn jouw positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername toen?

Het ging best snel allemaal. Het heeft wel lang geduurd voordat mijn schoonvader het wilde afgeven.

5. Wat zijn jouw negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername toen?

Mijn schoonvader hield graag de touwtjes in handen. Het is dan best moeilijk om zelf je eigen ding te doen.

6. Wat zijn jouw positieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername nu?

We zijn nu wat opener naar elkaar.

7. Wat zijn jouw negatieve ervaringen geweest tijdens bedrijfsovername nu?

Nog niets meegemaakt.

8. Wat zou u nu anders doen omtrent overname?

Wat ik anders zou doen weet ik niet. Maar mijn schoonvader heeft heel lang bepaald voor mijn man wat hij moest doen op het bedrijf en dergelijke. Hun waren geen mede-eigenaren maar mijn man was meer een medewerker. Mijn man heeft hier veel van geleerd en laat onze zoon ook zelf beslissingen maken.

9. Wat hebt u toentertijd gemist?

Dat zou ik zo niet weten.

10. Wat hebt u van de twee overnames geleerd?

Dat het ook loslaten is voor de overdragende partij. Ik zou daar minder moeite mee hebben dan mijn man.

11. Welke tip zou u meegeven aan andere agrarische partners?

Dat het niet allemaal vanzelf gaat. En dat je ook open moet staan voor andermans tekortkomingen.

12. Indien er een kenniscentrum voor agrarische overnames wordt opgericht, wat mag er in uw ogen absoluut niet ontbreken?

Een stappenplan met wie je ongeveer op welke fase van overname moet benaderen.

Bijlage V. Gespreksverslag focusgroep

Datum: 15 juni 2021

Er is een focusgroep georganiseerd met vier partners om ideeën te toetsen. Deze bijeenkomst heeft plaatsgevonden op 15 juni 2021 om 19.30u via Teams.

1. Hoe denken jullie over een spargroep? Moet dit worden georganiseerd in eigen of externe omgeving?

Partner A: Ik zit al bij een klein studiegroepje. Hier wisselen we tips uit. Ik denk als je een spargroep zou hebben dat dit zeker waardevol zou zijn. Mijn voorkeur gaat uit naar een spargroep, omdat je dan een gedeelde interesse hebt.

Partner B: Niet iedereen verteld zijn persoonlijke verhalen in zijn eigen omgeving. Ik denk als dit in een vreemde omgeving gebeurt dat het voor de mensen makkelijker maakt om open te zijn over problemen en ervaringen.

Partner C: Ik denk dat een spargroep een goed idee is, omdat partners dan misschien hun verhaal kwijt kunnen aan vreemden dat is vaak makkelijker te bespreken. Wanneer het in eigen omgeving is worden partners meer gesloten.

2. Zouden deze bijeenkomsten online of fysiek moeten plaatsvinden?

Alle partners: Deze bijeenkomsten moeten fysiek plaatsvinden, dit maakt het persoonlijker. Vooral als het om problemen gaat, dan wordt de communicatie makkelijker.

Partner J: Je kan verschillende richtingen opgaan en dat is financieel/bedrijfstechnisch of de sociale aspecten. Bij ons in de buurt is er een rundveestudieclub hier komen ook vrouwen bij elkaar om over bepaalde onderwerpen te hebben. Ze gaan ook iets leuks doen en ontspannen, dan komt de rest vanzelf. Wanneer het over persoonlijke onderwerpen gaat zou ik het in een vreemde omgeving doen waarbij mensen elkaar niet kennen.

3. Is er behoefte aan een gespreksleider? Zou dit dan een externe persoon moeten zijn? Hoe vaak? Tijdstip?

Partner B: Ik denk als je het lokaal doet dat het groeit tijdens het gesprek. Wanneer financiële aspecten besproken zou worden zou ik voor een externe gespreksleider gaan.

Partner J: Ik denk dat je verschillende soorten pakketten aan moet bieden. Je moet personen niet langer dan een jaar moet binden. Je moet vooraf duidelijk zijn over het aantal bijeenkomsten.

Partner A: Ik denk dat iedereen daar een andere voorkeur bij heeft.

Partner J: In het weekend lijkt mij niet gunstig, dan ben je nooit meer bij elkaar. Ik heb voorkeur voor door de week.

Partner B: Voorkeur voor door de week en dan de dagen verspreiden, zodat iedereen de mogelijkheid heeft om makkelijk te kunnen komen.

Partner C: Ja, een gespreksleider is belangrijk hierdoor blijft er structuur binnen een gesprek. Ik zou dan gaan voor een externe persoon. Daarnaast zou ik kiezen voor door de week, omdat partners in de weekenden vaak vrij willen zijn.

4. Wat is de voorkeur in groepen qua leeftijd?

Partner A: Ik denk wel dat je groepen moet indelen op leeftijd en fasen, daar horen andere interesses en onderwerpen bij.

Partner J: Groepsbinding is heel belangrijk. Misschien een idee om bij elkaar te kijken op het bedrijf of op excursie te gaan om vertrouwen te krijgen. Om te investeren in groepsbinding, zodat niet iedereen gaat afhaken.

Partner C: Ik sluit me aan bij partner A.

5. Wat vinden jullie van een begrippenlijst op te stellen en dit op de website te publiceren?

Partner A: Ik heb zelf een agrarische achtergrond, ik zou hier zelf geen gebruik van maken. Ik denk dat er veel partners zijn die niet weten wat alles inhoudt.

Partner B: Ik zou er toen heel blij mee zijn geweest, ik kom uit de zorg en geen agrarische achtergrond. Mijn man praatte veel met zijn vader en ik kreeg er maar weinig van mee. Daarnaast werkte ik ook buitenshuis. Ik zou dat fijn hebben gevonden, omdat ik geen kennis had over de agrarische sector.

Partner J: Ik zou het iets met beeld doen, zoals een filmpje of een kort boekje. Wanneer je het in deze vorm maakt is het meer uitnodigend om naar te kijken.

Partner C: Ik sluit me aan bij partner J, dat zijn goede ideeën. Door beeldvorming wordt er meer aandacht creëert en is het leuker om naar te kijken.

6. Zien jullie het liever in een cursusvorm?

Partner A: Ik denk als het gaat over aktes en scheidingen dat het moeilijk wordt.

7. Hoe denken jullie over een stappenplan wat betreft overnameproces? En op welke manier?

Partner A: Goed idee, een website is het meest laagdrempelig.

Partner J: Ik ben het mee eens en het publiceren van persoonlijke verhalen.

Partner B: Goed idee, hier sluit ik me bij aan.

8. Als het kenniscentrum er is zouden jullie hier gebruik van maken of willen jullie verwijzen/geïnformeerd worden door eigen adviseurs?

Partner B: Eigen adviseur moet het aankaarten of het moet landelijk bekend worden door bladen.

Partner A: Van mij hoeft het niet of, het kan allebei. De zoektermen moeten bovenaan komen. Het moet makkelijk op te zoeken zijn.

Partner J en C: Sluit zich hierbij aan.

9. Moet een accountant of bankadviseur in staat zijn om de zachte kant te kunnen aansnijden of bespreken?

Partner A: Ja ben ik mee eens, maar ik denk als je een echte accountant hebt dat je het daar niet van moet verlangen. Als diegene echt op de cijfers zit daar zijn ze erg goed in, maar je kan niet verwachten dat een persoon alle kwaliteiten bezit. Er moet zeker meer aandacht aan worden besteed.

Partner J: Het is een gevoelig onderwerp tussen opvolger en overdragers, maar als het om de partner gaat maakt het nog lastiger. Er spelen dan veel emoties en daarom zal het niet snel besproken worden en de partner niet snel betrokken worden. De accountant zijn vaak niet gericht op de sociale aspecten.

Partner A: Cijfers moeten goed zijn, maar het sociale stuk is ook een basis. Mijn ervaring is dat een agrarische familie de onzin vindt om daar iemand voor in te schakelen. Dat zou dan laagdrempelig moeten gebeuren.

Partner C: Ik sluit me aan bij partner J. Een accountant moet het wel bespreekbaar maken, maar is niet gespecialiseerd om hier dieptegang in te vinden. Dit zou standaard in het overnameplan meegenomen moeten worden. Het bespreken van sociale aspecten moet net zo normaal worden als het bespreken van de cijfers en dat is nu nog niet.

10. Wat vinden jullie van een begeleidingstraject voor nazorg overdragers? Gericht op privacy partner, rolverandering, positie binnen het bedrijf en vrijetijdsbesteding?

Partner J: De ouders van mijn vriend hebben hier wel problemen mee en bij sommigen gaat het makkelijker. Gelukkig zie je wel meer boeren die een hobby hebben. Als het er niet in zit is het moeilijk om dat erin te krijgen, dat gevoel moet er zijn. Het is goed om daar een gesprek over aan te gaan, maar ze moeten het uiteindelijk zelf doen. Misschien goed om een spargroep op te richten voor overdragers om ervaringen te delen.

Partner A: Ik zie dat loslaten moeilijk is voor overdragers. Zijn ze hier bewust van? Dat weet ik niet zo goed. Overdragers zeggen vaak je krijgt alle vrijheid, en je moet doen wat je wil. Stiekem wel toch even mening over geven. Dus het echte loslaten gebeurt niet.

Partner B: Ik denk dat het ook komt doordat het levenswerk is. Ik ben straks ook aan de beurt als overdrager. Ik denk dat ik hier al beter in ben dan mijn schoonouders.

Partner A: Het bedrijf is een extra kindje en levenswerk en dat snap ik. Als partner is dat soms moeilijk. Er worden extra meningen gegeven en laat gewoon mijn eigen ding doen.

Partner J: Paar weken op vakantie laten gaan en laten zien dat het zo ook doorgaat.

Partner C: Dat vind ik een heel erg goed idee. Door een spargroep ook voor overdragers te organiseren worden ervaringen gedeeld en zien ze ook hoe het misschien anders kan. Dit zou zeker waardevol zijn.

Partner A: Misschien zou je er wel een film van moeten maken met bepaalde praktijkvoorbeelden. Als je dat zelf aangeeft dan geven ze altijd aan dat het bij de overdragers niet gebeurt. Wanneer er beelden worden laten zien dan is dit niet persoonlijk, maar wordt het wel herkenbaar gemaakt.

11. Hoe bereiken we de deze overdragers volgens jullie?

Partner J: Via de eigen adviseurs die het proces begeleiden. De oudere generatie zal nog meer kranten lezen. Ik zal het dan meer richten op de vakbladen zoals de Nieuwe Oogst.

Overige opmerkingen:

Partner A: De huidige adviseurs zijn nog niet volledig bewust van de huidige rol van de partner. Ik heb daar al adviseurs over gesproken en daar merk ik dat adviseurs het ooit wel een keer vragen, maar als schoonfamilie zegt dat het niet nodig is wordt daar verder ook niet op ingegaan. De gevolgen voor een partner zijn hier zeker groot in, zoals: locatie, hoe kom je bij elkaar over de vloer, wat zijn de effecten voor het gezamenlijke inkomen? Ik vind niet dat je dat als adviseur of als schoonfamilie kan zeggen om dat te laten. Het heeft te veel effect op de partner om die dan buiten beschouwing te laten ook al treden ze niet tot het bedrijf. Dit gebeurt nog te vaak.

Partner J: Hier sluit ik me bij aan. Wij zijn apart van de overdragers naar de accountant geweest en dan kan je het over andere dingen hebben. Ook de overdragers zijn apart naar de accountant geweest. Dit was een positieve ervaring. Dan kan je los daarvan zeggen hoe je over bepaalde onderwerpen denkt en bij vragen is er meer ruimte voor. Wat houdt het in? Wat voor investeringen? Voor-nadelen? Hoe zit het bij andere opvolgers? Ik merk dat adviseur dan iets opener over is. Ik heb dit als positief ervaren.

Partner A: Je moet ervan op de hoogte zijn. Je komt later erachter dat er niets of weinig verdiend wordt. Dit gebeurt volop bij agrarische bedrijven. Partners zijn hier dan niet van op de hoogte. Wat zijn de effecten? Houd ik iets over bij een scheiding?

Ik had zelf niet verwacht omdat ik zelf ook van agrarisch bedrijf kom. Als buitenstaander kom je binnen bij een andere familie zij hebben een eigen manier van leven met normen en waarden. Als je als partner erbij komt dan heb je toch andere normen en waarden en daar sta je dan alleen in. Het is dan moeilijk om je eigen ding duidelijk te maken tegen de schoonfamilie. Iemand anders moet je hierin steunen om het gesprek te begeleiden en die ervoor zorgt dat daar voldoende aandacht voor is.

Partner J: Ja, klopt. Ik weet niet of dit nog anders wordt in de toekomstige generatie. Soms denk ik zelf bij bepaalde dingen dat ik ook duidelijker moet zijn, alleen dat zijn lastige dingen. Overdragers gaan zich dan bemoeien met privé. Probeer zelf duidelijk te zijn en soms je weerwoord aan te geven, alleen dat ligt gevoelig.

Partner C: Het is inderdaad moeilijk om je eigen mening te uiten binnen de schoonfamilie, vooral als het over de overname gaat. Wanneer er een adviseur bijzit zit deze adviseur al jaren bij deze familie. Ik voelde me daardoor ook niet volledig gehoord. Schoonfamilie is dan leidend, daarbij is het ook lastig om onderwerpen aan te kaarten omdat schoonfamilie het niet belangrijk vindt. Hierdoor heb ik onderwerpen en discussies vaak laten gaan. Dit moet zeker verbeterd worden in de toekomst.